T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİ: MANİSA İLİ ÖRNEĞİ

Ayşenur TELBAŞ

Danışman
Doç. Dr. Mustafa Hakan YALÇINKAYA

MANİSA-2022

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİ: MANİSA İLİ ÖRNEĞİ

Ayşenur TELBAŞ

Danışman
Doç. Dr. Mustafa Hakan YALÇINKAYA

MANİSA-2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Türkiye’de Bölgesel Yatırım Teşviklerinin Sürdürülebilir Kalkınma Üzerine Etkisi: Manisa İli Örneği ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

14.01.2022
Ayşenur TELBAŞ

ÖZET

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİ: MANİSA ÖRNEĞİ

Teşvikler, tüm ekonomi politikalarının içinde en önemli kalkınma araçlarından biri olmuştur. Geçmişten bugüne gelişerek yatırımcı ve işvereni destekleyici birçok unsuru içinde barındıran teşviklerin temel amacı yatırım kapasitelerinin artmasıyla üretim ve istihdamında artmasını sağlamaktır. Bu sayede sektörel gelişimler sağlanırken aynı zamanda bölgesel olarak geri kalmış şehirlerinde gelişmeleri bu planlı bölgesel teşvik programlarıyla artmış olacaktır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla kullanılan teşvik uygulamaları ülkemizde de son derece yaygın kullanılan bir kalkınma aracıdır.

Çalışma kapsamında bölgesel yatırım teşviklerinin yapıları ve dinamikleri incelenmiş olup yatırım teşviklerinin bölgesel olarak kalkınmadaki etkinliği saptanmaya çalışılmıştır. Yatırım teşvik unsurlarının incelemeleri yapıldıktan sonra, ülkemizdeki bölge kavramı incelenmiştir. Sonrasında yatırım teşviklerinin bu bölgelerde kalkınma üzerinde ne gibi etkiler bıraktığı detaylı olarak ele alınmıştır. Son olarak örnek bir bölge ve ilin teşvik yapısı incelenmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda bölgesel yatırım teşviklerinin her ne kadar başarılı olduğu görülse de ülke için yatırımların hala batı bölgelerinde daha fazla tercih edildiği ve ülke içindeki gelir adaletsizliğinin kapanmak yerine neredeyse aynı kaldığı gözlemlenmiştir. Bu sebeple bölge bazlı teşviklerin bilinirliği ve etkinliğinin arttırılması için teşvik sistemlerinin dağılımına yönelik öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yatırım Teşvikleri, Bölgesel Yatırım Teşvikleri, Yatırım Teşvik Sistemi.

ABSTRACT

THE EFFECTS OF REGIONAL INVESTMENT INCENTIVES IN TURKEY ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE CASE OF MANISA

Incentives have been one of the most important development tools in all economic policies. The main purpose of the incentives, which has developed from the past to the present and includes many elements that support investors and employers, is to increase production and employment by increasing investment capacities. In this way, while providing sectoral developments, their development in regionally underdeveloped cities will be increased with these planned regional incentive programs. Incentive practices, which are frequently used in developed and developing countries, are an extremely common development tool in our country.

In this study, the structures and dynamics of regional investment incentives were examined and the effectiveness of investment incentives in regional development was tried to be determined. After examining the elements of investment incentives, the concept of the region in our country has been examined. Afterwards, the effects of investment incentives on development in these regions are discussed in detail. Finally, an exemplary region and the incentive structure of the province were examined.

As a result of the examinations made within the scope of the study, it was observed that although regional investment incentives were successful, investments for the country were still more preferred in the western regions and the income inequality within the country remained almost the same instead of closing. For this reason, suggestions have been made for the distribution of incentive systems in order to increase the awareness and effectiveness of region-based incentives.

Keywords: Investment Incentives, Regional Investment Incentives, Investment Incentive System.

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleriyle bana yol gösteren danışman hocam Sayın Doçent Dr. Mustafa Hakan Yalçınkaya'ya, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve her zaman yanımda olan annem, babam ve kardeşime yürekten teşekkür ederim.

Ayşenur TELBAŞ

Manisa, 2022

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ÜZERİNE ETKİSİ: MANİSA İLİ ÖRNEĞİ

İçindekiler

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
YATIRIM TEŞVİKLERİNE GENEL BAKIŞ VE BÖLGESEL YATIRIM TEŞVİK KAVRAMI

1.1. YATIRIM TEŞVİK KAVRAMI VE TARİHSEL BAKIŞ 3
1.1.1. Yatırım Teşvik Kavramının Tanımı 3
1.1.2. Yatırım Teşvik Kavramının Özellikleri 3
1.1.3. Yatırım Teşvik Kavramın Amaçları 4
1.1.4. Yatırım Teşvik Sistemi 5
1.1.5. Yatırım Teşvik Sisteminde Destek Unsurları 6
1.1.6. Yatırım Teşvik Uygulamaları 8
1.2. BÖLGE KAVRAMI VE TEŞVİK KAPSAMINDAKİ BÖLGELER 12
1.2.1. Bölge Kavramının Tanımı 12
1.2.2. Yatırım Teşvikinde Bölgelerin Sınıflandırılması 13
1.2.3. Türkiye'de Bölgesel Sınıflandırma 14
1.2.4. Türkiye'deki Bölgelerin ve Yapılarının İncelenmesi 19
1.2.5. Yatırım Teşviklerinde Bölge Bazlı Yapılan Değişiklikler 22

İKİNCİ BÖLÜM
KALKINMA KAVRAMI VE YATIRIM TEŞVİKLERİNİN KALKINMAYA ETKİSİ

2.1. KALKINMA KAVRAMI VE TARİHSEL BAKIŞ 26

2.1.1. Kalkınma Kavramının Tanımı 26

2.1.2. Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları 27

2.1.3. Türkiye' de Kalkınma Politikaları 29

2.1.4. Türkiye' de Kalkınma Politikalarının Etkinliği 33

2.1.5. Vergilendirmenin Kalkınmaya Katkıları 34

2.1.5.1. Gelir Üzerinden Alınan Vergilerin Kalkınmaya Etkisi 35

2.1.5.2. Harcama Üzerinden Alınan Vergilerin Kalkınmaya Etkisi 36

2.2 KALKINMA AJANSLARI 37

2.2.1. Kalkınma Ajanslarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi 37

2.2.2. Kalkınma Ajanslarının Tanımı, Amaçları ve Faaliyetleri 38

2.2.3. Türkiye'de Kalkınma Ajansları 40

2.2.3.1. Zafer Kalkınma Ajansı 44

2.2.4. Ülkelerin Bölgesel Kalkınma Ajansları İncelemesi 46

2.2.4.1. Almanya 47

2.2.4.2. Fransa 47

2.2.4.3. İngiltere 47

2.2.4.4. İsveç 47

2.2.4.5. İtalya 47

2.2.4.6. Japonya 48

2.2.4.7. Norveç 48

2.3. KALKINMA POLİTİKALARI VE OSB'LER 49

2.3.1. Türkiye'deki OSB'lere Sağlanan Teşviklere Genel Bakış 51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGESEL YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA ETKİSİ: MANİSA İLİ

3.1.TÜRKİYE'DEKİ TEŞVİKLERİN VE TEŞVİK BELGELERİNİN GENEL DURUMU 54

3.2. MANİSA İLİ VE OSB'LERİ 57

3.3. MANİSA İLİNDE YATIRIM TEŞVİK UYGULAMALARI 59

3.3.1. Yatırım Teşvik Belgeleri ve Yatırımlara Genel Bakış 59

3.3.2. İl Sanayisinde Öne Çıkan Yatırımlar 61

3.4. MANİSA İLİNE BENZER ÖZELLİKLERE SAHİP İLLERDE YATIRIM TEŞVİK UYGULAMALARI ... 64

3.5. YATIRIM TEŞVİKLERİNİN BÖLGESEL KALKINMAYA ETKİLERİ ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI 69

3.6. SWOT ANALİZİ 71

SONUÇ 73

KAYNAKÇA 75

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB Avrupa Birliği

ABD Amerika Birleşik Devleti

AR-GE Araştırma ve Geliştirme

BGUS Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi

BKA Bölgesel Kalkınma Ajansı

DAP Doğu Anadolu Projesi

DOKAP Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı

DPT Devlet Planlama Teşkilatı

EUR EURO

FZD Fizibilite Desteği Programı

GAP Güneydoğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Projesi

GSMH Gayri Safi Milli Hasıla

GSYH Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

İİBBS İktisadi Bölge Birimleri Sınıflandırılması

KDV Katma Değer Vergisi

KOBİ Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme

KOSGEB Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı

KÖY Kalkınmada Öncelikli Yöre

MCBÜ Manisa Celal Bayar Üniversitesi

NUTS Nomenclature of Territorial Units for Statistics

OECD Organization for Economic Co-operation and Development

OSB Organize Sanayi Bölgesi

SEGE Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi

STK Sivil Toplum Kuruluşu

SWOT Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats - Güçlü Yönler, Zayıf Yönler, Fırsatlar, Tehditler

T.C. Türkiye Cumhuriyeti

TAİDE Turizm Altyapısının İyileştirilmesi Mali Destek Programı

TD Teknik Destek Programı

TL Türk lirası

TÜBİTAK Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

USD Dolar

ÜSİTEM Üniversite Sanayi İş Birliği

YDO Yatırım Destek Ofisi

YEGEP Yerel Ekonomi Gelişme Programları

YHGP Yeşil Irmak Havza Gelişim Projesi

ZBK Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. Yatırım Teşvik Uygulamaları 5
Tablo 1.2. Yatırım Teşvik Sisteminde Destek Unsurları 6
Tablo 1.3. Bölgesel Teşvik Uygulamalarında Destek Unsurları 10
Tablo 1.4. Destek Unsur ve Süreleri 11
Tablo 1.5. Stratejik Yatırımlar İçin Sağlanan Destekler 12
Tablo 1.7. Teşvik Sisteminde Bölge Değişim Tablosu 22
Tablo 1.8. Bir Alt Bölgeden Destek Alacak İller Listesi 23
Tablo 2.1. Vergilerin Sınıflandırılmasının Kalkınmaya Katkıları 37
Tablo 2.2. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Kalkınma Ajansları 42
Tablo 2.3. Zafer Kalkınma Ajansının TR33 Bölge Destek Unsurları 45
Tablo 2.4. Yatırım Destek Ofisinin Faaliyetleri 46
Tablo 2.5. Ülkelerin Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Yılları 46
Tablo 2.6. Kalkınma Ajanslarının Yasal Statüleri 48
Tablo 3.1. 2017-2021 Dönemi Yatırım Teşvik Belgeleri İstatistikleri 54
Tablo 3.2. 2017-2021 Dönemi Bölgelere Göre Teşvik Belgeleri İstatistikleri 55
Tablo 3.3. Haziran 2012- Temmuz 2021 Düzenlenen Yatırım Teşvik Belge Adetleri 56
Tablo 3.4. Haziran 2012- Temmuz 2021 Düzenlenen Teşvik Belgelerinin Bölgelere Göre Dağılımı 56
Tablo 3.5. Manisa OSB'de Yer Alan İlk Beş Büyük İşletme 58
Tablo 3.6. Manisa KOSGEB Destekleri 58
Tablo 3.7. Manisa İlinde Yıllara Göre Düzenlenen Belge Sayları 59
Tablo 3.8. Manisa İlinde Sektörlere Göre Düzenlenen Belge Sayıları 60
Tablo 3.9. Manisa İlinde İthalat ve İhracat Yapılan İlk Üç Ülke ve Payları 61
Tablo 3.10. Yatırım Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı 61
Tablo 3.11. En Çok Yatırım Yapılan İmalat Sanayi Alt Sektörleri (2001-2019) 62
Tablo 3.12. Manisa İli 2020 Yılı Teşvik Belgesi Yatırım tutarı En Yüksek 10 Firma 63
Tablo 3.13. Uşak İlinde Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeleri 64
Tablo 3.14. Afyonkarahisar İlinde Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeleri 65
Tablo 3.15. Kütahya İlinde Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeler 65
Tablo 3.16. Aydın İlinde Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeleri 66
Tablo 3.17. 2010-2019 Yılları Arasında Düzenlenen Yatırım Teşvik Belge Adet ve Tutarları 66
Tablo 3.18. 2001-2019 Yılları Arası İllere GöreTeşviklerin Sektörel Dağılımı 67
Tablo 3.19. Kalkınma Ajansalarının Desteklediği Proje Sayı ve Tutarları 68
Tablo 3.20. SWOT Matrisi 72

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Yatırım Teşvik Uygulamaları 8

Şekil 1.2. SEGE 2017 İl Kademeleri 9

Şekil 1.3. Düzey Bölgeler Haritası 19

Şekil 1.4. Düzey 2 Bölgelerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (2012) 20

Şekil 1.5. Kalkınma Ajanslarının Sorumlu Olduğu Bölgeler 24

Şekil 1.6. Kalkınma Ajanslarının Faaliyet Gösterdiği İller 25

Şekil 2.1. Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Yapısı 41

Şekil 2.2. Zafer Kalkınma Ajansı'nın Organizasyon Şeması 44

Şekil 2.3. Kalkınma Planlarında OSB'lerin dağılımı 50

Şekil 2.4. TR33 Bölgelerindeki OSB'lerin Dağılımı ve İlişkileri 51

Şekil 2.5. OSB Projelerinin Coğrafi Dağılımı 52

GİRİŞ

Sermayenin, emeğin ve yatırımların yıllar boyunca belli bölgelerde yoğunlaşmasının temel sebebi bölgeler arası gelişmişlik farklarının var olmasından kaynaklanmaktadır. Büyük kentlere artan ilgi sonucu göçlerde yaşanan yoğunluklar iş gücünün ve sanayinin bu bölgelere kaymasına sebep olmuştur. Bu durum da bölgeler arası gelişmişlik farklarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Büyük kentlere doğru yapılan bu göçler, göç alan illerde ve bölgelerde yaşanan çarpık kentleşme, alt yapı, eğitim, sağlık ve işsizlik gibi sorunlara sebep olmaya başlamıştır. Göç veren il ve bölgeler ise verimsizlik ve gelişmişlik farklarının büyümesiyle yüzleşmeye başlamışlardır. Yıllar içerisinde bu gelişmişlik farklarını azaltmak ve ülke gelişmişliğinin bütünlüğünü korumak adına çeşitli tedbirler ve karalar alınmıştır. Planlı döneme geçişle birlikte kalkınma planları uygulanmaya başlanmış ancak bu planların yıllar içerisinde yetersiz kalması ve uygulanabilirliğinin düşük olması sebebiyle kalkınmaya etkileri oldukça az olmuştur. Merkezlerden idare sorunların ve eksikliklerin tam tespit edilmesini zorlaştırdığı için yerinde ve anında çözüm sağlayacak yeni bir kanuna ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu sebeple alınacak yeni kararlar bu sorunun çözümü için önemli bir adım olmuştur.

Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren teşvik sistemi bölgeler arası gelişmişlik farklarını en aza indirmeyi hedeflemektedir. Bölgeler arası farkları en aza indirerek kalkınmanın ülke bütününde planlı bir şekilde ilerlemesini sağlamakla beraber cari açığı azaltıcı yatırımları desteklemek ve ülkeye yabancı yatırımcıları çekmek planlanmıştır. İlgili kararda Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar'ındaki bazı maddeler ve kapsamlarda değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda bölgesel teşvikleri düzenlemek için yatırım teşviklerinin koordineli ilerlemesini sağlamak amacıyla kalkınma ajansları kurulmuş ve iller bölgelere ayrılarak kalkınma planları belirlenmeye ve yürürlüğe alınmaya başlanmıştır. İllerin Organize Sanayi Bölgelerinde yapılacak yatırımların, düzenlenecek teşvik belgelerinin, bu belgelerinin kapsamlarının takibi ve danışmanlık için kalkınma ajansları ofisleri sorumlu oldukları bölgeler için oldukça önemlidir. Uygulanabilirlik ve kontrol açısından teşvik ofisleriyle birlikte çeşitli destek unsurlarının yetersizliğinin de ortadan kalktığı gözlemlenmektedir. KOBİ'ler arası haksız rekabeti önleyici adımlar atılması da bu destekler sayesinde yeniden gözden geçirilmiştir. Kalkınma planları ve politikalarıyla desteklenen teşvikler sayesinde ülkede yerli ve yabancı yatırımcıya cazip fırsatlar oluşması cari açık ve milli hasıla için ilerletici adımlar olmuştur.

Çalışma üç bölümden oluşmakta olup: Birinci bölümde; teorik düzeyde yatırım teşvikleri ve yatırım teşvikleriyle ilgili kavramlara değinilmiştir. İkinci bölümde; kalkınma kavramı ve yatırım teşviklerinin kalkınmaya etkilerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise bölgesel yatırımların sürdürülebilir kalkınmaya etkileri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Manisa ili ele alınarak çeşitli bilgiler ve örnekler aktarılmıştır. SWOT Analizi yapılarak Manisa ilinin bölgesel kalkınma açısından; güçlü ve zayıf yanları, üstünlükleri ve tehditleri özetlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
YATIRIM TEŞVİKLERİNE GENEL BAKIŞ VE BÖLGESEL YATIRIM TEŞVİK KAVRAMI

1.1. YATIRIM TEŞVİK KAVRAMI VE TARİHSEL BAKIŞ

1.1.1. Yatırım Teşvik Kavramının Tanımı

"Yatırım teşvik" kavramının birçok tanımı bulunmakla birlikte iktisat literatüründe en sık kullanılan biçimiyle, "Belirli ekonomik faaliyetlerin diğerlerine oranla daha hızlı ve fazla gelişmesini sağlamak amacıyla, kamu tarafından verilen maddi ve gayri maddi destek, yardım ve özendirmeler" olarak ifade edilebilmektedir. (Selim, Koçtürk ve Eryiğit, 2014:661). OECD tarafından yapılan tanımına göre "Bir yatırımın maliyetini veya potansiyel karını etkileyerek veya yatırımla ilgili risklerini değiştirerek yatırımın büyüklüğünü, bölgesini ve sektörünü etkilemek için hazırlanan hükümet önlemleridir."

T.C. Hazine Müsteşarlığı ise yatırım teşviklerini şöyle tanımlamaktadır: "Kalkınma planları ve yıllık programlarda öngörülen hedeflere uygun olarak, bölgeler arası dengesizlikleri gidermek, sermayeyi tabana yaymak, istihdam yaratmak, katma değeri yüksek ileri ve uygun teknolojileri kullanmak ve uluslararası rekabet gücünü sağlamak için yatırımların uluslararası yükümlülüklere aykırılık teşkil etmeyecek şekilde teşviki, yönlendirilmesi ve desteklenmesidir" (Çiloğlu, 2000:30).

1.1.2. Yatırım Teşvik Kavramının Özellikleri

Teşvik kavramının temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

-Teşvikler, devletler tarafından verilmektedir.

-Teşvikler, kamu ya da özel sektör şirketlerine verilebilirler.

-Dolaylı ya da dolaysız yollardan verilebilecekleri gibi açık ya da gizli kalmak şartıyla da verilebilirler.

-Kredi yoluyla verilebildikleri gibi hibe yöntemiyle de verilen birçok teşvik bulunmaktadır. Bir diğer verilme yöntemi de tahakkuk etmiş ya da edilecek vergiler içinde verilmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir.

-Bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmayı hedefleyen teşvikler yoluyla da bölgesel teşvikler verilmektedir.

1.1.3. Yatırım Teşvik Kavramın Amaçları

Devlet tarafından verilen yatırım teşvikleri belirli amaçlar doğrultusunda verilirler, veriler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır;

-Cari açığı azaltmak için dış alımda bağımlılık maliyeti yüksek olan ara mal ve ürünlerin üretiminin artırılması,

-Teknoloji ve inovasyon alanında ivme sağlayacak teknolojik yatırımların desteklenmesi,

-En az gelişim gösteren bölgelere sağlanan yatırım desteklerinin arttırılması,

-Bölgesel gelişim farklarının düşürülmesi,

-Destek faktörlerinin katkısının arttırılması,

-Kadınlar, engelliler, gençler gibi belirli grupları istihdama teşvik etmek,

-Yerli firmaların yabancı firmalara oranla piyasadaki etkinliğini arttırmak,

-Uluslararası rekabetin artırılması,

-Enerjinin verimli kullanılması,

Teşvik uygulamaları, özel sektörü geri kalmış bölgelere yönlendirmek ya da geri kalmış sektörlerin gelişmesini sağlamak için uygulanmaktadır. Bunun dışında, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik anlamda gelişmesini sağlamak amacıyla da kullanılan bir araçtır. Ülkenin gelişmesi için önemli olan bazı sektör ve faaliyetleri teşvik eden programlar, gelişmekte olan ülkelerde uygulanmaktadır. Bölgelerarası gelişmişlik farkının olduğu ülkelerde ise bu teşvikler, işletmeleri geri kalmış bölgelere cezbetmek amacıyla kullanılır. Böylece geri planda kalmış bölgeler için bu teşvikler, daha avantajlı bir konuma getirilmiş olur. (Dinler, 2014).Yatırım teşvik tedbirleri genel yapısı itibariyle hemen her ulus için ilk başta milli hasılayı arttırmakla birlikte refah seviyesindeki yükselişin oluşmasını sağlamaya yöneliktir. Ancak yine de ülke kaynaklarının sınırlı olması ve öncelikli tercihler nedeni ile uygulanmalar değişiklikler gösterebilmektedir (Göncüoğlu, 1993).

1.1.4. Yatırım Teşvik Sistemi

15.06.2012 tarih ve 2012/3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren teşvik sistemi 4 farklı uygulamadan oluşmaktadır: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ocak 2020).

1- Genel Teşvik Uygulamaları

2- Bölgesel Teşvik Uygulamaları

3- Öncelikli Yatırımların Teşviki

4- Stratejik Yatırımların Teşviki

Tablo 1.1. Yatırım Teşvik Uygulamaları

BÖLGESEL TEŞVİK	ÖNCELİKLİ YATIRIM KONULARI	STRATEJİK YATIRIMLAR	GENEL TEŞVİK
Şehirler arasındaki gelişmişlik farklarını kapatmak ve üretim, ihracat kapasitelerini artırmak amaçlanır.	Belirlenmiş olan yatırım maddelerinin 5. Bölge teşvikleriyle desteklenmesi amaçlanır.	Cari açığı azaltıcı yönde etki sağlayacak katma değeri fazla olan yatırımlar desteklenir.	Teşvik kapsamında olmayan diğer tüm yatırım konuları bu başlık altındadır.

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir).

1.1.5. Yatırım Teşvik Sisteminde Destek Unsurları

Tablo 1.2. Yatırım Teşvik Sisteminde Destek Unsurları

Destek Unsurları	Genel Teşvik Uygulamaları	Bölgesel Teşvik Uygulamaları	Öncelikli Yatırımların Teşviki	Stratejik Yatırımların Teşviki
KDV İstisnası	X	X	X	X
Gümrük Vergisi Muafiyeti	X	X	X	X
Vergi İndirimi		X	X	X
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği		X	X	X
Gelir Vergisi Stopajı Desteği *	X	X	X	X
Sigorta Primi (İşçi Hissesi) Desteği *		X	X	X
Faiz veya Kar Payı Desteği **		X	X	X
Yatırım Yeri Tahsisi		X	X	X
KDV İadesi ***				X

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir).

* Yapılan yatırımın 6. Bölgede, Cazibe Merkezleri Programı kapsamında yer alan 4. ve 5. bölge illerindeki OSB'lerde gerçekleştirilmesi halinde sağlanır.

** Yatırımın Bölgesel Teşvik Uygulamalarında 3., 4., 5. veya 6. Bölgelerde gerçekleştirilmesi halinde sağlanır.

*** Sabit yatırım tutarı 500 milyon TL üzerinde olan stratejik yatırımlara sağlanır. 2017-2021 yıllarında imalat sektöründe gerçekleştirilecek teşvik belgeli tüm yatırımlara ilişkin bina-inşaat harcamaları da KDV iadesinden yararlanabilmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ocak 2020).

- **KDV İstisnası:** Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında yurtiçi ve yurtdışından yatırım faktörü olarak makine ve ekipmanla birlikte belge kapsamı içinde olan yazılım ve maddi olmayan hak satın alımı ve kiralama işlemleri için katma değer vergisinin ödenmemesi yoluyla uygulanan destek unsurudur.
- **Gümrük Vergisi Muafiyeti:** Yine yurtdışından yatırım için temin edilen makine ve teçhizatın gümrük vergisinden muaf olma halidir.
- **Vergi İndirimi:** Gelir veya kurumlar vergisinin, yatırım için belirlenen katkı tutarına erişinceye kadar indirimli oran üzerinden uygulanması halidir. Bu indirim, stratejik yatırımlar, bölgesel teşvik uygulamaları ve öncelikli yatırımların teşviki uygulamaları çerçevesinde düzenlenen teşvik belgelerinin kapsamında sağlanan destek unsurudur.
- **Faiz veya Kar Payı Desteği:** Yatırım Teşvik Belgesi kapsamında kullanılan kısa vadeli krediler için verilen finansal destek unsurudur. Teşvik belgesinde belirtilen sabit yatırım tutarının %70'ine kadar kullanılan krediye istinaden ödenmesi gereken faizin veya kâr payının belirlenen bir kısmı Sanayi Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır. Bu destek unsuru stratejik yatırımlarla beraber 3., 4., 5. ve 6., bölge teşviklerinde ve öncelikli yatırım teşviki kapsamındaki yatırımlar için uygulanır.
- **Yatırım Yeri Tahsisi:** Yatırım Teşvik Belgesi düzenlenmiş stratejik yatırımlar, bölgesel ve öncelikli yatırımlar için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından belirlenen kurallar aracılığıyla yatırım yeri tahsisinden yararlanabilir.
- **Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği:** Belge kapsamı yatırımla desteklenen ek istihdam için ödenmesi gereken sigorta primi işveren hissesinin asgari ücrete denk gelen miktarının belirli bir süre Sanayi Bakanlığınca karşılanmasıyla verilen destek unsurudur. Stratejik yatırımlar, bölgesel ve öncelikli yatırımların teşviki uygulamaları kapsamındaki yatırımları kapsar.
- **Sigorta Primi Desteği:** Belge kapsamında, yatırımla sağlanan ek istihdam için ödenmesi gereken sigorta primi işçi hissesinin asgari ücrete denk gelen kısmının 10 yıl süreyle Sanayi Bakanlığı tarafından karşılanması yoluyla verilen destek unsurudur. Sadece 6. Bölgede yapılacak yatırımlar için düzenlenen teşvik belgelerinde yer verilebilir. Teknoloji tabanlı yatırımlar içinde uygulanabilir.
- **Gelir Vergisi Stopajı Desteği:** Belge kapsamında, yatırımla sağlanan ek istihdam için ödenmesi gereken gelir vergisi stopajının asgari ücrete denk gelen kısmının 10 yıl süreyle ertelenmesidir. 6. Bölge yatırımları için belirlenmiştir.
- **KDV İadesi:** Sabit yatırım tutarı 500 milyon Türk Lirasının üstündeki Stratejik yatırımlar kapsamında faaliyete geçen bina-inşaat harcamaları için ödenen KDV'nin iade

edilmesidir. Firmalar 2017-2021 yılları arasında imalat sektöründeki tüm teşvik belgesi olan yatırımlara ait bina-inşaat harcamaları için KDV iadesi desteğinden faydalanabilmektedir.

- **Asgari Yatırım Tutarı:** Genel teşvik Sistemi'nde asgari sabit yatırım tutarı; 1. ve 2. Bölgelerde 1 milyon TL, 3., 4., 5. ve 6. Bölgelerde 500 bin TL'dir. Bu tutar, Stratejik Yatırımlar için 50 milyon TL'dir. Bölgesel Teşvik uygulamaları içinse 500.00 TL'den başlayarak sektör ve bölgelere göre farklılık göstermektedir.

1.1.6. Yatırım Teşvik Uygulamaları

Yatırım Teşvik Uygulamalarını aşağıdaki gibi dört ana başlık altında toplayabiliriz. Bu başlıkları genel hatlarıyla inceledikten sonra, Bölgesel Teşvik Uygulamalarına ilerleyen bölümlerde ayrıntı olarak değinilecektir.

Şekil 1.1. Yatırım Teşvik Uygulamaları

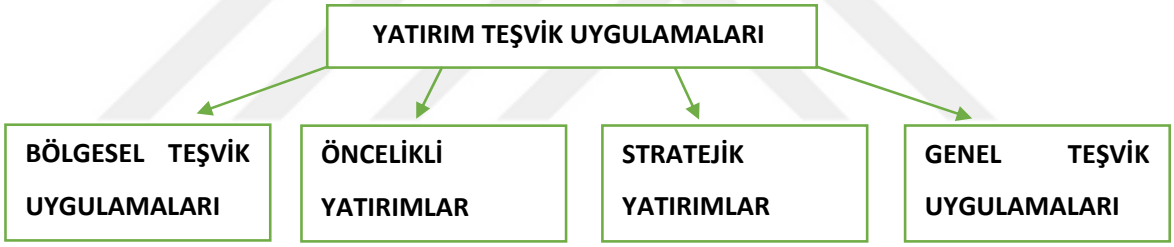

.

a) Bölgesel Teşvik Uygulamaları

Bölgesel Teşvik Uygulamalarının hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- İller arasındaki gelişmişlik seviye farklarını en aza indirmeyi, bu illerdeki üretim ve ihracat potansiyellerini canlandırmayı hedefler.

-Bu gelişim seviyelerine göre yardım ve destek miktarları değişiklik göstermektedir.

-Desteklenecek sektör ve çalışma alanları illerin var olan seviye ve ekonomik ölçeklerinin durumu göz önüne alınarak tespit edilmiştir.

-İller Sosya-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) 2017 çalışması dikkate alınarak 6 Bölgeye ayrılmıştır.

Şekil 2.2. SEGE 2017 İl Kademeleri

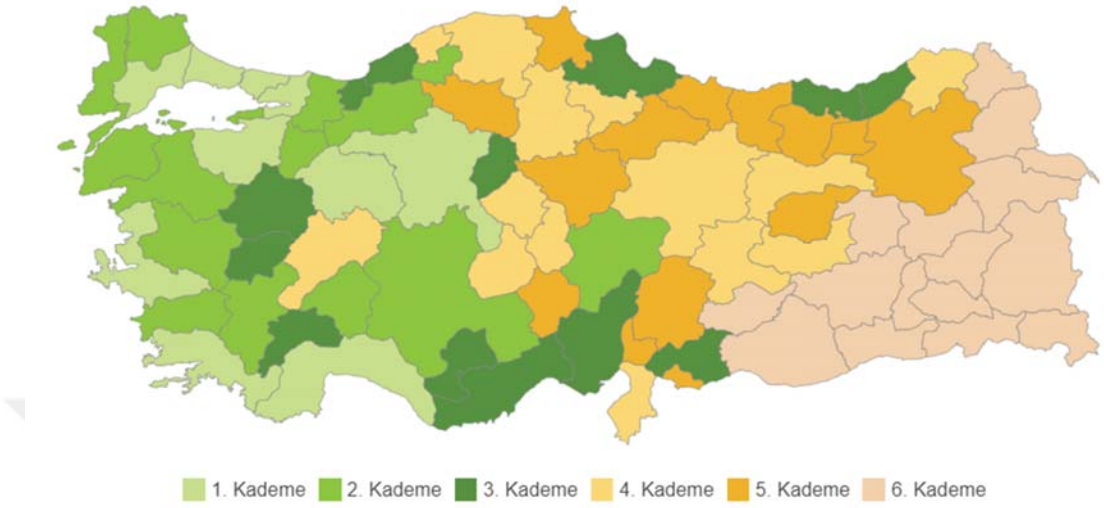

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019).

En gelişmiş illeri kapsayan birinci ve ikinci gelişmişlik kademesi Marmara, Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgesindeki illerden oluşmaktadır. Orta derece gelişmiş illerin yer aldığı üçüncü, dördüncü ve beşinci gelişmişlik kademlerinde ise İç Anadolu, Karadeniz, Akdeniz ve Doğu Anadolu Bölgesindeki iller. Altıncı gelişmişlik kademesi de Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki yerleşim yerlerini kapsar. (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Aralık 2019).

Bölgesel Teşvik Uygulamalarında yer alan destek unsurları; KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Vergi İndirimi, Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği, Faiz veya Kar Payı Desteği, Yatırım Yeri Tahsisi, Sigorta Primi Desteği, Gelir Vergisi Stopajı Desteği şeklindedir. Aşağıdaki tabloda bölgelerin kapsamlarına göre ayrıntılı olarak sınıflandırılmaları yer almaktadır.

Tablo 1.3. Bölgesel Teşvik Uygulamalarında Destek Unsurları

BÖLGESEL TEŞVİK UYGULAMALARINDA SAĞLANAN DESTEK UNSURLARI								
Destek Unsurları			BÖLGELER					
			I	II	III	IV	V	VI
KDV İstisnası			✓	✓	✓	✓	✓	✓
Gümrük Vergisi Muafiyeti			✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vergi İndirimi	Yatırıma Katkı Oranı* (%)	OSB ve EB Dışı	15	20	25	30	40	50
		OSB ve EB İçi	20	25	30	40	50	55
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği		OSB ve EB Dışı	2 yıl	3 yıl	5yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl
		OSB ve EB İçi	3 yıl	5 yıl	6 yıl	7 yıl	10 yıl	12 yıl
Yatırım Yeri Tahsisi			✓	✓	✓	✓	✓	✓
Faiz veya Kar Payı Desteği	İç Kredi		-	-	3 Puan	4 Puan	5 Puan	7 Puan
	Döviz / Dövize Endeksli Kredi				1 Puan	1 Puan	2 Puan	2 Puan
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği			-	-	-	-	-	10 yıl
Gelir Vergisi Stopajı Desteği			-	-	-	-	-	10 yıl

Kaynak: (Ekonomi Bakanlığı, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Mayıs, 2017).

b) Öncelikli Yatırımlar

Öncelikli Yatırımların hedefleri aşağıdaki gibi sıralanabilir;

-Denizyolu ya da havayoluyla yük ya da yolcu taşımacılığı için yapılan yatırımlar.

-Şehirlerarası ya da şehir içi yük veya yolcu taşımacılığı için yapılacak demiryolu yatırımları.

-AR-GE merkezleri, rüzgâr tüneli, otomotiv, uzay veya savunma sanayine yönelik yapılan yatırımlar.

-Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgelerinde yer alan alanlar ve termal turizm konaklama yatırımları.

-Maden ve maden işleme yatırımları.

-Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, TÜBİTAK ve KOSGEB tarafından desteklenen AR-GE projeleri sonucunda geliştirilen ürünlerin üretimine yönelik yapılan yatırımlar.

-Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından düzenlenen elektrik üretimi yatırımları.

-Asgari 50 Milyon TL tutarındaki, sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) yatırımları ve yer altı doğal gaz depolama yatırımları.

-Yenilenebilir enerji üretimine yönelik türbin ve jeneratör imalatı ile rüzgâr enerjisi üretiminde kullanılan kanat imalatı yatırımları.

-Direkt soğutmalı slab döküm ve sıcak haddeleme yöntemi ile alüminyum üretimine yönelik bütünleşmiş yatırımlar.

-Lisanslı depoculuk yatırımları.

-Nükleer enerji santrali yatırımları.

-Araştırma ve referans laboratuvarı, tüketici güvenliği ve enfeksiyon hastalıkları referans laboratuvarı, ilaç ve tıbbi cihaz analiz ve kontrol laboratuvarı ile deney hayvanları üretim test ve araştırma merkezi birimlerinin yer aldığı laboratuvar kompleksi yatırımları.

-En az 5.000 büyükbaş kapasitesi olan süt entegre hayvancılık yatırımları ve en az 10.000 büyükbaş kapasiteli et entegre hayvancılık yatırımları (PricewaterhouseCoopers (Pwc), Nisan 2020).

Tablo 1.4. Destek Unsur ve Süreleri

Destek Unsurları		Destek Oran ve Süreleri*
KDV İstisnası		✓
Gümrük Vergisi Muafiyeti		✓
Vergi İndirimi	Yatırıma Katkı Oranı (%)	40**
	Vergi İndirim (%)	80**
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği		7 yıl
Yatırım Yeri Tahsisi		✓
Faiz veya Kar Payı Desteği	İç Kredi	5 Puan
	Döviz / Dövize Endeksli Kredi	2 Puan

Kaynak: (Ekonomi Bakanlığı, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Mayıs, 2017).

c) Stratejik Yatırımlar

Cari açığın azaltılmasına yönelik alınan tedbirlerin başında gelen ithalatta dışa bağımlılığı yüksek girdi malları ve nihai ürünlerin üretimine yönelik olan uluslararası rekabet seviyesini destekleyici ileri teknolojili ve katma değeri fazla olan yatırımların bakanlar kurulunca belirli kriterleri sağlamasıyla, bölge farkı gözetilmeksizin destek unsurlarından yararlanabilirler (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Aralık 2019).

Tablo 1.5. Stratejik Yatırımlar İçin Sağlanan Destekler

STRATEJİK YATIRIMLAR İÇİN SAĞLANAN DESTEK UNSURLARI		
Destek Unsurları		**Destek Oran ve Süreleri***
KDV İstisnası		✓
Gümrük Vergisi Muafiyeti		✓
Vergi İndirimi	Yatırıma Katkı Oranı* (%)	**50**
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği		**7 yıl (6. Bölgede 10 Yıl)**
Yatırım Yeri Tahsisi		✓
Faiz veya Kar Payı Desteği	İç Kredi	**5 Puan (TOSHP kapsamında yüksek teknolojili üründe 10, diğerlerinde 8 puan)**
	Döviz / Dövize Endeksli Kredi	**2 Puan**
Sigorta Primi İşçi Hissesi Desteği		**10 yıl** (Sadece 6. Bölgede Gerçekleştirilecek Yatırımlar) Diğer bölgelerde, TOSHP kapsamında yüksek teknolojili üründe **7 yıl,** diğerlerinde **5 yıl**
Gelir Vergisi Stopajı Desteği**		**10 yıl** (Sadece 6. Bölgede Gerçekleştirilecek Yatırımlar ve TOSHP kapsamında desteklenen stratejik yatırımlar)
KDV İadesi		✓ (Sadece 500 Milyon TL ve üzeri yatırımlar için)

Kaynak: (Ekonomi Bakanlığı, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, Mayıs, 2017).

d) Genel Teşvik Uygulamaları

Bölge ayrımı yapılmadan; teşvik edilmeyecek veya teşvik şartlarını sağlamayan yatırım konuları hariç tutularak, asgari yatırım tutarı ve kapasiteler üzerindeki yatırımlar bu kapsamda desteklenmektedir. Bu kapsamdaki destek unsurları ise; KDV İstisnası, Gümrük Vergisi Muafiyeti, Gelir Vergisi Stopajı Desteği (6. Bölge).

1.2. BÖLGE KAVRAMI VE TEŞVİK KAPSAMINDAKİ BÖLGELER

1.2.1. Bölge Kavramının Tanımı

Bölge, kapsadığı tüm özellikleriyle en büyük coğrafi birimdir (Erol, 1993). Literatürde bölge, herhangi bir yerin doğal, ekonomik ve beşerî özellikler olarak benzeyen yönde özellikler gösteren bölümü sonucu oluşur. Sınırları idari, ortak ekonomik çıkarlar, toprak, iklim şartlarının benzeşmesine ya da sınırlar içerisinde yaşayan insanların aynı soydan olmalarıyla adlandırılan toprak bütünüdür. Bu bağlamda bölge, çevre ve alan anlamlarına gelmekte olup boyutları geniş ve sınırları oldukça güç çizilen bir kavramdır.

Sosyo-Ekonomik açıdan bölgeleri; Yerleşim, Nüfus, Kültür, Hammadde, Sanayi ve Hizmet Bölgeleri olarak sıralayabiliriz (Özçaglar,2003). 2000'li yıllarda ise bölge kavramı artık daha kapsamlı bir tanıma sahip olup, IBBS (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması) kapsamında bölge sınırlarının belirlenmesi ve sınıflandırılması ülke çapında ya da bölgesel bazda yapılacak planlamalarla Avrupa Birliği'ne tam üye olabilmek adına yerine getirilmesi şart olan bir kriter olarak belirlenmiştir (Taş Barış, 2006).

1.2.2. Yatırım Teşvikinde Bölgelerin Sınıflandırılması

Bölgesel kalkınma, ulusal kalkınmanın oluşmasına da zemin hazırlamaktadır. Herhangi bir mekân da bir planlama yapılmadan önce o mekânın sahip olduğu potansiyelinin belirlenmesi temel şarttır. Bunun en kolay şekli, en doğru istatistik bilgilerinin toplanması belirli bir sistem dahlinde değerlendirilip açıklanmasıdır (Taş Barış, 2006). Avrupa Birliği bu konuda bir çalışma başlatarak istatistiki bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesine ilişkin tüm ülkelerde geçerli olacak İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) adını verdikleri bölge sistemini geliştirmiştir. Bu kapsamda düzey bölgelerde kurulan kalkınma ajansları aracılığıyla bölgesel olarak kalkınma düzenli ve planlı bir ilerlemeyle önce bölgesel kalkınmaya ardında küresel kalkınmaya etki sağlaması hedeflenmiştir. Avrupa Birliğine üye olmak isteyen diğer ülkeler ise tam üyelik alarak bu sistemi kendi ülkelerinde uygulamakla mükelleflerdir. Sisteme göre 3 farklı temel düzeyde sınıflandırılan bölge çeşidi bulunmaktadır. İdari sınırlar gözetilerek belirlenen bu sınıflandırmalar sonucunda bölgeler Düzey 1, Düzey 2, Düzey 3 olarak alanlara ayrılmışlardır. Bunun sonucu olarak gelişme ve kalkınma planları Düzey 2 bölgeler esas alınarak yapılmaktadır. Kurulan kalkınma ajansları sayesinde en doğru ve güvenilir bilgilere erişilip kalkınma ve yatırım planları bu doğrultularda yapılarak bölgelere katkılarının en üst seviyede elde edildiği gözlemlenmiştir.

Avrupa Birliği ülkelerinin kullandığı bu sınıflandırmanın tanımlanmasındaki temel faktörler; Nüfus, Coğrafya, Bölgesel Kalkınma Planları, Temel İstatistiki Göstergeler ve İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik sıralamalarıdır. Bu sistemin temelini oluşturan üç temel prensibi şu şekilde genellemekte mümkündür; bölgelerin genel coğrafi potansiyelleri, aynı faaliyet potansiyellerine sahip olanların bir araya getirilerek bölgeler oluşturulması ve son olarak nüfus yoğunlukları göz önüne alınarak yapılan ayrımdır (Taş Barış, 2006).

Düzey 1 Bölgeler; 3- 7 Milyon, **Düzey 2 Bölgeler;** 800.000- 3 Milyon,

Düzey 3 Bölgeler; 150.000 – 800.000 nüsuf yoğunluklarına göre sınıflara ayrılmaktadır.

1.2.3. Türkiye'de Bölgesel Sınıflandırma

Türkiye'de Devlet Planlama Teşkilatı ve Türkiye İstatistik Enstitüsü üç ayrı düzeyde İBBS (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması) oluşturmuşlardır. Düzey 1'de 12, Düzey 2'de 26, Düzey 3'te 81 bölgeye ayrılmıştır. Bölgesel gelişmişlik farklarının oluşmaması ve varsa farkların ortadan kaldırılması, bölgelerin ve illerin ihtiyaçlarının giderilmesi için hükümet bu bölgelerde gerekli çalışmaların yapılması adına adımlar atmıştır. Anadolu ve Doğu başta olmak üzere sosyo-ekonomik açıdan geri kalmış bazı bölgeler ise Kalkınmada Öncelikli Yöreler olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 1.6. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması

KOD	DÜZEY 1 (12 Bölge)	KOD	DÜZEY 2 (26 Alt Bölge)	DÜZEY 3(81 İl)
TR1	İstanbul	TR10	İstanbul alt bölgesi	İstanbul
TR2	Batı Marmara	TR21 TR22	Tekirdağ alt bölgesi Balıkesir alt bölgesi	Tekirdağ, Edirne,Kırklareli Balıkesir, Çanakkale
TR3	Ege	TR31 TR32 TR33	İzmir alt bölgesi Aydın alt bölgesi Manisa alt bölgesi	İzmir Adın, Denizli, Muğla Manisa,afyon, Kütahya,Uşak
TR4	Doğu Marmara	TR41 TR42	Bursa alt bölgesi Kocaeli alt bölgesi	Bursa,Eskişehir,Bilecik Kocaeli, Sakarya, Düzce,Bolu, Yalova
TR5	Batı Anadolu	TR51 TR52	Ankara alt bölgesi Konya alt bölgesi	Ankara Konya,Karaman
TR6	Akdeniz	TR61 TR62 TR63	Antalya alt bölgesi Adana alt bölgesi Hatay alt bölgesi	Antalya, Isparta, Burdur Aadana, Mersin Hatay, Kahramanamaraş, Osmaniye
TR7	Orta Anadolu	TR71 TR72	Kırıkkale alt bölgesi Kayseri alt bölgesi	Kırıkkalae,Aksaray,Niğde,Nevşehir,Kırşehir Kayseri,Sivas, Yozgat
TR8	Batı Karadeniz	TR81 TR82 TR83	Zonguldak alt bölgesi Kastamonu lat bölgesi Samsun alt bölgesi	ZonguldaK, Karabük, Bartın Kastamonu,Çankırı,Sinop Samsun,Tokat,Çorum,Amasya
TR9	Doğu Karadeniz	TR90	Trabzon alt bölgesi	Trabzon,Ordu,Giresun,Rize,Artvin,Gümüşhane
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	TRA1 TRA2	Erzurum alt bölgesi Ağrı alt bölgesi	Erzurum,Erzincan,Bayburt Ağrı, Kars,Iğdır,Ardahan
TRB	Otadoğu Anadolu	TRB1 TRB2	Malatya alt bölgesi Van alt bölgesi	Malatya,Elazığ,Bingol,Tunceli Van,Mui,Bitlis,Hakkari
TRC	Güneydoğu Anadolu	TRC1 TRC2 TRC3	Gaziantep alt bölgesi Şanlıurfa alt bölgesi Mardin alt bölgesi	Gaziantep,Adıyaman,Kilis Şanlıurfa,Diyarbakır Mardin,Batman,Şırnak,Siirt

Kaynak: (Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, Aralık,2014).

Günümüz sosyal devlet anlayışının getirdiği gerekçeler doğrultusunda, ekonomik refahın toplumun tüm kesimleri arasında dengeli bir şekilde dağılması sağlanmalıdır. Gelişmiş toplumlar incelendiğinde kalkınmanın tek göstergesi olarak genel büyüme oranı ve ortalama gelir düzeyindeki artış tek başına yeterli değildir. Ulusal gelirin farklı bölgeler arasında nasıl bir dağılım gösterdiği de önemli bir kriterdir. Türkiye'de ülkenin batısı ve doğusu arasındaki ekonomik ve sosyal açıdan gözlenen farklıkların giderilip kalkınma hızına ivme kazandırılması bu sebeple oldukça önemlidir. Bu farkların giderilmesi için uzun vadede uygulanacak kalkınma planları oldukça önem arz etmektedir. Kurulan kalkınma ajanslarının bu konuda etkili olması planlanmaktadır. Bölgesel kalkınma planlarının belirlenmesi ve bu kurumlar aracılığıyla planlamaların hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. Kalkınma Ajansları, Devlet Planlama Teşkilatlarının kontrolü altında çalışmaktadırlar. Kaynakların yerinde ve etkin kullanılması, bölgeler arası gelişmişlik düzeylerinin azami boyutlara indirilmesi ve yerel yönetimlerinin kuvvetlendirilmesi hedeflemelerin temel amaçları arasındadır.

Bölgesel gelişmeye ilişkin olarak Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (2001-2005) sürdürülebilir gelişme konusu hayli önemli bir konu olarak yer almaktadır. Bölgesel Gelişme Politikalarının uygulanmasında sürdürülebilirlik, bölgelerarası bütünleşme, fırsat eşitliği gibi ana maddeler dikkate alınmıştır. Bu planlar doğrultusunda bölge bazlı kalkınmayla ülke coğrafyası içindeki eşitliğin sağlanması ardından da ülkesel kalkınma hedeflenmektedir. Bölgesel kalkınmayı sağlamaya yönelik diğer önemli araçlardan birisi de teşviktir. Belirlenen amaçlar doğrultusunda teşvik politikaları endüstrilerin, sektörlerin, belirli bölgelerin gelişimlerini sağlamak amacıyla bir karşılık beklemeksizin yapılan uygulamaları kapsar. Artan küreselleşmeyle birlikte teşviklerin önemi giderek artmaktadır. Yakınsama olarak adlandırılan, ekonomik büyümenin bölgeler arası gelir adaletsizliğini ve dengesizliğini azaltması şeklinde oluşan bu olgu sonucu bölgeler olumlu etkiler gösterirler. Böylece büyümenin bölgeler arası gelir dengesizliklerini düşürücü sonuçlar çıkarması sonucu yakınsama olarak adlandırılırken, bölgeler arası gelir adaletini ve dengesizliklerini artırıcı yönde olumsuz sonuçlar çıkması da ıraksama olarak adlandırılmaktadır (Gerni, Cevat 2015). 2009 yılında uygulanmaya başlanan İBBS, 2008 yılında yaşanan resesyonun sonucunda yabancı yatırımcı oranının düşmesinden oldukça etkilenmiştir. Bunun sonucu olarak yatırım teşvikleri de belli oranlarda düşmüştür. Türkiye'de yapılan araştırmalar sonucu 2012 yılındaki teşvik düzenlemelerinde bölge bazlı ağırlık yerine il bazlı teşviklere öncelik verilerek, bu illerin bulundukları bölgelerin gelişmişliklerine katkı sağlamalarına yönelik yeni düzenlemeler getirilmiştir. Yöreye özgü

teşvik uygulamalarının daha etkin sonuçlar verdiği görülmüştür. Büyüme, gelişme, kalkınma kavramları denk anlamlara geldiği düşünülerek bir arada ve peş peşe sıklıkla kullanılırlar. Büyüme kelimesinin tek başına yeterliği olmadığı yaşanan tecrübelerle birlikte 2. Dünya Savaşı sonrasında kesinlik kazanmıştır. İktisadi kalkınmanın tek başına yeterli olmadığı, bununla birlikte sosyal, kültürel, çevresel ve hatta mekânsal büyüme ve kalkınmanın toplumsal refah için ne kadar önemli olduğu gözlenmiştir. Bu sebeple toplum ve hükümet hareketleri iktisadi büyümedense toplumsal gelişmeye doğru yönlendirilmiştir. Günümüzde bu kavramların her ne kadar birbirlerini bütünleyici kavramlar oldukları ortaya çıksa da özlerinde farklı temelleri ve dinamikleri oldukları kanıtlanmıştır. Önceleri kalkınma ve gelişmede kriter ulusal gelirdeki artışlarken, şimdilerde durum geniş anlamlara yayılmıştır. Tek başına ulusal gelirdeki artış yerine, yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı ve bölgesel dengesizliklerin de giderilip planlı bir büyüme ve kalkınma hedeflenmektedir. Yapısal ve insani gelişmeyi barındıran ve ölçülebilen tüm sosyal değişkenler sosyo-ekonomik gelişmeyi oluştururlar (Dinçer, Bülent 2003).

Kalkınma sürecinin ilk evrelerinde, büyük kentlerdeki iş ve istihdam olanakları sebebiyle kırsal kesimlerden bu illere doğru yaşanan göçler ve bunun sonucunda bu büyük kentlerdeki üretim faktörlerindeki artışlar sonucu bölgeler arası dengesizliklerin artmasına sebep olmuştur. Başlayan bu hızlı kentleşme göç alan iller içinde başta pozitif fayda sağlarken artık belli kapasite ve sınırları aştığı için maliyetlerin artışı, istihdam fazlalığı ve gereksiz tüketime sebebiyet vererek negatif etkiye dönüşmüş durumdadır. Önüne geçilemeyen bu göçler sonucu göç alan ve veren iller arasında olumlu ve olumsuz etkiler artmaya devam edecektir. Bölgeler arası kutuplaşmalar ve gelişmişlik farkları artacak ve ulusal gelişme de bundan olumsuz etkilenecektir. Büyüme sorunlarının yanı sıra kentleşme, çevresel, sağlık, sosyal ve kültürel yetersizlik gibi olumsuzlukları da beraberinde getirecektir. Alt yapı yetersizliği, eğitim ve ulaşım sorunları, hava kirliliği gibi sorunlar bu büyük kentlerde görülen başlıca negatif dışsallıklar olacaktır. Bütün bu gibi sebepler kamu maliyesinin ve yatırımlarının bu eksikliklerin giderilmesi için kullanılmasına ve yine planlı kalkınmanın dışına çıkılmasına neden olacaktır. Göç veren bölgelerde nitelikli iş gücü yetersizliği, çalışan nüfus azlığı ya da kaynakların verimli kullanılamaması sonucu bu bölgelerde talepte daralmalar meydana gelecektir. Az gelişmişlik seviyesine doğru çekilmesi kaçınılmaz olan bu iller giderek durgunluğa maruz kalacaklardır. Geri kalmış bölgelerin kalkınmasında önemli bir basamak olan yatırım kavramı kamu sektörünün yatırımları arttırarak ya da dolaylı yoldan devlet yardımları yaparak yatırım olgusunu güçlendirmektedir. Bu sebeple devlet, özel sektör yatırımlarına

teşvikler uygulayarak onların da üretim faktörlerine katkısını arttırmayı hedeflemektedir. Kamu ve özel sektör yatırımlarının varlığı birlikte bölgesel kalkınmada önemli bir hacim yaratmaktadır. Ekonomik piyasada bu güçler birliği oldukça önemlidir. Ekonomik açıdan yatırımcı ve özel işletmeler için maliyetlerdeki indirim ya da teşvikler yatırıma katılmaları ve istihdam için oldukça önemlidir bu sebeple kamu planlamalarıyla çeşitli istisna ve indirimler yoluyla yatırımcı için cazip hale getirilen bölgelere doğru yatırımları kaydırmak hedeflenmektedir. Etkin ve başarılı bölgesel gelişme politikaları için kamu ve özel sektör yapısının uyumlu bir işleyiş içinde olması gereklidir. Kamu gelirlerinin arttırılıp gelirin doğru alanlara kanalize olması bu bağlamda yine oldukça hassas bir konudur.

Son yıllarda bölgesel kalkınmışlık farklarının azaltılmasına ilişkin uygulamalarda merkezden yapılan planlamalar yerine yerel dinamikler baz alınarak tasarlanan kalkınma modellerinin daha etkili olduğu gözlenmiştir. Türkiye'de de bu değişiklik mevcut olarak uygulanmaktadır. Kalkınma Bakanlığı açısından bölgesel gelişme, ülke kalkınmasında izlenen politikanın bölge ve şehir bazında kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplumun karar alma süreçlerine katılmasını ve kaynaklarını kalkınma yönünde kullanılması, bölgelerin rekabet gücünün artırılması ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması gibi amaçlara sahiptir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013). Kalkınma ajansları da bu değişikliğe öncülük eden kurumlardır. Bölgesel farkların azaltılmasının yanı sıra, bölgelerin kendi potansiyellerinin de en etkili ve doğru biçimde kullanabilmeleri bu hedeflerin başlıcaları arasındadır. Yerleşimler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi ve desteklenmesi önemlidir. Şehir ve bölgelerin farklılaşan ihtiyaçlarına göre politikalar belirlenip uygulanması da bölgelerin gelişimi için gerekli temel unsurlar arasındadır. Bölgesel gelişme sonucunda sektör bazlı yapılan yatırım ve teşvikler sonucunda da sektörler arası etkileşim ve iletişimin artması da olası pozitif etkiler arasında sayılabilir. Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (BGUS) başlığı altında, bölgesel kalkınmayla ilgili temel stratejilerin belirlendiği bir belge oluşturulmuştur. BGUS, ulusal düzeyde bölgesel gelişme politikalarını ortaya koyarken bölgesel ve yerel düzeyde politika geliştirmek, planlamak ve uygulamakla görevlendirilmiştir. Kalkınma ajanslarına bölge ve şehirlerin gelişme politikalarının belirlenmesinde alternatifler sunma konusunda destek olmayı hedeflemektedir. Bölgeler arası bu farklılıkları metropol iller ve geri kalmış iller olarak ayıracak olursak, bu sınıflandırmaya ilişkin temel politikalar oluşturulmuştur. Metropoller; küresel boyuttaki diğer metropollerle rekabet etme gücü ve uluslararası görünürlüğü arttıcaktır.

Bu sebeple ileri teknoloji, nitelikli iş gücü, uzmanlaşılmış sektörlere yönelimle birlikte sosyal ve kültürel sektörlerin gelişmesine odaklanılmıştır. AR-GE ve patent

konularına öncelik verilmiştir. Bu metropollere çevresel yakınlık gösteren illerinde fonksiyonlarının geliştirilmesi izlenen politikalar arasındadır. Orta gelişmişlik düzeyindeki illerde; yerel olarak ekonomik büyüme ve kalkınmanın desteklenmesi, hizmet sektörünün geliştirilmesi, sosyal, kültürel ve teknik alt yapının iyileştirilmesi çalışmalarına öncülük verilmiştir. Bu sebeple girişimcilik çalışmaları bu bölgelerde çeşitli şekillerde desteklenmektedir. Şehirlerin sosyal ve çevresel imajının geliştirilmesi desteklenmektedir. Öncelikli gelişme illerinde ise; temel hedef bu illerin ülke genelinin sosyal ve ekonomik yapısına entegrasyonudur. Altyapı ve hizmetlere erişilebilirlik seviyesinin arttırılması hedeflenmektedir. İllerdeki ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesine destekler sağlanmalıdır. Yakın bölgelerle ilişkileri kuvvetlendirilmelidir. Doğal kaynakların üretim faktörleri içerisine entegre olması amaçlanmaktadır. Kırsal alanlardaki iller içinse; bu bölgelerin diğer illerden uzaklaşmasının önüne geçilerek bölgesel bütünlük sağlamak hedeflenmektedir. Yerel ihtiyaçlara göre yine yerel politikalar belirlenip uygulanmalıdır. Tarımsal faaliyetlerin verimliliği ve sürdürülebilirliğinin arttırılması amaçlanmaktadır. Yerleşme ve yapılaşma faktörlerinde planlı ilerlemeler yapılmalıdır.

Sonuç olarak farklı gelir düzeyleri, ekonomik faaliyetleri, kültür seviyeleri, yaşama biçimleri de göz önüne alınarak bu farklı bölgelere ve illere desteklerinde farklılaştırılarak yapılması önemlidir. Böylelikle amaçlanan bölgesel gelişme hedeflerine ulaşılacaktır. Bölgesel kalkınmaya dayalı kaynak tahsisi bu bağlamda önem arz etmektedir. Bölgeler ve şehirler arasındaki ulaşım ve ulaşılabilirlik arttırılmalıdır. Bölgeler arası bağlantılar ve iletişim seviyesi güçlendirilmelidir. Piyasaların işleyişleri ve sosyal hareketliliğin kolaylaştırılması için yerleşim yeri planlamaları doğru yapılarak katkı sağlanmalıdır. Taşımacılık ve ulaşım göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir yere sahiptir bu nedenle lojistik ve operasyonel destek bu bölgelerin etkileşiminde kullanılan etkili bir faktör olmalıdır.

1.2.4. Türkiye'deki Bölgelerin ve Yapılarının İncelenmesi

İstatistiki Bölge Birimleri sınıflandırmasına göre üç düzeyde bölge ayrımı oluşturulmuştur. Düzey 3 bölgeler 81 ili kapsamaktadır, komşu iller 26 düzey 2 bölgeyi ve 12 düzey 1 bölgeyi oluşturmaktadır (Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, Aralık 2014). Kalkınma ajanslarının kurulması 5449 sayılı Kanunun uyarınca 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu süreç itibariyle düzey 2 bölgeler, bölge planlarının yapılacağı ve stratejilerinin belirlenip hayata geçirileceği başlıca bölgeler olarak belirlenmiştir (Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, Aralık 2014).

Şekil 1.3. Düzey Bölgeler Haritası

Kaynak: (Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, Aralık,2014).

Nüfus yapısı, nitelikleri ve bölgeler arasındaki dağılımlar açısından Türkiye'nin batısı ve doğusu arasındaki fark ve eşitsizlikler hala devam etmektedir. Yıllık nüfus artış hızının düşeceği öngörülüyor olsa da doğurganlık oranlarına bakıldığında doğu ve güneydoğuda doğurganlık hızı ülkenin ortalamasının üzerindedir. Bağımlı nüfus oranı ülke genelinde azalış gösterirken yine bu bölgeler de oran artmaktadır. Doğurganlık hızı düşük olan ama göç alma hızı yüksek olan bölgelerde ilerleyen yıllarda yaşlı nüfus oranın artması kaçınılmaz olacaktır. Göç hem alan bölgelerde hem de veren bölgelerde günümüzde hala önemli bir sorundur. Türkiye'de göçün en büyük yönü doğudan batıya ilerlemektedir. En fazla göç alan il İstanbuldur. Bir diğer nitelik farkı olan eğitimde yine aynı göçte olduğu gibi ülkenin doğusu ve batısı arasında farkların oluşmasına sebebiyet veriyor. Ülkemizde kadınlarda eğitim oranı hala düşük seviyelerdedir. Çalışma eğilimleri,

kalifiye iş gücü ve üretim faktörlerindeki istihdam oranlarındaki âtıl alanı azaltmak için bölgelere özel politikalar planlanmalı ve uygulanmalıdır. Bütün bu göç verme, eğitim seviyesinde yetersizlik, bölgenin üretim olanakları, sektörel yapısı, coğrafi konumu, demografik özellikleri bölgelerin bölgesel gelişmişlik düzeylerini etkiler ve bölgeler arasında farklılaşmaların olmasına sebep olur. Kadınların iş gücüne katılım oranlarının yüksek olduğu, hizmet sektörünün yüksek olduğu bölgeler genellikle turizm bölgeleridir. İş gücüne katılım oranın en düşük olduğu bölge ise Güneydoğu Anadolu Bölgesidir. İşsizlik oranı göç alan bölgelerde daha yüksek seyir göstermektedir. Bu oran doğurganlığın fazla olduğu bölgelerde de yüksektir. Kırsaldan kente doğru yapılan göçler neticesinde iş gücüne katılım genellikle tarımda çalışanların, inşaat ve üretimde özellikle emek yoğun işlerde çalışmasıyla şekillenmiştir. Ancak son yıllarda değişen hayat şartları ve standartları sonucunda sektörel dağılımlarda değişiklikler meydana gelmiştir. Hizmet sektöründeki artış dikkat çekici boyuttadır oran %40'lardan %60'lara gelmiştir. İstihdamdaki en büyük pay tarımda iken artık hizmet sektöründedir. Genellikle metropol olan illerde sanayi ve hizmet sektörleri yüksek istihdam rakamlarına sahiptir. Modern tarımdan uzak ve iş gücünün yoğun kullanıldığı bölgelerde tarım sektöründeki istihdam oranı diğer sektörlere göre nispeten daha yüksektir. Genellikle Karadeniz, İç Anadolu ve doğu bölgeleri bu bölgelere örnek verilebilir. Genel olarak sanayi ve turizmin geliştiği illerde ve bu illerin alt bölgelerinde gelir seviyelerinde artışlar görülmüştür. Metropol şehirlere yakın olan şehirlerin, etkileri içinde yer alan illerden etkilendikleri illerin ve eğilimlerine benzer sonuçlar gösterdikleri gözlemlenmektedir.

Şekil 1.4. Düzey 2 Bölgelerinde İstihdamın Sektörel Dağılımı (2012)

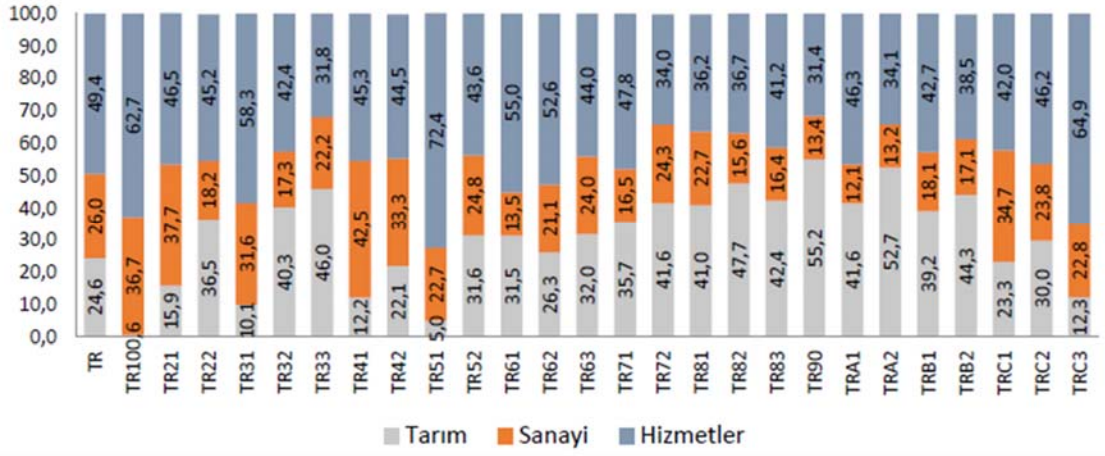

Kaynak: (Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, 2012).

Örneğin Kocaeli, Tekirdağ, Bursa ve Sakarya gibi iller İstanbul sanayisinden dolayı oldukça pozitif etkilenmişlerdir. İzmir'in etki alanında yer alan Manisa ise ülke içindeki nüfus oranın azalma yaşamasına rağmen gelir içindeki payını arttırmıştır. Ankara ve etkilediği iller açısından bu durum farklılık göstermiştir ve etki alanı içinde olan Çankırı, Kırşehir, Yozgat gibi illerin gelirdeki payları azalış göstermiştir (Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi, Aralık 2014). Coğrafi şartlara oldukça endeksli olan tarım sektörü bölgeler ele alındığında Ege, Akdeniz ve Karadeniz'de yüksekken Doğu Anadolu'da düşük olarak görülmektedir. Bu durumun aksine canlı hayvan oranı en yüksek bölge Doğu Anadolu bölgesidir.

Nitelikli iş gücü denilen, daha çok mesleki ve teknik bilgi gerektiren bilimsel ve teknik faaliyetler daha çok İstanbul ve Ankara'da toplanırken bedensel güç gerektiren tarım, üretim, hizmet, inşaat gibi sektörler hemen her bölgede varlığını gösteriyor. Tüm bölgelere bakıldığında istidam ve GSYH'de en büyük paya sahip sektör hizmet sektörüdür. Hizmet sektörünün alt sektörü olan ticaret sektörünün bu paydaki oranı yüksektir, bu oran ticaret sektöründe %38'dir. Depolama, ulaştırma, inşaat, konaklama ve yiyecek onu izleyen sektörlerdendir. İnşaat sektöründeki en büyük paya sahip şehir sırasıyla İstanbul, Ankara ve İzmir'dir. Aynı şekilde bu sıralama ticaret sektörü içinde geçerlidir. Konaklama ve yiyecek faaliyetlerindeki yığılma ise turizm bölgelerinde daha yüksek orandadır. Antalya, Isparta, Burdur, Balıkesir, Çanakkale, Kastamonu, Çankırı ve Sinop'ta yoğunluk göstermektedir. İmalat sanayisinin batıdaki yoğunluğunu azaltmak için son dönemlerde Anadolu'da sanayi şehirlerinde artışlar hızlandırılmıştır. Genel itibariyle Marmara bölgesinde yoğun olan bu sektör için bu durum önemli bir adım olarak nitelendirilmiştir. Yüksek teknolojili imalat sektörlerindeki yığılma ve istihdam oranının en fazla olduğu iller İstanbul, Ankara, Manisa ve İzmir'dir. Türkiye'de ithalat ve ihracatın tamamına yakın bir oranı İstanbul, Kocaeli, İzmir, Ankara, Bursa, Gaziantep, Hatay, Manisa, Adana ve Denizli'de yapılmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Sektör bazlı uygulanan stratejilerin, bölgesel düzeylerde yapılarak ulusal gelişim desteklenmelidir. Bunun için yukarıda bahsedildiği gibi teşvik ve destekler gibi birçok uygulama yapılmaktadır. Yatırımların ve istihdamın arttırılması, ihracat ve KOBİ'lerin desteklenmesi ve bölge bazlı gelişmişlik düzeyinin arttırılması için çok sayıda teşvik programı uygulanmaktadır. Teşvik sistemi içerisinde en çok bilinen ve uygulanan teşvik sistemi ise yatırım teşvikleridir.

1.2.5. Yatırım Teşviklerinde Bölge Bazlı Yapılan Değişiklikler

Teşvik Sistemi; Bölgesel Teşvik, Öncelikli Yatırımlar, Stratejik Yatırımlar ve Genel Teşvik Uygulamaları olarak dört ana başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümlerde teşvik sistemi ve uygulamalarına ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Teşvik Sistemi ilk olarak 2006 yılında Resmî Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Daha sonra 2012 yılında sistemde değişiklikler yapılarak tekrar yayınlanmıştır. Yapılan bu yeni düzenlemeyle bölgesel kademe uygulamalarına ağırlık verilerek oluşturulan 6 teşvik bölgesi Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi temel alınarak oluşturulmuştur. Yeni düzenlemeyle birlikte alınan teşvik belgelerinde %20 oranında artış görülmüştür. Sermaye yatırım oranında ise %65'lik bir artış görünmektedir. Bundan kaynaklı olarak istihdam oranında da yüksek artışlar olmuştur. 21 Ağustos 2020 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan 2846 sayılı kararlar kapsamında teşvik sisteminde yeni değişiklikler yapılmıştır.

-Tekirdağ 2. Bölgeden 1. Bölgeye,
-Adana 2. Bölgeden 3. Bölgeye,
-Balıkesir, Bilecik, Karabük ve Manisa 3. Bölgeden 2. Bölgeye,
-Düzce, Kırıkkale, Kütahya ve Rize 4. Bölgeden 3. Bölgeye,
-Aksaray 5. Bölgeden 4. Bölgeye,
-Adıyaman 5. Bölgeden 6. Bölgeye olacak şekilde değiştirilmiştir.

Tablo 1.7. Teşvik Sisteminde Bölge Değişim Tablosu

1.BÖLGE	2.BÖLGE	3.BÖLGE	4.BÖLGE	5.BÖLGE	6.BÖLGE
Ankara	Aydın	Adana	Aftyonkarahisar	Bayburt	Adıyaman
Antalya	Balıkesir	Burdur	Aksaray	Çankırı	Ağrı
Bursa	Bilecik	Düzce	Amasya	Erzurum	Ardahan
Eskişehir	Bolu	Gaziantep	Artvin	Giresun	Batman
İstanbul	Çanakkale	Karaman	Bartın	Gümüşhane	Bingöl
İzmir	Denizli	Kırıkkale	Çorum	Kahramanmaraş	Bitlis
Kocaeli	Edirne	Kütahya	Elazığ	Kilis	Diyarbakır
Muğla	Isparta	Mersin	Erzincan	Niğde	Hakkari
Tekirdağ	Karabük	Samsun	Hatay	Ordu	Iğdır
	Kayseri	Trabzon	Kastamonu	Osmaniye	Kars
	Kırklareli	Rize	Kırşehir	Sinop	Mardin
	Konya	Uşak	Malatya	Tokat	Muş
	Manisa	Zonguldak	Nevşehir	Tunceli	Siirt
	Sakarya		Sivas	Yozgat	Şanlıurfa
	Yalova				Van
					Bozcaadave Gökçeada İlçeleri

Kaynak: (PwC Türkiye Vergi Bülteni, 2020).

Teşvik Kararnamesinde yayınlanan yeni dipnotlara göre OSB'lerde yapılan yatırımlar için bir alt bölgedeki teşviklerden yararlanabilme imkânı getirilmiştir. 1. Bölgede OSB içine yapılan yatırım, 2. Bölgenin teşviklerinden yararlanabilecek. Yine aynı kararnamede ilçe bazında sınıflama yapılarak, kapsama giren bir ilçedeki OSB'ye yatırım yapılırsa, iki alt bölgenin teşvikinden yararlanma imkânı da tanınmıştır.

Tablo 1.8. Bir Alt Bölgeden Destek Alacak İller Listesi

-Ankara: Çamlıdere, Bala, Haymana
- Adana: Yumurtalık, İmamoğlu, Karataş, Karaisalı, Tufanbeyli, Aladağ, Feke, Saimbeyli
- Afyonkarahisar: Kızılören, İhsaniye, Bayat, Sinanpaşa, Hocalar, Çobanlar
- Aksaray: Ortaköy, Sarıyahşi, Eskil, Ağaçören, Güzelyurt, Gülağaç
- Amasya: Göynücek, Hamamözü
- Antalya: Gündoğmuş
- Aydın: Kuyucak, Germencik, Karacasu, Sultanhisar, Köşk, Buharkent, Yenipazar, İncirliova, Bozdoğan, Koçarlı, Karpuzlu
- Balıkesir: Savaştepe, Dursunbey, Sındırgı, Havran, Kepsut, İvrindi, Balya
- Bartın: Kurucaşile
- Bilecik: Gölpazarı, İnhisar, Yenipazar
- Bolu: Yeniçağa, Mudurnu, Göynük, Seben, Kıbrıscık, Dörtdivan
- Burdur: Kemer, Ağlasun, Cavdır, Çeltikçi, Yeşilova, Altınyayla
- Bursa: Harmancık, Keles, Büyükorhan
- Çanakkale: Bayramiç, Yenice
- Çankırı: Bayramören
- Çorum: Ortaköy, Boğazkale, Uğurludağ, Mecitözü, Bayat, Laçin
- Denizli: Babadağ, Kale, Beyağaç, Baklan, Güney, Çameli
- Düzce: Çilimli, Kaynaşlı, Cumayeri, Gölyaka, Yığılca
- Edirne: Enez, İpsala, Meriç, Lalapaşa
- Elazığ: Kovancılar, Karakocan, Alacakaya, Maden, Palu, Baskil, Sivrice, Arıcak
- Erzincan: Otlukbeli, Tercan, Çayırlı
- Erzurum: Horasan, Hınıs, Şenkaya, Çat, Köprüköy, Tekman, Karaçoban, Karayazı
- Eskişehir: Alpu, Günyüzü, Han
- Gaziantep: Nizip, İslahiye, Oğuzeli, Nurdağı, Karkamış, Araban, Yavuzeli
- Hatay: Arsuz, Reyhanlı, Yayladağı, Hassa, Kumlu, Altınözü
- Isparta: Şarkikaraağaç, Aksu, Gelendost, Sütçüler
- İzmir: Bayındır, Beydağ, Kiraz
- Karabük: Eskipazar, Yenice, Ovacık, Eflani
- Karaman: Kazımkarabekir, Başyayla, Sarıveliler, Ayrancı
- Kastamonu: Daday, Cide, İhsangazi, Hanönü, Azdavay, Pınarbaşı, Şenpazar, Doğanyurt
- Kayseri: İncesu, Felahiye, Yahyalı, Bunyan, Yeşilhisar, Pınarbaşı, Sarıoğlan, Tomarza, Sarız, Akkışla
- Kırıkkale: Karakeçili, Delice, Keskin, Sulakyurt, Balışeyh, Çelebi
- Kırklareli: Demirköy, Pehlivanköy, Kofçaz
- Kırşehir: Akpınar, Çiçekdağı, Boztepe, Akçakent
- Kilis: Musabeyli, Polateli
- Konya: Kulu, Sarayönü, Hadim, Taşkent, Güneysınır, Hüyük, Kadınhanı, Doğanhisar, Tuzlukçu, Yalıhöyük, Bozkır, Derebucak, Altınekin, Çeltik, Yunak, Derbent, Halkapınar, Emirgazi
- Kütahya: Domaniç, Hisarcık, Şaphane, Pazarlar, Dumlupınar, Altıntaş, Çavdarhisar, Aslanapa
- Malatya: Hekimhan, Doğanşehir, Akçadağ, Yazıhan, Doğanyol, Arguvan, Kuluncak, Kale, Pütürge
- Manisa: Saruhanlı, Köprübaşı, Ahmetli, Gölmarmara, Selendi
- Mersin: Aydıncık, Mut, Gülnar
- Muğla: Seydikemer
- Nevşehir: Derinkuyu, Acıgöl
- Niğde: Altunhisar, Çiftlik
- Osmaniye: Sumbas
- Rize: Hemşin, Güneysu, İyidere, Derepazarı, İkizdere, Kalkandere, Çamlıhemşin
- Sakarya: Kaynarca, Ferizli, Karapürçek, Taraklı
- Samsun: Kavak, Havza, Alacam, Yakakent, Vezirköprü, Salıpazarı, Asarcık, Ayvacık
- Sinop: Dikmen
- Sivas: Akıncılar, Zara, Gölova, Kangal, Ulaş, Altınyayla, Hafik, Yıldızeli, Koyulhisar
- Trabzon: Çarşıbaşı, Araklı, Şalpazar, Dernekpazarı, Tonya, Köprübaşı, Hayrat, Düzköy
- Uşak: Banaz, Karahallı, Sivaslı
- Yozgat: Aydıncık
- Zonguldak: Kilimli, Gökçebey

Kaynak: (PwC Türkiye Vergi Bülteni, 2020).

Türkiye'de şu an da 7 Bölgede 81 ilde toplam 347 OSB ve buralarda çalışan toplam 2.082.880 sanayi personeli istihdam edilmektedir. Yatırımcı ve yatırımlar hakkında bilgiyi en doğru ve güvenilir şekilde ilgililerine aktarmak için bazı destek ofisleri ve ajanslar kurulmuştur. Kalkınma ajansları, 5449 sayılı "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun" çerçevesinde, 2006 yılında 2 pilot ajans, 2008 yılında 8 ve 2009 yılında 16 olmak üzere Bakanlar Kurulu kararları ile aşamalı şekilde 26 Düzey 2 Bölgesinde kurularak faaliyetlerine başlamıştır.

Ajanslar, kalkınmanın ülke sınırları içerisinde dengeli ve doğru bir şekilde dağılmasını sağlamak, bölgeler arası rekabete öncülük etmek amaçlarıyla kurulmuşlardır. Bölgelerine yatırımcı çekmek, yatırımcıların iş ve işleyişlerini takip ederek yol gösterici olmak gibi görevlere sahiptirler. Şehirdeki hayat kalitesinin iyileştirmesi, KOBİ'lerin desteklenmesi, üniversite-sanayi iş birliğinin güçlendirilmesine, Ar-Ge ve yenilik faaliyetlerinin desteklenip geliştirilmesi için çeşitli desteklerler de bulunurlar. (Kalkınma Bakanlığı, 2014). Bu kapsamda 81 ilin tamamında kalkınma ajanslarına bağlı Yatırım Destek Ofisleri kurulmuştur. Bölgelerin öncelikli alanlarının belirlenip yatırımların bu alanlara kanalize olması, potansiyel yatırımcıların tespiti ve onlara yol gösterici olup fizibilite çalışmalarına destek vermek için kurulan bu ofisler yaklaşık 70.000 yatırımcıya destek vermişlerdir.

Şekil 1.5. Kalkınma Ajanslarının Sorumlu Olduğu Bölgeler

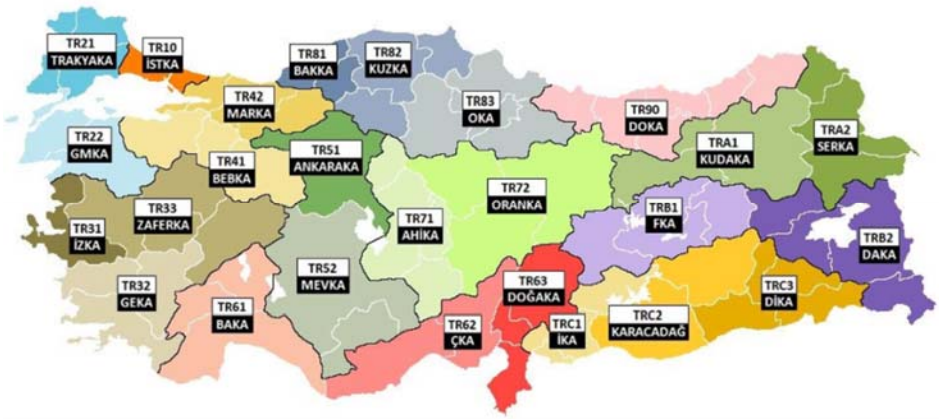

Kaynak: (Türkiye Kalkınma Ajansları İndeksi, 2011).

Şekil 1.6. Kalkınma Ajanslarının Faaliyet Gösterdiği İller

Kalkınma Ajansı	Faaliyet Gösterdiği İller
Ahiler Kalkınma Ajansı (AHİKA)	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir
Ankara Kalkınma Ajansı (ANKARAKA)	Ankara
Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA)	Antalya, Burdur, Isparta
Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA)	Bartın, Karabük, Zonguldak
Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA)	Bilecik, Bursa, Eskişehir
Çukurova Kalkınma Ajansı (ÇKA)	Adana, Mersin
Dicle Kalkınma Ajansı (DİKA)	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt
Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı (DOĞAKA)	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA)	Bitlis, Hakkâri, Muş, Van
Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA)	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon
Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (MARKA)	Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova
Fırat Kalkınma Ajansı (FKA)	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli
Güney Ege Kalkınma Ajansı (GEKA)	Aydın, Denizli, Muğla
Güney Marmara Kalkınma Ajansı (GMKA)	Balıkesir, Çanakkale
İpekyolu Kalkınma Ajansı (İKA)	Adıyaman, Gaziantep, Kilis
İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA)	İstanbul
İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA)	İzmir
Karacadağ Kalkınma Ajansı (KARACADAĞ)	Diyarbakır, Şanlıurfa
Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA)	Çankırı, Kastamonu, Sinop
Kuzey Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA)	Bayburt, Erzincan, Erzurum
Mevlana Kalkınma Ajansı (MEVKA)	Karaman, Konya
Orta Anadolu Kalkınma Ajansı (ORAN)	Kayseri, Sivas, Yozgat
Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı (OKA)	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
Serhat Kalkınma Ajansı (SERKA)	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
Trakya Kalkınma Ajansı (TRAKYAKA)	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ
Zafer Kalkınma Ajansı (ZEKA)	Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak

Kaynak: (Türkiye Kalkınma Ajansları verileri dikkate alınarak derlenmiştir).

Bölge planlarının ajanslarca hazırlanmasına ait yetki, 3194 sayılı İmar Kanunun 8'inci maddesinde yer alan “bölgelerin sosyoekonomik gelişme eğilimlerini, yerleşmelerin gelişme potansiyelini, sektörel hedefleri, faaliyetlerin ve alt yapıların dağılımını belirlemek üzere gerekli gördüğü hallerde hazırlanacak bölge planlarını Kalkınma Bakanlığı yapar veya yaptırır” hükmü baz alınıp 2014-2023 dönemine ait bölge planlarının Ajanslarca hazırlanacağı kararlaştırılmıştır. Bu sayede bölge planları yerel düzeyde Kalkınma Ajansları tarafından hazırlanmış, Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu’nun onayı ile yürürlüğe girmiştir (T.C. Sayıştay, 2017).

İKİNCİ BÖLÜM

KALKINMA KAVRAMI VE YATIRIM TEŞVİKLERİNİN KALKINMAYA ETKİSİ

2.1. KALKINMA KAVRAMI VE TARİHSEL BAKIŞ

2.1.1. Kalkınma Kavramının Tanımı

Kalkınma kavramı, üretim ve kişi başına düşen ulusal gelirin artmasıyla, ekonomik ve sosyo-kültürel yapının da değişmesiyle meydana gelen refah artışı anlamına gelmektedir. Yapısal niteliklerin olumlu yönde değişmesidir (Geray, 1991). Bazı ekonomik çevreler kalkınmayı üç temel başlık altında ele alıp incelemektedir. Bu üç temel başlığa kısaca değinecek olursak;

1) Ekonomik Kalkınma: İnsanların gereksinimlerini karşılayan mal ve hizmetlerin gelişmiş bir ekonomik düzen çerçevesinde üretilmesiyle birlikte artan refah düzeyi ve insanların sosyal beklentileriyle doğru orantılı olarak mutluluk seviyelerinin de artması olarak belirtilebilir.

2) Sosyal Kalkınma: Daha çok hizmete yönelik olan konulardan yapılan iyileştirmeler olarak sınıflandırılabilir. İnsanların sosyal yaşam standartlarının sağlık, eğitim, alt yapı vs. gibi ortak paydalarının daha verimli ve etkin kullanımı için yapılan çalışmaları kapsar.

3) İnsan Kalkınması: Bireysel ve toplum bazlı olarak sahip olunan potansiyellerin kalkınma için kullanılıyor olması sonucuyla ülkenin ekonomik ve sosyal olarak kalkınmasına etki sağlıyor olmasıdır.

Kalkınmanın uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği için uzun vadeli bir ekonomi politikasının belirlenip istikrarlı olarak uygulanabiliyor olması gerekir. Alt yapı yatırımlarının diğer üretim faktörlerinin gelişimine katkı sağlayacak şekilde planlanması ve uygulanmaya başlamış olması gerekmektedir. Bu sayede üretim yapılan sektörlerde verimliliğin yükselme eğiliminde olduğu gözlenecektir. Eğitim, sağlık, beslenme, barınma gibi toplumsal konu başlıklarının devlet alt yapısıyla entegre olarak tüm ülke vatandaşlarıyla adil bir dağılım içinde hareket etmesi gerekmektedir. Temel ihtiyaçların yanı sıra değişen dünya standartlarına uyum sağlayabilen teknolojik ve kültürel yeniliklere açık olan bir görüşe sahip olunmalıdır. Tüm bu niteliklerin bir arada ve uyum içinde olması kalkınmayı etkili hale getirecek adımlardır.

Ekonomik büyüme ve kalkınma dünya üzerindeki tüm ülkelerin en belirgin temel amaçlarının başında gelir. Ülkelerdeki kaynak ve potansiyelleri en verimli şekillerde kullanmak hedeflenmektedir. Kalkınmayla mücadeledeki temel kapsam ve amaç öncelikli olarak bölgeler arasındaki farklılıkların azaltılmasıdır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerin gelişmiş bölgelere yaklaştırılması için uygulanan politikaların hedefleri bu doğrultularda belirlenmektedir. Bölge ve kalkınma birlikte düşünülüp, aksiyon alındığında başarılı politikalar elde edildiği görülmektedir. Bölgesel olarak kalkınmanın sağlanması az gelişmiş bölgelerin gelişmiş bölgeler baz alınarak onlara yaklaşmalarının sağlanması ekonomik, politik ve hatta coğrafi olarak oldukça önem arz etmektedir. Bölgeler arası göçün önüne geçmede oldukça etkili bir silah olan bölgesel kalkınma ve gelişme demografik olarak iyi sonuçlar elde etmek için yadsınamaz bir önem taşır. Ulusal refahın ülke geneline dengeli bir şekilde dağılması hedefler arasındadır. Bir ekonomide üretimin maksimize edilmesi için, her üretim faktörünün marjinal üretkenliklerinin birbirlerine eşit olması gerekmektedir. İnsanlar ve bu insanların hayata bakış ve hareketleri statik değildir. Sürekli değişkenlik içindedir. İnsanlar gelişirler ve sürekli farklılık gösterirler bu sebepledir ki kalkınma sosyal değişim için yapılan müdahalelerle yakından bir ilişki içindedir (Oakley ve Garforth, 1985). Kalkınma dinamik ve akışkan bir yapı içindedir. Hangi bağlamla birlikte kullanılırsa kullanılsın mevcut durumdan bir sonraki adımda daha iyiye hareket etme, geçişte bulunma halidir.

2.1.2. Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları

Sanayileşmeyle başlayan kalkınma yaklaşımları yerini 1950'lilerden sonra bölgesel kalkınmaya doğru kaymaya başlamıştır. Fiziksel sermaye ile birlikte insan sermayesi de büyüme ve kalkınma süreçlerini etkileyen önemli bir unsur olmuştur. Neo-Klasik iktisatçılar tarafından ortaya sürülen yakınsama teorisinin reddedilmesiyle ortaya içsel büyüme kuramları çıkmıştır (Tunç ve Taşdöken, 2018). İçsel büyüme teorisinde insan sermayesi dikkate alınmaktadır. İnsana yapılan yatırımlar ön plana çıkmaktadır. Eğitim, sağlık, AR-GE harcamaları gibi faktörlerin yatırımlarının iktisadi büyüme ve kalkınmayı etkilediği sonuçlarına varılmıştır. 1980 sonrası dönemde Romer ve Lucas'ın çalışmaları ile literatüre girmiştir. Kalkınmanın isten,len ivmeyi kazanması ve ilerlemesi için ihtiyaç olunan insan gücünün yetiştirilebilmesi için eğitim oldukça önemlidir. Bu sebeple Eğitimin kalitesinin yükseltilmesi ve ulaşılabilirliğinin arttırılması son derece önemlidir.

Bireylerin verimliliğinin arttırılması, çıktıların kalitesinin artması, istihdam düzeyinin ileri seviyelere çıkması yüksek katma değerli bir üretim için insani eğitimin geliştirilmesi kaçınılmazdır.

Geleneksel Yaklaşımlarla Sürdürülebilir Kalkınma: Bu kalkınma yapısında esas amaç bölgesel farklılıkları yok etmektir. Gelişmemiş bölgelerin sanayileşmeler ve modernleşmeler sonucunda ortaya çıkan bölgeler arası dengesizliklerini ve eksiklerini gidererek bölge ve sonrasında ülke kalkınmasında faydalı olmayı hedeflemektedirler (Yıldırım ve Akin, 2020). Merkezden yürütülerek planlar gerçekleştirilmektedir. Merkezden yerel halka doğru ilerleyen bir yapıyla planlar ve hizmetler sürdürülmektedir. Bu yaklaşımda doğal sermayeyle birlikte tüm üretim faktörlerinin arasında tam ikame olduğu varsayılarak ilerlenmektedir. Bir varlığının miktarının azalması durumunda diğer varlığın miktarının arttırılması şeklinde ilerlenmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Kalkınma adımları bu dönemlerde bir bölgede ve sektörde başlayarak sırayla diğer bölge ve sektörlere doğru geçiş göstermektedir.

Yeni Yaklaşımlarla Sürdürülebilir Kalkınma: Geleneksel yaklaşımların sürdürülebilir kalkınmayı daha genel hatlarla incelemesi sonucunda, bölgesel kalkınma için daha özel bir yapıya ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu sebeple yeni yakışımlarla bölgesel sürdürülebilir kalkınma üzerinde durulmaya başlanmıştır. Yakaşımın temel amacı yerel dinamikleri öne plana çıkarıp daha etkin kullanmaktır. Daha rekabetçi daha yenilikçi ve daha öncü yerel yönetimlere yer verilmeye başlanmıştır. Bu dönemden itibaren bölgsel kalkınm apolitikları uygulnmaya başlamış ve merkezden idare yerine yerinden doğrudan yönetim modeline geçilmeye başlanmıştır. Bölgelerin verimliliğini arttıracak adımlar atılmaya başlanmıştır. Geleneksel politika daha çok işgücü, pazar ve hammaddeye önem verirken, yeni bölgesel politikalar sosyal ilişkilere, kurumlara ve yeni bilgilere önem vermektedir. Yeni modelde başarıyı elde etmek için bir çok yaklaşım kullanılmıştır. Endojen bölgsel kalkınma yaklaşımına göre bölgesel alt sistemlerin daha aktif olmasını sağlamak için bütün bölgsel aktörler işbirliği içinde olmalıdır. Cazibe merkezleri yaklaşımına göre ise devlet tarafından belirlenen bu merkezlere yapılan yatırımlar sonucu artan yatırımlar ve iş imkanları sonucu bölgesel bazlı refahlar oluşmuştur (Yıldırım ve Akin, 2020).

2.1.3. Türkiye' de Kalkınma Politikaları

Tarihsel süreç içerisinde bölgeler arası farklılıklar daima Türkiye'nin gündeminde yer edinmiştir. Cumhuriyet öncesi ve sonrası fark etmeksizin farklı bölgelerde yaşanan mevcut konum ve potansiyel farklılıklarından dolayı kalkınma açısından da uyumsuzluklar söz konusudur. Günümüzde tüm dünyanın kalkınma bağlamında yaşadığı en büyük sorunlardan birisi de gelir dağılımında yaşanan adaletsizlik ve yoksulluktur. Bölgeler arası eşitsizlik ve gelişmişlik farklarının temel nedenlerinden birisi de sermaye ve emeğin dengesiz bir biçimde belirli bölgelerde kümelenmiş olmasından kaynaklanmaktır. Bölgesel kalkınma, ekonomik kalkınmanın hem bir ürünü hem de bir süreci olarak değerlendirilmektedir. Bölgesel kalkınma politikaları ülkelerde genellikle az gelişmiş ya da gelişmemiş bölgelere uygulanırken bazı durumlarda özel bölgelere yönelik plan ya da projelerde uygulanmaktadır (Sevinç,2011).

1960'lı yıllarda iktidarda bulunan Demokrat Parti ülkenin ekonomik gelişmesiyle ilgili bir adım atarak planlama çalışmaları yapmış ve beş yıllık kalkınma planlarının oluşumunu başlatmıştır.30 Eylül 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuştur. 1963 yılından itibaren ise beşer yıllık kalkınma planları ülkede uygulamaya geçirilmiştir (Dinler, 2012). 2011 yılında kadar kalkınma planları DPT tarafından hazırlanırken sonrasında DPT kaldırılıp yerine T.C. Kalkınma Bakanlığı'nın kurulmasıyla 2014-2018 dönemine denk gelen 10. Beş Yıllık Kalkınma Planı yeni kuruluş tarafından hazırlanmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967): Birinci planda nüfus artış hızının düşürülmesi, gelir dağılım ve bölüşümünde adalet sağlama, tasarrufların arttırılması para ve sermaye piyasalarının geliştirilmesi temel hedefler arasındadır. Diğer bölgelere göre geride kalmış bölgelere özle sektör yatırımcılarının yatırımlarını yapmasına teşvik etmek üzere 202 sayılı kanun ve 193 sayılı kanunlarda değişiklikler yaparak "Yatırım İndirimi" uygulaması hayata geçirilmiştir. Doğu Marmara Bölgesi, Antalya Bölgesi, Çukurova Bölgesi, Zonguldak Bölgelerinde bölgelere özgü sanayilerin gelişmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. (Aktaran ve Gündüz, 2006). Planlı dönemin ilk planı olması ve bölge planlamasına, geri kalmış bölgelerin kalkınmasına önem vermesi açısından önemlidir (Dinler,2012).

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972): Milli gelirde artış, ekonominin dışa bağımlılığının azalması, kalkınmanın dengeli ve adaletli şekilde oluşup milli gelirin arttırılması, sosyal adalete göre paylaşımcı olmak temel hedefler arasındadır. Kamu

yatırımlarının büyüme merkezlerine yönlendirilmesi ve özel sektör yatırımlarının bu bölgelere aktarılması hedeflenmiştir. Bu sebeple özel sektöre yönelik teşvikler arasında yer alan vergi indiriminin yanı sıra kredi imkanlarının arttırılması ve Organize Sanayi Bölgelerinin (OSB) oluşturulması öngörülmüştür. Birinci ve ikinci planlar doğrultusunda ekonomide hareketlenmeler olmaya başlamış ve kırsaldan kentlere göçler başlamıştır. Ülkenin doğusu ile batısı arasında farklar ilk kez oluşmaya başlamıştır. Bu nedenle 1968 yılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bazı bölgeler Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY) olarak kabul edilmiştir. Yatırımları buralara kaydırmak planlanmıştır. (Özbozkurt,2011).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977): İlk iki plan sonucunda sanayileşmede istenilen hedeflere ulaşılamamıştır. 1971 Askeri harekatının sonuçları da politikaların uygulanışını sekteye uğratmıştır. Bu sebeple bu planda sanayi sektöründeki istihdamı arttırıp, tarım sektöründe çalışanların payının azaltılması istenilen amaçlar arasındadır. Tasarrufların arttırılıp dışa bağımlılığının azaltılması da bir diğer hedef olarak sayılabilir. Ülke genelindeki ekonomik kalkınmanın yavaşlamış olmasından dolayı daha yüzeysel bölgesel kalkınma politikaları yaklaşımları gündeme gelmiştir. Daha önceki planda da bahsedildiği gibi kalkınmada öncelikli yöreler politikaları öne çıkmıştır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983): Bu plan, dış açığın arttığı, büyümenin yavaşladığı, işsizlik ve yüksek enflasyonun baş gösterdiği bir döneme denk gelmiştir. Bu politikada temel hedeflerden biri teknolojik gelişmeleri yakalamak ve teknoloji alanında ilerleme kaydetmektir. Rekabet alanlarının geliştirilip imalat sektörüne ağırlık verildiği bir dönem olmuştur. Bölgeler arası gelişmişlik farklarıyla ilgili önceki planda yer alan öncelikli yöreler uygulaması çok fazla başarı elde edememiş olsa da uygulanmaya devam etmiştir.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989): Bu planla birlikte artık dış dünyalara uyum sağlamak adına sınai üretim planlarına yönelmek, yüksek teknolojiyle üretim ve dağıtım yapmak hedeflenmektedir. Korumacı ithalat politikalarını gevşetmek ve ithalat yapmak önceliklendirilmiştir. Üretimin geliştirilerek ihracatın arttırılması ekonomik verimliliğe teşvik için çalışmalar yapılmaktadır. İstihdam oranlarının arttırılarak genç nüfusun üretim faktörlerinin içine girmesi ve işsizliğin düşürülmesi de bir diğer hedef olarak sayılabilir. KÖY' lerde ekonomik alt yapının hızlandırılıp gelişmeye katkılarının sağlanması öncelikler arasındadır. Bölge planlaması kavramı bu planda başka bir görüşle yeniden ele alınmıştır. "Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademeleşmesi" adlı bir çalışma yapılarak ülke 16 bölgeye ayrılarak bölge planlamaları yapılmaya başlanmıştır

(Ağıralioğlu,2018). Bölgeler için gerekli tedbir ve politikaların belirlenmesiyle analiz çalışmalarına ağırlık verilerek uygun gelişme alanları belirlenerek bölgelerin gelişmelerine katı saplamak hedeflenmektedir.

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994): Bu yılları kapsayan planlarda artık giderek küreselleşen dünyada rekabet hızını artırmak ve toplumsal refahı daha iyi seviyelere çıkarmak temel hedefler olarak benimsenmeye başlanmıştır. Talep ve arz kontrolleri sonucu enflasyon hedeflemeleri yapılmaktadır. Üretim verimliliği ve kullanılabilir kapasiteyi arttırarak âtıl kalan alanlar da ekonomiye entegre edip ekonomiye kazandırmak hedeflenmektedir. Kalkınmada özel kesime öncelik verilerek kaynakların öncelikli olarak yatırımlara tahsis edilmesi alınan kararlar arasındadır. Bu planda bölge ve alt bölge planlamalarına dikkat çekerek adımlar atılmaya başlanmıştır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000): Bireyi ön plana alarak toplumun gelir seviyesini yükseltip yaşam standartlarını arttırmak hedeflenmiştir. Avrupa Topluluğu ile gümrük birliği anlaşmasına geçilmesiyle ilgili değişiklik ve düzenlemeler yapılmıştır. Küreselleşmenin sağladığı tüm yenilik ve avantajlardan en üst düzeyde faydalanmak ve ayak uydurmak adına birey odaklı atılan adımlar hızlandırılmıştır. İnsana yönelik yatırımların arttırmasıyla kalifiye iş gücü ağırlıklı eğitimlerin ve desteklerin verilmesiyle daha üretken bir ekonomi ve hızlı sanayileşme planlanmaktadır. Toplumsal gelişme için sanatsal ve kültür odaklı yatırımlarla birlikte hızlı kentleşmenin sorunları olan alt yapılarında önceliklendirilip modern yaşam hedeflenmektedir. Kırsaldan kente göçle birlikte kırsalında cazip hali getirilmesi için başta Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde işsizlik sorunlarına çözüm bulmak amacıyla tarımsal gelişmenin ilerletilmesi adına hamleler yaparak projeler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Emek yoğun projelere öncelik verilerek bölge bazlı başlayıp ülke bazlı ekonomik hareketliliğe katkı sağlamak hedeflenmiştir. Bu planda kalkınmada öncelikli yöreler konusunun üzerinde pek durulmamıştır.

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005): Süre gelen enflasyon sorununu tek hanelere indirmek temel hedeftir. Yaşanan bankacılık krizi sonrası faiz ve kurlarla ilgili düzenlemeler yapılarak ekonomiye yeniden kaybettiği ivmeyi kazandırmak amaçlanmıştır. Gelir dağılımında adaleti sağlamak yine bir diğer amaç olarak sayılabilir. Faiz oranlarını ve cari işlemler açığını aşağıya çekmek amaçlanmıştır. Bölgeler arası etkileşimleri arttırarak iletişimle birlikte ortak yapılanmayla gelişimler planlanmıştır. Geri kalmış bölgelere yapısal yenilikler getirerek metropollerde artan göç sebebiyle ortaya çıkan kentleşme ve alt yapı sorunlarının üzerine düşülmüştür. İç Anadolu, Akdeniz ve

Ege bölgelerine yönelik planlar gündeme gelmiştir. İstatistiki Bölge Birimleri bu dönemde belirlenmiştir. Avrupa Birliğine katılım hazırlıkları yapılırken fonlardan yararlanmak için Ön Ulusal Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasına hazırlık olarak başlıca çalışmalara başlanmıştır (Ağıralioğlu, 2018).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013): Kamu hizmetlerindeki kaliteyi ve hızı arttırarak beşerî ve sosyal gelişmeyi sağlamakla birlikte istihdamı arttırmak hedeflenmektedir. Çevre ve doğal kaynakların verimli ve gelecek nesillere aktırılması için bilinçli tüketimi özendirmeyi hedefleyen politikalar belirlenmiştir. AB üyelik sürecinde olmanın da etkisiyle yapısal değişiklik ve reformlar bu planda dikkat çekmektedir. Bölgelerin sorunlarına farklı bir bakış açısıyla yaklaşılıp bütünsel bir bölgesel gelişme politikasının gerekli olduğu kararı alınmıştır. Gerek kırsal ve kentsel yerleşim alanlarında gerekse bölgeler arasındaki eşitsizlik ve farklılıklar hala devam etmektedir. Yatırımları ve istihdamı arttırmak için yeni teşvik tedbirleri uygulamaya konulmuştur. 2004 yılında 5084 Sayılı Teşvik Kanunu ile ilk aşamada 36 il, aynı yılında devamında yapılan bir değişiklikle birlikte 49 ilde teşvik uygulamaları yaygın bir hale gelmiştir (Erel,2019). Bu plan döneminde daha önce hazırlanan Güneydoğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi (ZBK), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) ve Doğu Anadolu Projesi (DAP) uygulamaları ile Yeşil Irmak Havza Gelişim Projesi (YHGP) çalışmaları devam etmektedir. Bu planda yeni kurulacak olan kalkınma ajanslarından da bahsedilmektedir. (Dinler,2012). Bu planın bir diğer farklılığı beş yıllık değil yedi yıllık olarak hazırlanmış olmasıdır. Kaldırılan Devlet Planlama Teşkilatı yerine kurulan T.C. Kalkınma Bakanlığı aracılığıyla 2011 yılı itibariyle planlar yürütülmeye devam edilmiştir (Erel,2019).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2014-2018): Bu planlamanın temel hedefi belirlenen planların ve uygulanan yöntemlerin kalıcı ve sürdürülebilir hale gelmesidir. Şehirlerin ve kırsal alanların kendine has imkanları ve potansiyellerine göre daha iyi ve insan odaklı bir noktaya taşınabilmesi öncelikli amaçlar arasındadır. Ülke genelinde kalkınmanın sağlanabilmesi için bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, bölge içi ve dışı farklılıkların azaltılması gerekmektedir. Geri kalmış bölgelerin diğer bölgeler seviyelerine çıkarabilmek için mevcut potansiyellerini iyi kullanabilmelerini sağlayıcı ve destekleyici tedbirlerin hızlıca alınması kararlaştırılmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı). Bölgesel gelişme ve bölgesel rekabet edilebilirlik sağlanması yönünde öncelikli alanlar belirlenerek ülke genelindeki dengeli büyümenin adımlarını atmak amacıyla Bölgesel

Gelişme Ulusal Stratejisi (BGUS) yürürlüğe konulması planlanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı.)

On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023): Bu planlı dönemde Kalkınma İçin Uluslararası İş birliği konusuna öncelik verilerek bu süreçler içerisinde ülkede oluşan bilgi birikimini diğer ülkelere aktarmak ya da onlardan fikir almak global anlamda bir değer oluşturmak fikri gündemdedir. Bu iş birliği stratejisi aracılığıyla yerli ve yabancı yatırımcıları ülkeye ve bu bölgelere çekmek için tanıtım yapmak adına önemli birer hamle olduğuna karar verilmiş ve bu doğrultuda adımlar atılmıştır. Bu planda verimlilik hedeftedir. Sanayi sektörünün başta rol aldığı ihracata dayalı istikrarlı bir büyüme modeli hedeflenmektedir.

2.1.4. Türkiye' de Kalkınma Politikalarının Etkinliği

Tüm bu planlı dönemlerde ülkenin doğusu ile batısı arasındaki farkları en aza indirerek, gelişmemiş, gelişmekte olan ve gelişmiş olan tüm bölgeleri eşit şartlara getirmek ve ardından ülke kalkınmasını sağlamak ortak hedef olmuştur. Bu sebeple her planın ortak hedefler için aldığı önlemler ve aksiyonlar benzerlik göstermektedir. Alt yapı iyileştirmeleri, teşvikler, insan odaklı planlar bölge, ülke ve global olarak kalkınmaya etki edecek adımların atılmasına öncülük etmek için çalışmaları bu doğrultuda devam ettirmek amaçlanarak uygulamalar yapılmaya çalışılmıştır. Kalkınmada öncelikli yöreler belirlenerek bu yörelerin doğal ve beşerî kaynakları belirlenerek onları en aktif ve verimli şekillerde kullanmak için yapılan gelişmişlik sıralamasına göre sanayinin bu yörelere doğru kaymasına alan hazırlama çalışmalarına başlanmıştır. Yöreler bazında hemen her ili kapsayan geniş projeler oluşturulmuş ve takibine başlanmıştır. Yatırımcılara vergi indirimleri sağlanarak işletme kredileri kullandırılmıştır. Kalkınmada öncelikli yöreler uygulaması ile Organize Sanayi Bölgelerinin kurulumları artarak devam etmiştir. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ilk kez sürdürülebilir kalkınma kavramı kullanılmış ve ulusal bütünlüğü arttırıcı önlemler alınmaya önem verilmiştir. Sanayi odaklılık dikkate alınarak AR-GE ve eğitimlere yeni fırsatlar yaratılarak yön verilmiştir. Girişimciliğin desteklenmesi adına önemli adımlar atılmış olmuştur. Bu sayede üniversite sanayi iş birliği kavramları meydana çıkmış ve inovasyon desteklenmiştir. Devamında cazibe merkezleri oluşturulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bölgelerin rekabet etme güçlerinin arttırılması için kalkınma ajansları kurulmaya başlanmış ve destek yönetimleri oluşturulmuştur. Kırsal kalkınma politikaları devam etmiştir (T.C. Strateji ve Bütçe

Başkanlığı,2019.) Kamu yatırımları, tüm fiziksel ve sosyal alt yapı hizmetlerinin bir bütünüdür. Bu gibi yatırımlar bölgelerin görünüşünü etkileyerek o bölgenin bilinirliğini, tercih edilirliğini arttırmak için uygulanan çeşitli amaçlar güdülerek yapılır. Yatırım teşvikleri ise yine aynı şekilde sağlandığı dönem ve gelecekte bölgenin yatırım bilinirliği ve yatırım çekme potansiyelini artırmak ve yeni yatırımları bu bölgelere çekmek için planlanmışlardır. Günümüzde tüm dünya da ve ülkemizde de oldukça önemli bir konu olan bölgesel gelişmişlik farklarının etkisi oldukça hissedilmektedir. Bu farkların hissedilirliğini azaltmak için kamu yatımlarının ve bölgesel teşviklerinin birlikte bir bütün olarak uygulanmasıyla, zaman içerisinde alınan aksiyon ve kararların somut sonuçları ortaya çıktığında görülecektir.

Teşvikler ve istihdamlar bölgelere ve yıllara göre farklılık göstermektedir. Örneğin yapılan araştırmaların sonuçlarına göre; Batı Marmara Bölgesi'nde yapılan teşvikler tarım sektörü istihdamı üzerinde etki yaratmamıştır. Batı Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri'nde ise sanayi ve hizmet istihdamındaki yetersizlik sebebiyle etkinlik kaybı yaşanmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde de hizmet sektöründeki istihdam yetersizliği dikkat çekmektedir. Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde de benzer sonuçlar gözlenmektedir. Türkiye'de uygulanan teşvikler ve kamu yatırımı unsurlarının hedeflenen sonuçları gerçekleştiremediği ve Batı bölgelerinin daha iyi sonuçlar verdiği görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, hizmet ve tarım sektörünün istihdam ve teşviklerine öncelik ve ağırlık verilmesinin etkinlik kayıplarının giderilmesine etki edeceğini göstermiştir (Bakırcı, 2014).

2.1.5. Vergilendirmenin Kalkınmaya Katkıları

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerde maliye politikası araçlarından birisi olan vergileme politikası kalkınmaya ve teşviklere arttırıcı ve etkili bir araçtır. Genel olarak, kamu harcamaları için zorunlu olarak bireylerden alınan katılım paylarına vergi denir. Bu bireyler için anayasal bir ödevdir. Ülkelerin kamu gelirlerinin yaklaşık %75 ile %90'ı vergilerden elde edilen gelirlerden oluşmaktadır (Demircan,2003). Gelişmekte olan ülkelerde oldukça etkili bir araç olarak yer alır. Vergi sisteminin kaynaklarının özel sektörden kamu sektörüne aktarılması sağlanmalıdır. Gelişmekte olan ülkelerde vergi kalkınmanın önemli bir finansman aracı olduğu için üretim yapan özel sektöre yeterli teşviklerin sağlanması gerekmektedir. Vergiler gelir ve harcama üzerinden olmak üzer iki şekilde tahsil edilir.

2.1.5.1. Gelir Üzerinden Alınan Vergilerin Kalkınmaya Etkisi

Verginin ekonomik kaynaklarına göre alınması prensibi sonucu oluşan vergi kalemleridir. Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi olarak ikiye ayrılır. Bu vergi türleri ekonomik kalkınma içinde önemli bir paya sahiptir. İncelediğimizde, gelişmiş ülkelerde devlet gelirleri içinde kişisel gelir ve kurumlar vergisisin oranı %33, gelişmekte olan ülkelerde gelişmişlik derecelerine göre %21 ile %24 arasında değişmektedir Vergi indirimlerinin ekonomik büyümeyi arttıracağı üzerine kurulan iktisat, arz yönlü iktisat olarak adlandırılır. Vergi indirimleri politikasını ortaya atan ise Arthur Laffer'dir. Vergi indirimleri uzun dönemde bireylerin tüketim yerine tasarrufa, boş durmak yerine çalışmaya yönelmelerini sağlayarak vergi gelirlerinin toplam piyasa üretimini arttıracağını öne sürmüştür (Demircan,2003). Kamu kesiminin ekonomideki payının artması, daha çok kaynağın kamuya aktarılmasıyla özel sektöründe ödemek zorunda olduğu vergilerinde artmasına sebep olacaktır. Vergi indirimleri ve yatırımlar arasındaki doğrusal ilişki direkt ekonomik büyümeye bağlıdır. Vergi indirimleri, kullanılabilir geliri artırarak ve vergi tasarrufu sağlayarak yatırımların maliyetlerini azaltarak yatırımların karlılığını arttırır. Vergi için ayrılan fonlara olan ihtiyacın azalması sonucu yatırımların finansmanını kolaylaştırır ve yatırımların hacimlerini geliştirirler. Ülkerlerde yatırımların vergisel teşviklerle desteklenmesi ekonomik kalkınma için önemlidir. Gelir üzerinden alınan vergilerde yapılan indirimler, tarife farklılaştırmaları, muafiyet ve istisnalar özellikle ekonomik büyüme üzerinde doğrudan doğruya etkiye sahip olan uygulamalardır. Gelişmekte olan ülkelerde özel sektörün ekonomik büyüme ve kalkınmayı tek başına sağlaması mümkün değildir. Devletin bazı faaliyetlerde öncü olması önemlidir. Bu ülkelerde kalkınma hamlesinin gerçekleştirilmesi mali gücü yetersiz olan kesime vergisel teşviklerin sağlanması ile (vergi muafiyet ve istisna uygulamaları) mümkün olabilir.

Vergi politikaları birçok açıdan ekonomik büyümeyi olumlu etkiler. İlk olarak sermaye birikimi sağlanması açısından etkili bir adım olan vergi politikalarının işleyişine göre sermayeye konulan vergi oranlarının yüksek olmasıyla sermayedarlar fonlarının kullanımı için yüksek fiyat talebinde bulunacaklar ve talep edilen bu fiyat emeğin fiyatında yüksek olacaktır. Emeğin verimliliğinin olumsuz etkilenmesi sonucunda ekonomik büyüme ve refah seviyesinde düşüşler olacaktır. Bu durum tam tersi seyir gösterirse eğer, sermaye üzerine konulan vergiler az olursa veya vergiden muaf tutulursa sermaye birikimi artar ve ekonomik büyüme olumlu yönde etkilenir. Vergilemenin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemesi, özel kesimden kamu kesimine vergi aracılığıyla daha

düşük oranda kaynak aktarılması yoluyla gerçekleşir. Vergi ile aktarılacak olan bu kaynaklar, ülkede yapılan yatırımların arttırılması ve verimli alanlarda kullanılmasını yani istihdamın ve iş gücüne kaynak tahsisinin arttırılmasıyla milli gelir üzerinde arttırıcı bir etki yaratacaktır. Ekonomik büyüme ve kalkınmanın başarılı bir şekilde gerçekleşmesi yatırım hacmine bağlıdır. Yatırım hacmini etkileyen en büyük unsurlardan biri yukarıda bahsedildiği gibi vergilendirmedir. Vergilendirmenin olumlu etkisi neticesinde yatırımların artması milli gelir için pozitif etki yaratmaya devam edecektir. Vergi oranlarının artışı belli bir noktadan sonra olumsuz etki yaratmaya başlar bunun için vergileme oranları belirlenirken ülkelerin ekonomik gelişmişlikleri, toplumun alışkanlıkları, değerleri ve kültürleri göz önüne alınmalıdır.

2.1.5.2. Harcama Üzerinden Alınan Vergilerin Kalkınmaya Etkisi

Harcama üzerinden alınan vergiler mal ve hizmetler üzerinden alınan dolaylı vergiler olarak adlandırılırlar. Kişi ya da kurumların mal ve hizmet satın alımları sonucuyla ödedikleri bu vergiyi tarh etmek ve toplamak daha basittir (Ataç, 1999). Bu vergi türünün gelişmekte olan ülkelerdeki payı gelişmiş ülkelerdeki paya göre daha fazladır. Gelişmekte olan ülkelerde bu paylar arttırılarak ekonomik büyüme ve kalkınmaya aktarılması hedeflenmektedir. Harcama vergilerinden olan gümrük vergileri vasıtasıyla yurtiçi üretim ve tüketim korunacağı ve lüks tüketimin azaltılmasıyla ülke kaynaklarının korunacağı düşünülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde gelir vergileri bireyleri tasarrufa teşvik eder. Ekonomi de nisbi fiyatları etkiler ve tüketimin kısılmasına dolayısıyla tasarrufların teşvikine sebep olurlar. Tüketim eğiliminin yüksek olduğu gelir dağılımının ise düşük olduğu ülkelerde bu vergilere ağırlık verilmesi toplumun gelir dağılımında adaletsizlikler oluşmasına sebep olur. Ekonomik büyüme ve kalkınmaya etki sağlaması açısından bu vergilerin daha çok lüks tüketim mallarına getirilmesi daha adil olacaktır. Vergilerin payı ne olursa olsun, vergiler aracılığıyla ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkı sağlanması gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kullanılan etkisi yadsınamaz politika araçlarıdır (Demircan,2003).

Tablo 2.1. Vergilerin Sınıflandırılmasının Kalkınmaya Katkıları

DOLAYLI VERGİLER	DOLAYSIZ VERGİLER
Yurtiçi Sanayinin korunması: Gümrük vergileri	**Vergi İndirimleri:** İstihdam artışı Milli gelir artışı, Verimlilik ve üretim artışı, Yatırımların artışı ,Tasarruf artışı Arz artışı-enflasyonun önlenmesi
Tüketimin Kısılması: Dolaylı vergilerin arttırılması ve lüks tüketimin azaltılması	**Vergi Sistemi ve İdaresi:** Etkin vergi tahsilatı, Vergi gelirlerinde artışı, Etkin vergi politikası
Tasarrufun Teşviki: Tüketimin kısılması ve harcamaların yatırımlara aktarımı	**Vergisel Teşvikler:** Üretim artışı, Yatırım ve tasarruflarda artış, Bölgesel eşitsizliklerin azaltılması
Döviz Tasarrufu: Yüksek ithalat vergileri	

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir).

Vergi Sistemleri ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki bağlantı toplumsal gelişme açısından da oldukça etkilidir. Gelir üzerinden alınan vergiler ülke ekonomisinde büyüme ve kalkınma açısından yapılacak vergi indirimleriyle yakından ilişkilidir. Çalışma teşvik edilerek üretimde ve milli gelirde artış meydana gelmesiyle GSMH'da artışlar olmasını sağlar. Vergi iadesinde yeniden yapılanma için yapılan değişiklikler ve vergisel teşvikler büyüme rakamları üzerinde olumlu etkiler yaratır. Harcamalar üzerinden alınan vergiler ise lüks tüketimin azaltılmasıyla tasarruflara teşvikle dolaylı yoldan ekonomik büyüme ve kalkınmaya etki eder. Vergi politikaları doğru kullanıldıklarında ekonomik büyüme ve kalkınmaya oldukça olumlu etki ederler.

2.2 KALKINMA AJANSLARI

2.2.1. Kalkınma Ajanslarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Bölgesel Ajanslarının ortaya çıkışı 1930'lu yıllara dayanmaktadır. Kurulan ilk kalkınma ajansının ABD'de yer alan Tennessee bölgesinde faaliyete başladığı bilinmektedir. Bulunduğu bölgenin ekonomik ve sosyal gelişimini sağlamak amacıyla hükümetten bağımsız olarak çalışmalarını yürütmeye başlamıştır. 1950'lili yıllara gelindiğinde Avrupa'nın birçok ülkesinde de kalkınma ajansları kurulmaya başlanmıştır.

Avusturya, Belçika, Fransa, İrlanda öncü ülkelerden olmuşlardır. Türkiye 2000'li yıllarda kalkınma ajanslarını kurmaya başlamıştır. 1950'lili yıllarda 2. Dünya Savaşının etkileriyle Avrupa'da artan ekonomik dengesizliklerin sonucu olarak bölgesel farklarında artmasıyla kalkınma ajansılarının faaliyetlerinin başlaması yerinde ve önemli olmuştur. 70'li yıllara gelindiğinde ise bölgesel kalkınmanın en alttan en üste kadar etkili olmasıyla ülke kalkınmasının ivme kazanacağı fikri artmıştır. 80'li yıllarda ise artan küreselleşmeyle birlikte gelen bölgesel rekabet anlayışı kalkınma ajanslarına yeni misyonlar yüklemiştir. Bu dönemde ajanslar yerel faaliyetlerin iş birliği ve uyum içinde çalışmasının yanısıra özel sektör ve diğer faktörlerinde sisteme dahil olmalarını teşvik etmeyi hedeflemiştir. 90'lı yıllarda Avrupa Birliği'nin önemli etkileriyle birlikte kalkınma ajansları önem kazanmaya başlamıştır. Bölgesel fonlarda rekabetçi yapıların ön plana çıkartılmasıyla bu fonlardan yararlanmak isteyen ülkeler kamusal kaynaklarla finanse edilen kalkınma ajanslarının meydana gelmesine öncü olmuştur. Başta Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde çalışmalar başlamıştır (Danyıldız,2019).

2.2.2. Kalkınma Ajanslarının Tanımı, Amaçları ve Faaliyetleri

Ajansların kurulmasının başlıca sebepleri arasında, kalkınmada ülke ekonomisine en küçük parçadan başlayarak katkı sağlamak sayılabilir. Bu sebepledir ki illerde, bölgelerde meydana gelecek olan bir krize hızlıca yanıt verebilmek, acil müdahalelerde bulunmak, krizle başa çıkabilmek için aksiyonlar almak için kurulurlar. Ekonomideki ticari faktörlerle iletişim ve iş birliği kurabilirler. Kamu ve özel sektör kesiminin bağını sağlamak ve yönetmekle beraber yatırımları kendi il ve bölgelerine çekmek için teşvikler sağlayabilirler.

Kalkınma ajansları, "Merkezi hükümetlerden bağımsız bir idari yapıda, sınırları çizilmiş bir bölgenin sosyo-ekonomik koşullarını geliştirip canlandırmak amacıyla kuruluş ve faaliyetlerini tamamen veya kısmen kamunun finanse ettiği kurumlar olarak tanımlanmaktadır" (Kumral,1993). "Bölgelerin mevcut potansiyelinin kullanılmasını teşvik eden, bölgesel aktörlerin koordinasyonunu sağlayan, bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacak projelerin hazırlanmasına öncülük eden yapılardır" (Can, 2011). Ajansların amaçlarından biri olan bölgelere yatırımcıları çekmek, yatırımcıya bölgeyi tanıtmak, bu bölgelerin alt yapılarını gelecek olan yatırımları karşılayacak uygun hale getirmek ve bölgedekilerin yatırıma hazır hale getirilmesini sağlamak da hedefleri arasındadır. Ajans yetkilileri bölgesel analizler yaparak verileri toplar ve bölgenin mevcut potansiyeline göre

gelebilecek yatırım ve yatırımcılar için analizler yapar ve veri kaynaklarını oluştururlar. Ajansların kendilerine referans aldıkları Avrupa Bölgesel Kalkınma Ajansları Birliği'nin deneyimlerinden de faydalanabilirler.

Kalkınma ajansları bölgelerin mevcut potansiyellerini daha iyi koşullara getirip kalkınmalarını sağlamak için kurulmuş olan kurumlardır. Ana faaliyet konuları daima bu olmuştur ve olmaya devam edecektir. Ancak bütün kalkınma ajanslarının farklı uygulama biçimleri vardır. İllere, bölgelere, sektörlere hatta kültürlere göre farklılık gösteren yatırım alışkanlıkları için alınan ya da uygulanan karar ve planlar farklılık göstermektedir. Kalkınma ajanslarının bazı faaliyet rolleri vardır bunları temel olarak şu şekilde sınıflandırabiliriz;

Stratejik roller: Ekonomik ve yerel kalkınma için yapılan stratejik planlama ve bölgesel ve ulusal bazdaki yatırımcıların iş birliği ve sisteme entegre olmasıyla yerel yönetimlerin iletişimini sağlamak olarak nitelendirilebilirler.

Yatırım rolleri: İşletmeler ve diğer yatırımcılar için kaynak tahsisi, fon yönetimi, kredi ya da hibe yardımları gibi finansal aracılık yönetimleri.

İstihdam rolleri: Güncel teknolojik ve ekonomik yeniliklerin tanıtımı, âtıl iş gücü ya da aktif iş gücünün eğitilip gelişiminin sağlanmasıyla birlikte istihdam oluşturarak girişimciliği ve KOBİ'leri teşvik etme.

Tanıtım rolleri: Dış yatırım ve yatırımların tanıtımı ve pazarlanması, projelerin tasarlanmasına destek olmaları.

Kapasite yaratma rolleri: Yerel yönetimler için kapasite alanları yaratma ve teknik yardımla birlikte koordineli bir şekilde yatırıma uygun model oluşturma (Danyıldız,2019). Ajanslar halkla ilişkiler konusunda tecrübeli ve aktif rol almaktadırlar. Bölgeyi, yatırım vereni ve alanı tanıyıp değerlendirme ve kaynak tahsisi aşaması için bu ilk adım oldukça önemlidir. Bu durumlar ajansların bulundukları bölgeye, büyüklüklerine, bütçelerine ve stratejilerine göre değişiklik gösterebilir. Kalkınma ajanslarının genel idari yapıları benzerlik göstermektedir. Genel kurul ve yönetim kurulu, genel sekreterlik ve uzmanlardan oluşur. Kalkınma ajanslarının yasal statülüleri Avrupa'da ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir (T.C. Sayıştay, 2017).

Kalkınma ajanslarının faaliyetlerini sürdürebilmeleri için finansal kaynaklara ihtiyaçları vardır bu durum genellikle ajanslar için bölgeden bölgeye farklılık gösterse de kısmen nitelendirilebilir başlıklar altında toplanabilir. Bunlar; kamu fonları, faaliyet gelirleri, özel sektör fonları, uluslararası fon ve proje gelirleri veya AB programlarıdır (Çelebçi,2005).

2.2.3. Türkiye'de Kalkınma Ajansları

Türkiye' de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının (BKA) kurulmalarını iç ve dış sebepler olarak ayırabilmek mümkündür. İç sebeplerin en büyük nedeni kalkınma planlarında hedeflenen başarın elde edilememesidir. Bölgeler arası farklar giderilemediği için yeni bir oluşumun meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Dış sebep olarak en başta ülkenin AB'ye üyelik sürecindeki uyum döneminde olması ve globalleşen dünyada yenilikleri yakalamak istemesi gösterilebilir. Bu sebeplerle ilk çalışmalar 1990'lı yıllarda yürütülmeye başlanmıştır. Bu yüzden ülkede çalışmanın önceki bölümlerinde de anlatıldığı gibi çeşitli bölgesel projeler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Ancak bu projelerde gerekli verim ve başarı sağlanamamıştır. Başarısızlıkların çeşitli sebepleri olsa da ülke içinde yaşanan mali ve siyasi krizler temelli dalgalanmalardır. İlerleyen yıllara gelindiğinde AB diğer aday devletlerle birlikte Türkiye'nin de bölgesel politikalarında değişiklik yapmasını istemiştir. Bu kararla beraber 1999 yılında Helsinki Zirvesinde Türkiye, Kalkınma Ajansları ile tanışmıştır (Işık, Baysal ve Ceylan, 2010). Çalışmalar hızla ilerlemeye başlamış ve ilk olarak TÜİK' in belirlediği İktisadi Bölge Birimleri Sınıflandırılmasına (İBBS) geçilmiştir. Türkiye İİBS' ye göre Düzey 1, Düzey 2 ve Düzey 3 olmak üzere 3 bölgeye ayrılmıştır. Çalışmanın önceki bölümlerinde konuyla ilgili detaylı anlatımlardan bahsedilmiştir. Türkiye'de kalkınma ajanslarının ulusal düzeyde koordinasyonu Kalkınma Bakanlığı tarafından takip edilmektedir. Bu kapsamda yürütülen plan, program ve proje çalışmalarında kalkınma ajanslarına yol gösterir. Ajansların çalışmalarını izleyerek, değerlendirmesini yapar. Ajansların görevlerini başarıyla yerine getirebilmeleri için ajanslar arası iş birliği ve koordinasyonu sağlayarak ortak proje üretimine destek verir (5449 no'lu Kanun, Madde 4.) Kalkınma Bakanlığı, bölgesel gelişmeye yönelik fonların kullanımına ilişkin usul ve esaslarıyla, bu fonların ajanslara tahsisini belirler. Ajansların, yıllık çalışma programları ile yönetim kurulu tarafından niteliklere uygun olarak seçilen ve teklif edilen genel sekreteri onaylar. Ajansların, performans kriterlerini belirleyerek, değerlendirir. Bütçe, denetim, izleme, değerlendirme, planlama ve personel yapısına ilişkin usul ve esasları ile YDO'ların çalışma usul ve esaslarını ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının görüşünü almak suretiyle belirler (5449 no'lu Kanun, Madde 4). Kalkınma ajanslarının teşkilat yapısını, Yönetim Kurulu, Kalkınma Kurulu, Genel Sekreterlik ile Yatırım Destek Ofisleri (YDO) oluşturmaktadır (5449 no'lu Kanun, Madde 7.)

Şekil 2.1. Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Yapısı

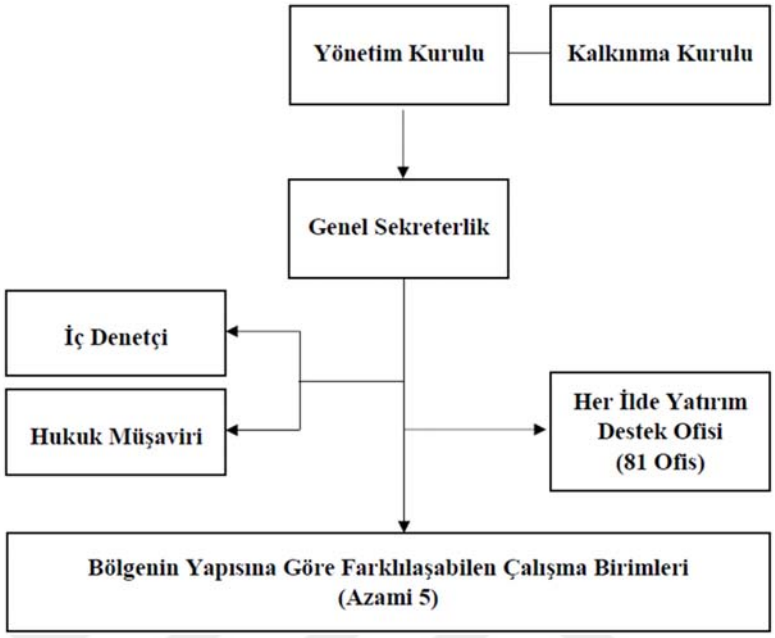

Kaynak: (Kalkınma Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir).

Kalkınma ajansları, kendilerine has finansman kaynakları ile çalışma yapısına sahip, hızlı kararlar alıp uygulayabilen, kâr amacı taşımayan, merkezi ve mahalli idareler haricinde, kamu kesimi, özel kesim ve STK'larla iş birliği içerisinde, Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimleri esas alınarak Kalkınma Bakanlığı koordinasyonunda, Bakanlar Kurulu Kararı'yla kurulmuş, kamu tüzel kişiliği haiz kamu kuruluşlarıdır (Hasırcıoğlu, 2017). Kalkınma ajansları yerel dinamiklere yakın olmasından ve yerinde gözlem yapabilme olanağına sahip olduğu için iller için birer fırsat aracıdır. Bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmada etkin rol alırlar. Kalkınma ajansları kendi içlerinde de birbirlerine örnek alarak ülkenin kalkınması için etkileşim içinde çalışmalarını sürdürürler.

Tablo 2.2. Türkiye'de Faaliyet Gösteren Kalkınma Ajansları

AJANSIN ADI	DÜZEY 2 BÖLGESİ	KAPSAMDAKİ İLLER	MERKEZ
TRAKYA KALKINMA AJANSI (TRAKYAKA)	TR21	Edime, Kırklareli, Tekirdağ	Tekirdağ
GÜNEY MARMARA KALKINMA AJANSI (GMKA)	TR22	Balıkesir, Çanakkale	Balıkesir
GÜNEY EGE KALKINMA AJANSI (GEKA)	TR32	Aydın, Denizli, Muğla	Denizli
ZAFER KALKINMA AJANSI (ZAFERKA)	TR33	Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak	Kütahya
BEBKA	TR41	Bilecik, Bursa, Eskişehir	Bursa
DOĞU MARMARA KALKINMA AJANSI (MARKA)	TR42	Bolu, Düzce, Kocaeli. Sakarya, Yalova	Kocaeli
ANKARA KALKINMA AJANSI (ANKARAKA)	TR51	Ankara	Ankara
BATI AKDENİZ KALKINMA AJANSI (BAKA)	TR61	Antalya, Burdur, Isparta	Isparta
DOĞU AKDENİZ KALKINMA AJANSI (DOĞAKA)	TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	Hatay
AHİLER KALKINMA AJANSI (AHİKA)	TR71	Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir, Niğde	Nevşehir
ORTA ANADOLU KALKINMA AJANSI (ORAN)	TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	Kayseri
BATI KARADENİZ KALKINMA AJANSI (BAKKA)	TR81	Bartın, Karabük, Zonguldak	Zonguldak
KUZEY ANADOLU KALKINMA AJANSI (KUZKA)	TR82	Çankırı, Kastamonu, Sinop	Kastamonu
DOĞU KARADENİZ KALKINMA AJANSI (DOKA)	TR90	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon	Trabzon
SERHAT KALKINMA AJANSI(SERKA)	TRA2	Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars	Kars
FIRAT KALKINMA AJANSI (FKA)	TRBI	Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli	Malatya

AJANSIN ADI	DÜZEY 2 BÖLGESİ	KAPSAMDAKİ İLLER	MERKEZ
İZMİR KALKINMA AJANSI (İZKA)	TR 31	İzmir	İzmir
ÇUKUROVA KALKINMA AJANSI (ÇKA)	TR 62	Adana, Mersin	Adana
İSTANBUL KALKINMA AJANSI (İSTKA)	TR10	İstanbul	İstanbul
MEVLANA KALKINMA AJANSI (MEVKA)	TR52	Karaman, Konya	Konya
ORTA KARADENİZ KALKINMA AJANSI (OKA)	TR83	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat	Samsun
KUZEYDOĞU ANADOLU KALKINMA AJANSI (KUDAKA)	TRA1	Bayburt, Erzincan, Erzurum	Erzurum
DOĞU ANADOLU KALKINMA AJANSI (DAKA)	TRB2	Bitlis, Hakkari, Muş, Van	Van
İPEKYOLU KALKINMA AJANSI (İKA)	TRC1	Adıyaman, Gaziantep, Kilis	Gaziantep
KARACADAĞ KALKINMA AJANSI	TRC2	Diyarbakır, Şanlıurfa	Diyarbakır
DİCLE KALKINMA AJANSI (DİKA)	TRC3	Batman, Mardin, Şırnak, Siirt	Mardin

Kaynak: (Kalkınma Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir).

Kalkınma ajansları, kuruldukları bölgelerin sosyoekonomik yönden gelişmesini, daha çok kamunun finanse ettiği, tüzel kişiliğe sahip, aktif, esnek, şeffaf ve yarı özerk bir yapıda, idari bir amaçla kurulmuşlardır (Tamer, 2008). Bölgesel gelişme politikalarının AB uyum çerçevesinde fon desteği sağlanıyor olması fikriyle birlikte kalkınma ajanslarının sadece politikaları uygulamakla sınırlandırıldığı ve kısıtlandığı düşünülmektedir. Özel sektör temsilcilerinin de içinde yer aldığı kurul sebebiyle yönetiminin etkisiz bulunduğu da ajanslara yöneltilen eleştiriler arasındadır. Bu ajansların doğru, denetlenebilir ve şeffaf çalışma alanlarında boşluklar olduğu düşüncesini ortaya çıkarmaktadır. Ajansların faaliyet ve projeleri sonucunda zarar etmeleri durumunda nasıl bir yaptırım olacağına dairde kanunda bir madde olmaması sebebiyle kamu kaynaklarının verimli kullanılması tabirini tehlikeye attığı için oldukça önemli bir konuda boşluk olduğunu göstermekte olduğu düşünülmektedir (Sevinç, 2015).

2.2.3.1. Zafer Kalkınma Ajansı

Zafer Kalkınma Ajansı (ZAFER), Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak illerini kapsayan TR33 bölgesinin ekonomisine, kalkınmasına destek olan bir ajanstır. Kalkınma ajansları ulusal alanda Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının sorumluluğundadır. Genel Sekreterlik Kütahya'dadır. Tüm TR33 Bölgesi illerinde Genel Sekreterliğe bağlı Yatırım Destek Ofisleri bulunmaktadır. Ajans çalışmalarını ulusal kalkınma planları Bölge Planı'na uygun olarak sürdürmektedir. Karar organı Yönetim Kurulu, danışma organı ise Kalkınma Kurulundan oluşan bir yapıyla çalışmalarını sürdürürler (ZAFER,2021).

Şekil 2.2. Zafer Kalkınma Ajansı'nın Organizasyon Şeması

Kaynak: (İzmir Kalkınma Ajansı,2021).

Ajansın faaliyetlerinin başlıcaları; TR33 Bölgesi Bölge Planı, Yerel Ekonomi Gelişme Programları (YEGEP), 2021 Yılı Fizibilite Desteği Programı (2021 FZD), 2021 Yılı Teknik Destek Programı (2021 TD), Turizm Altyapısının İyileştirilmesi Mali Destek Programı (TAİDEP), TR33 Bölgesi Yatırım Destek ve Teşvikleri, Teşvik Belgesi Danışmanlığı, Yatırım-Tanıtım Rehberleri ve Cazibe Merkezleri gibi çalışmaları oluşturmaktadır. Bölge Planı kapsamında 2014-2023 Bölge Planı hazırlanmıştır. Bölgenin mevcut durumunu yansıtmak ve bölge planına girdi sağlamak üzere Göstergelerle TR33 ile OSB'lerin güncel durumunu ve sorunlarına ilişkin izlenecek strateji ve politikaların belirlendiği TR33 Bölgesi OSB Raporu ve Eylem Planı 2011 yılında

hazırlanmıştır (Hasırcığlu,2017). Zafer Kalkınma Ajansı TR33 Bölgesi devlet yardımlarını şu şekilde sınıflandırabiliriz;

Tablo 2.3. Zafer Kalkınma Ajansının TR33 Bölge Destek Unsurları

Destek Unsurları	Genel Teşvik Uygulamaları	Bölgesel Teşvik Ve Öncelikli Yatırımlar	Stratejik Yatırımların Teşviki
KDV İstisnası	X	X	X
Gümrük Vergisi Muafiyeti	X	X	X
Vergi İndirimi		X	X
Sigorta Primi İşveren Hissesi Desteği		X	X
Yatırım Yeri Tahsisi		X	X
Faiz Desteği		X	X
Sadece 6.Bölgedeki Yatırımlar için			
Sigorta Prim Desteği		X	X
Gelir Vergisi Stopaj Desteği	X	X	X

Kaynak: (Kalkınma Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Teşvik sisteminde yapılan son değişiklikle birlikte 01.01.2021 tarihinden itibaren illerin bulunduğu bölgeler değişmiştir. Manisa 3. bölgeden 2. bölgeye, Kütahya, 4 bölgeden 3 bölgeye yükselmiş olup Afyonkarahisar (4. bölge) ve Uşak (3. bölge) illerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Yapılan bu değişiklikle birlikte ilçe bazlı sistem getirilmiştir. İlçe bazlı sistemle kararda yer alan ilçelerden OSB'si olmayan ilçeler bulunduğu ilin bir alt bölge desteğinden OSB'si olan ilçeler ise iki alt bölge desteğinden yararlanacaktır. Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak YDO'ları 2010 yılı Aralık ayı itibariyle faaliyetlerine başlamış olup, 2016 yıl sonuna kadar TR33 Bölgesi'ne 1.231.461.740 TL tutarında yatırım yapılmasını sağlamışlardır. Bu kapsamda, 113'ü yabancı, 6.420'si yerli olmak üzere toplam 6.533 firmaya ajans tarafından sağlanan destekler, hakkında danışmanlık, rehberlik ve destek hizmeti gerçekleştirilmiştir. 2015 yıl sonuna kadar 377 adet teşvik belgeli yatırım izlemeleri ile 23 adet teşvik kapama ve ekspertiz işlemi gerçekleştirilmiştir. 2016 yılında ise, Manisa YDO tarafından 213, Uşak YDO tarafından 43, Afyonkarahisar YDO tarafından 22, Kütahya YDO tarafından 10 olmak üzere toplam 288 teşvik izleme ve Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa ve Uşak YDO'ları tarafından 1'er

adet olmak üzere toplamda 4 adet teşvik kapama ve ekspertiz işlemi gerçekleştirilmiştir (Zafer Kalkınma Ajansı Kurumsal Stratejik Plan, 2016).

Tablo 2.4. Yatırım Destek Ofisinin Faaliyetleri

Yıl	TR33 Bölgesi	Firma Sayısı		Yatırım (TL)
		Yerli	Yabancı	
2014 Öncesi	Afyonkarahisar	403	15	35.145.781
	Kütahya	345	18	143.250.000
	Manisa	455	34	41.958.222
	Uşak	555	9	3.993.000
2014	Afyonkarahisar	361	3	24.876.478
	Kütahya	162	1	43.627.000
	Manisa	540	2	295.319.495
	Uşak	326	1	25.709.311
2015	Afyonkarahisar	448	2	223.272.470
	Kütahya	219	7	38.600.000
	Manisa	797	6	117.147.993
	Uşak	252	0	25.361.990
2016	Afyonkarahisar	340	2	45.000.000
	Kütahya	268	4	133.100.000
	Manisa	686	8	27.000.000
	Uşak	263	1	8.100.000
Toplam		6.420	113	1.231.461.740

Kaynak: (Kalkınma Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

2.2.4. Ülkelerin Bölgesel Kalkınma Ajansları İncelemesi

Avrupa Birliğindeki bölgesel kalkınma ajanslarının örnekleri, 1950'li ve 1960'lı yıllarda Belçika, Fransa ve İtalya' da ortaya çıkmıştır (Erbaş,2014). Bu dönemde faaliyete geçen kalkınma ajanslarının genelinde altyapı ve tarımsal kalkınma konularına öncelik verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde sanayi ön plana çıkarılmıştır. Son dönemlerde ise bilgi, teknoloji ve hizmetler sektörlerine ağırlık verilmektedir. Bazı ülkelerin kalkınma ajanslarının kuruluş yılları aşağıdaki gibidir (Erbaş,2014).

Tablo 2.5. Ülkelerin Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Yılları

1950 ve Öncesi	1960-1970	1980-1990	1990 ve Sonrası	
Avusturya	Almanya	Yunanistan	Bulgaristan	Litvanya
Belçika	İngiltere	İspanya	Çek Cumhuriyeti	Polonya
Fransa	İtalya	Finlandiya	Estonya	Portekiz
İrlanda	Hollanda	Danimarka	Maceristan	Slovakya
			İsveç	Ukrayna

Kaynak: (Kalkınma Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

2.2.4.1. Almanya

Bölgesel kalkınma planlarıyla hedef ekonomisi yetersiz olan bölgelerin altyapı ve kaynaklarının desteklenmesiyle güçlendirilmesi hedeflenmiştir. 1960'lı yılların başlarından itibaren tarımda altyapının gelişmesi desteklenmeye başlamış ve gelişimler için yeni politikalar gündeme gelmiştir. Sanayinin daha planlı ve istikrarlı ilerlemesi için çalışmalar ve federal bölgeler büyüme merkezleri oluşturularak kaynakların verimli ve planlı kullanılması için adımlar atılmıştır.

2.2.4.2. Fransa

Fransa, 2. Dünya Savaşı gelişme adımlarını hızlandırmaya başlamış ve uyguladığı politikalar denetim merkezlerince kontrol edilir bir şekilde ilerlemiştir. Bu sebeple direkt başbakana bağlı olan kalkınma politikalar uygulanmaya başlamıştır.

2.2.4.3. İngiltere

Merkezi idarelerce yönlendirilen kalkınma hedefleri 1900'lü yılların sonlarına doğru geliştirilerek bölgesel boyutta incelenmeye ve bu doğrultuda politikalar uygulamaya başlamıştır. Kalkınma Ajansları kanununu yürürlüğe almışlar ve getirilen öneri ve uygulanacak olan hedefler bu platformda değerlendirilip yürürlüğe alınmıştır.

2.2.4.4. İsveç

Merkezi ve bölgesel kalkınmalar gerekli planlar ve değerlendirmeler, KOBİ gelişimi için alınan kararlar, çevre ve enerjiyle ilgili tüm konuların konuşulup uygulamaya alınması için alınan aksiyonlar Ulusal Sanayi ve Teknik Kalkınma Kurulu (NUTEK) tarafından yönetilmektedir.

2.2.4.5. İtalya

İtalya kendi Güney ve Kuzey bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklarını en aza indirmek için Güney Sandığı adını verdiği protokolü kurmuştur. Kuruluş iki bölge

arasındaki farkları en aza indirirken tarım, sanayi ve altyapı yatırımlarına öncelik verilmesi başlıca hedefleri olmuştur.

2.2.4.6. Japonya

Ülkenin kurulan ilk ajansı 1956 yılında faaliyetine başlamıştır. Ülke içinde eşit bir ortalama gelir seviyesine ulaşmayı hedeflemişlerdir. 1974'te ise Japonya Bölgesel Kalkınma Kurumu adı verdikleri amacı refahı ve sanayiyi özendirip teşvik etmek olan kuruluşla kalkınma planlarını sürdürmüşlerdir.

2.2.4.7. Norveç

İlk başlarda sadece bakanlık arası komitelerce yürütülen kalkınma planları sonrasında bölgesel kalkınma fonu kurulmuştur. Uzun vadeli krediler, faiz ertelemeleri, bina ve makine teçhizat yatırımları fonun başlıca araçları arasındadır. Vergi teşvikleri ve ulaştırma yardımları da diğer teşvik konuları arasındadır.

Ülkelere göre kalkınma ajansları ya da yatırım destek ofislerinin yapıları farklılık gösterebilir. Kalkınma ajanslarının yasal statülerine kısaca bakacak olursak aşağıdaki gibi bir sınıflandırma yapmak mümkündür;

Tablo 2.6. Kalkınma Ajanslarının Yasal Statüleri

ÜLKE	YASAL STATÜ
Almanya	Yarı Özerk Kamu Şirketleri
Belçika	Belediyeler Arası Ajanslar
Fransa	Karma Ekonomi Şirketleri
Hollanda; İtalya, İrlanda, Portekiz	Kamu Limited Şirketleri
İngiltere	Bakanlık Dışı Kamu Kuruluşu, Özerk Örgüt
İspanya	Özel Hukuka Tabi Kamu Kuruluşları
Çek Cumhuriyeti, Estonya, Polonya, Slovakya	Kamu-Özel Sektör Şirketleri
Romanya, Danimarka	Vakıflar

Kaynak: (Kalkınma Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Avrupa Birliğini incelediğimizde ise, (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) NUTS ismini verdikleri ulusal toprakları bölgelere ayırarak kalkınmayı destekledikleri bir sistemi kullandıklarını görüyoruz. Üç düzeyden oluşan sistem hem yeni planlar üretilmesinde hem de uygulanmasında görev almaktadır (Erbaş,2014).

Gittikçe küreselleşen dünyada ülkeler kalkınmanın yanında rekabet de edebilmek için kalkınma planlarını her ne kadar bölgesel olarak planlasalar da ulusal olarak da planlamak zorundadırlar. Dünyanın genelinde bölgesel kalkınma kuruluşlarının görevleri temelde aynıdır. Kısaca inceleyecek olursak kalkınma için yapılan yatırım ve teşviklerin devamlılığı ve başarıyla sonuçlanması için kalkınma ajansları kalkınma hedefleri doğrultusunda, bölgenin sahip olduğu potansiyeli, yapılabilecek yenilikleri ve olumsuz yönlerini baz alarak belirlenen orta ve uzun vadeli stratejilerle hareket etmeye başlarlar. Bölgelerin yatırım yapılırlığını arttırarak, yatırım olanaklarını iyileştirip bölgeye yatırımcılar için cazip bir hale getirmek ilk hedef olmuştur. Yatırımcıları bu bölgelere çekmek için gerekli teşviklerle hareket ederler. Bölgelerin popülerliğini ve bilinirliğini arttırmak için tanıtımların hazırlanıp yapılması yine kalkınma ajansları için temel görevlerdendir. Ajanslar devletin bölgeler için ayırdığı fonların ve hibelerin kontrol ve kullanılmasından da sorumludur. Ajanslar aynı zamanda danışmanlık hizmetleri de vermektedir. Bölge alt yapısı, finansmanların yönetimi, pazar araştırması ve değişen kanunlarla ilgili yatırımcıları bilgilendirici etkinlikler de düzenlerler. Ajansalar yerel yönetimlerin yetişemediği alanlarda yatırımları teşvik etmek için fon sağlamakta da yardımcı olabilirler. Yatırımların artırılması ve KOBİ'lerin teşvik edilmesi sürdürülebilirlik hedefleri için önemlidir. Sürdürülebilirlik bölgesel politikanın merkezinde yer almalıdır (Uzay,2005).

2.3. KALKINMA POLİTİKALARI VE OSB'LER

Sanayiyi, ham maddeleri ve yarı mamulleri işlemek için kullanılan yöntemlerin ve araçların bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Sanayi faaliyetleri tarımdan sonra ikincil ekonomik faaliyet olarak tanımlanmaktadır (Zafer Kalkınma Ajansı Bölge Planı, 2014). 1800'lü yılların sonlarına doğru başlayan sanayileşme hareketleri bilim ve teknolojideki gelişmelerin artmasıyla ivme kazanmış, bu durumda işletmelerin sayılarının giderek artmasına neden olmuştur. Kendiliğinden oluşan bu işletmeler şehirlerin dış kısmında planlanmadan kümeleşerek "Sanayi Bölgelerinin" ortaya çıkmasına neden olmuştur (Özden,2016). Ülkelerin kalkınma programlarında mali ve mekânsal politikalar ile bunlara bağlı olarak verilen teşviklerde sanayi sektörünün önemli bir ağırlıkta olduğu görülmektedir. Farklılık gösterse de Organize Sanayi Bölgelerinin esas amacı, ülke içindeki dengeli kalkınmayı sağlamaktır. Birleşmiş Milletlerin tanımına göre; "Birbiri ile uyumlu üretim yapan küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarının planlı bir alanda ve ortak altyapı hizmetlerinden yararlanacak şekilde standart fabrika binaları içinde toplanmaları"

şeklindedir. 1960'lı yıllarda planlı döneme geçilmesiyle birlikte bu bölgelerin büyüklükleri oldukça paralel bir görüntü sergilemektedir.

Şekil 2.3. Kalkınma Planlarında OSB'lerin dağılımı

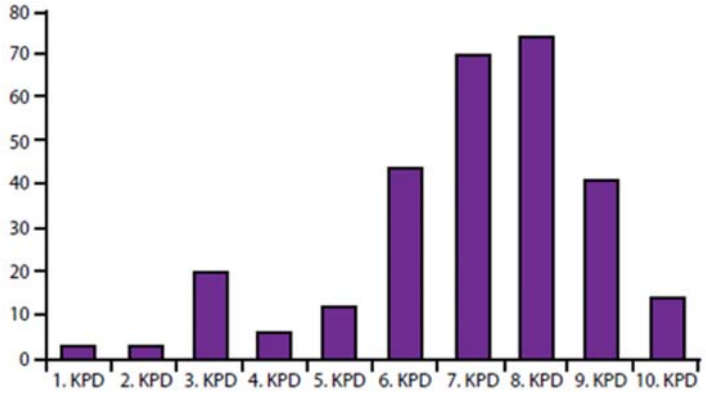

Kaynak: (Bilim,Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı,2020).

Organize Sanayi bölgelerini dengeli ve planlı kalkınma da bir aracı olarak kullanmak oldukça önemli bir adımken uygulanan politikalar ve teşvik yetersizliğinin de etkisiyle, hızlı kentleşmenin negatif bir sonucu olarak bu bölgeler metropollerde kümelenmiş vaziyetlerdedir. Tüm bu bölgelerin, bölgeler arası gelişmişlik farklarını en aza indirmesi için metropollerden gelişmekte olan çevre illere kaydırılması oldukça önemli bir konudur. İstanbul merkezli; Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ ve Bursa İstanbul sanayisinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İzmir çevresinde; Manisa ve Aydın'ın yanısıra Denizli'de işlevsel olarak bütünlük gösteren bir sanayiye sahiptir. Aynı şekilde Ankara sanayisi de Kırıkkale uzantısıyla bağlantılıdır. Çukurova bölgesinde ise Adana merkezli Tarsus-Mersin, İskenderun ve Antakya bütünsellik göstermektedir. Doğu ve Güneydoğu bölgesi sanayinin en az büyüme oranına sahip bölgeleri olarak görülmektedir.

Şekil 2.4. TR33 Bölgelerindeki OSB'lerin Dağılımı ve İlişkileri

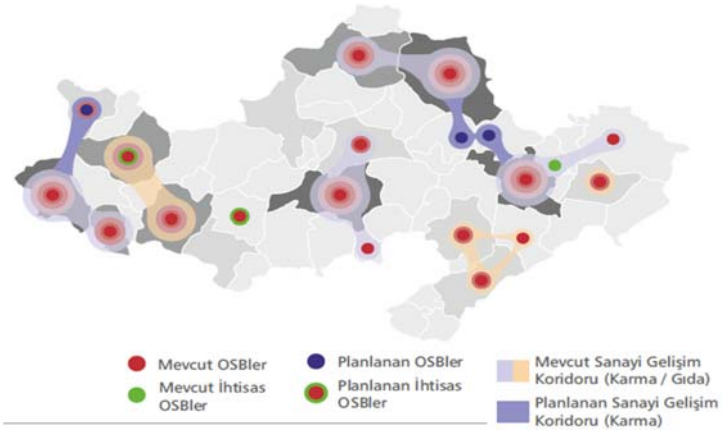

Kaynak: (Zafer Kalkınma Ajansı,2021).

Zafer Kalkınma Ajansının verilerine göre; yukarıdaki harita OSB'ler ve ilçeler arasındaki iş birliği sonucu ortaya çıkması öngörülen sanayi koridorları hedeflerini göstermektedir. Bölgedeki üretim kapasitesini arttırmak için sağlanan teşvikler aracılığıyla yeni üretim tesislerinin kurulması hedeflenmektedir. Bu sayede doğrudan yatırım etkisiyle birlikte iş gücündeki hareketliliğin artmasının sağlanması, gerekli alt yapı çalışmaları için teşvik ve çalışmalarının değer kazanıp hızlanması girişimcilere iş kurma ve geliştirmeleri için yapılan desteklerin artması bölge içindeki tasarrufların yatırımlara dönüşmesine sebep olacaktır (Zafer Kalkınma Ajansı Bölge Planı, 2014).

2.3.1. Türkiye'deki OSB'lere Sağlanan Teşviklere Genel Bakış

1960'lı yıllarda başlayan kalkınma hareketleri sonucunda sanayi sektörünün önemi fark edilmiş olup, kalkınmada sanayiye ağırlık verilmeye başlanmıştır. Bu farkındalık sayesinde ekonomik ve toplumsal kalkınma için büyüme ve sanayileşme adına uzun vadeli planlar belirlenip sanayinin geliştirilmesi amacıyla uygulanan çeşitli teşvik tedbirlerinden biri olan OSB uygulamalarının ilki 1962 yılında Bursa'da ilk OSB'nin kurulmasıyla başlamıştır. Günümüzde 34.272 hektar büyüklüğünde 201 adet OSB projesi bulunmaktadır. Bunların 70 tanesi tamamlanmıştır. 131 tanesi ise hala devam etmektedir (T.C. Sanayi Bakanlığı, 2021).

Şekil 2.5. OSB Projelerinin Coğrafi Dağılımı

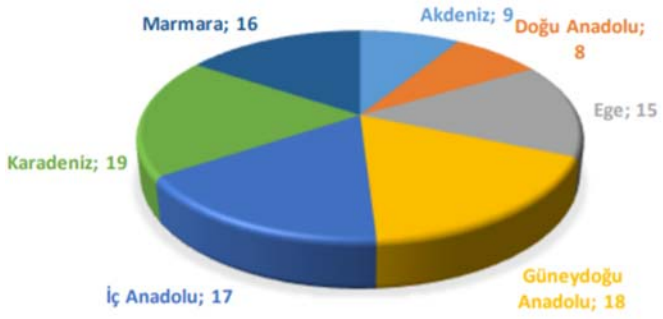

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı,2020).

Tüm bu projelerle birlikte, OSB'ler için sağlanan teşvikler yatırımcı çekmek için oldukça önemlidir. OSB'ler için sağlanan teşviklere kısaca şu şekilde özetlenebilir;

Kredi ve Kredi Faiz Desteği: Sanayi Bakanlığınca uygun görülen projelerin tamamını kapsayan şekilde kredi ile desteklenebilmekte ve organize sanayi bölgelerine iç ve dış kaynaklardan kullanacakları krediler için belirlediği miktarlarda kredi faiz desteği verilebilmektedir. Geri ödeme şartı ise, yıllık %3 faiz oranıyla geri ödemesi 3 yılı ödemesiz toplam da 13 yıl olarak belirlenmiştir (T.C. Sanayi Bakanlığı, 2021).

Emlak Vergisi Muafiyeti: 1319 sayılı Kanununun 4. Maddesine göre Organize Sanayi Bölgelerinde bulunan binalar (kiraya verilmemek koşuluyla) emlak vergisinden muaftır (T.C. Sanayi Bakanlığı, 2021).

Kurumlar Vergisi Muafiyeti: Organize sanayi bölgelerinin alt yapılarını düzenlemek ve faaliyette bulunacak firmaların arsa, elektrik, gaz, buhar ve su gibi ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla elde edecekleri gelirler Kurumlar vergisinden muaftır (T.C. Sanayi Bakanlığı, 2021).

KDV İstisnası: Organize sanayi bölgelerinin kurulması amacıyla oluşturulan iktisadi işletmelerin arsa ve işyeri teslimleri KDV'den istisnadır (T.C. Sanayi Bakanlığı, 2021).

Damga Vergisi İstisnası: Organize sanayi bölgelerinde bulunan arsaların tahsisine ilişkin düzenlenen sözleşmeler damga vergisinden muaftır (T.C. Sanayi Bakanlığı, 2021).

TRT Payı İstisnası: Sanayi sicil belgesine sahip sanayi işletmelerine yapılan elektrik enerjisi satışından TRT payı alınmamaktadır.

Harç İstisnası: Organize Sanayi Bölgeleri üzerindeki gayrimenkullerin devir ve tescil işlemlerinden alınacak harçlardan istisnadır (T.C. Sanayi Bakanlığı, 2021).

Yapı Denetim Kuruluşlarına Ödenecek Hizmet Bedeli İndirimi: Organize Sanayi Bölgeleri onaylı sınırı içerisinde yer alan tüm yapılar için %75 indirimli uygulanır (T.C. Sanayi Bakanlığı, 2021).

Bir Alt Yapı Desteğinden Yararlanma: Büyük ölçekli yatırımlar veya bölgesel teşvik uygulamaları kapsamında teşvik belgesi düzenlenen yatırımlar vergi indirimi ve sigorta primi işveren hissesi desteği açısından bulundukları bölgenin bir alt bölgesinde sağlanan oran ve sürelerde bu desteklerden yararlanabilirler. Alt Bölge desteğinden yararlanmak için, asgari sabit yatırım tutarının; 1. ve 2. bölgelerde 1.000.000 Türk lirası, 3., 4., 5. ve 6. bölgelerde ise 500.000 Türk lirası olması gerekir (T.C. Sanayi Bakanlığı, 2021).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişme ve kalkınma için yapılan yatırım ve teşviklerin adil bir şekilde dağılmamış olması bölgeler arası gelişmişlik seviyelerinin arasının açılmasına sebep olur. İncelendiğinde Organize Sanayi Bölgelerinin bu anlamda daha adil dağılması bölgeler arası gelişmişlik için olumlu bir faktördür. Evrensel olarak bakıldığında OSB'lerin amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür; ekonomik açıdan farklılık gösteren bölgeler arasında dengeli bir kalkınma oluşturmak, sanayi kurum ve alanlarını şehirlerin merkezlerinden uzaklaştırarak daha uygun ve daha elverişli sahalarda planlar ve programlar dahilinde gelişmelerini sağlamaktır. Sanayi yatırımlarını teşvik etmek, çarpık kentleşmeyi engellemek ve istihdama katkı sağlamak temel hedefleri arasında sayılabilir. Düşük maliyetlerle kaliteli ve verimli seri üretimin yapılıp ekonomik karlılığa katkı sağlanması hedeflenmektedir. Sanayileşmenin yol açtığı olumsuzlukları çevre ve doğaya verdiği zararları minimuma indirerek çevreye duyarlı üretimle birlikte düzenli kentleşmenin sağlanması için tedbirlerin alınmasını sağlamalıdır. Yeni sanayi odaklarının ortaya çıkması, yüksek teknolojiye dayalı sistemli bir ekonomik faktörün oluşmasıyla birlikte istihdam ve iş gücü oranlarının birlikte faaliyet vermesi önemli ve öncelikli konular arasındadır.

Bölgelerarası dengesizliklerin meydana gelmesinde kuruluş yeri üstünlükleri, ulaşım kolaylıkları, girişimci potansiyeli, teknolojik gelişmelerin bölgesel dağılımından oluşacak farklar, altyapı yatırımları, organize sanayi bölgeleri, teknokentler ve teşvikler önemli rol oynasa da teşvik sistemlerinin çalışması yatırım yapılacak bölgenin ihtiyaçlarının doğru belirlenmesi ve teşvik sisteminin planlı ve istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi önemli ve etkin olacaktır (Özden,2016).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÖLGESEL YATIRIM TEŞVİKLERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA ETKİSİ: MANİSA İLİ

3.1. TÜRKİYE'DEKİ TEŞVİKLERİN VE TEŞVİK BELGELERİNİN GENEL DURUMU

Türkiye'de planlı döneme geçiş sonrasında kamu kesiminin kaynak dağılımına düzenli ya da düzensiz olarak yol gösterici çalışmalarda bulunmasına rağmen bu adımlar batı yoğunlukludur. Yine de kamu sektörünün gerek teşvikler gerek KOBİ destekleri sayesinde bölgelerarası dengesizlikler nispeten azaltılmıştır. Yatırım teşvikleri her ne kadar planlı döneme geçişle birlikte başlamış olsada son yıllarda daha etkin kullanılmaktadır.Teşviklerin ülke sanayisinin gelişmesine, korunmasına ve rekabet edilebilirlik üzerine oldukça önemli etkileri bulunmaktadır.

Geçmişte yapılan teşvikler incelendiğinde Türkiye'de teşvik sistemleri bölgesel önceliklere dayalı olarak gelişim göstermiştir. Türkiye'de özellikle son 10 yılda yatırım teşvikleri kapsamında önemli gelişmeler olmuştur. 2021 yılı Temmuz ayında 672 adet Yatırım Teşvik Belgesi düzenlenmiştir. Bu 672 adet belgenin toplam sabit tutarı 15 Milyar TL olarak hesaplanmıştır. 19.406 kişilik istihdam öngörülmüştür. 2021 yılı Ocak-Temmuz döneminde ise öngörülmüş toplam sabit yatırım tutarı 125,4 Milyar TL'den oluşan toplam 6.802 adet Yatırım Teşvik Belgesi düzenlenmiştir. Düzenlenen belgelerin toplam 173.439 kişilik bir istihdamı sağlayacağı öngörülmüştür (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

Tablo 3.1. 2017-2021 Dönemi Yatırım Teşvik Belgeleri İstatistikleri

	Belge Adedi			Öngörülen Yatırım Tutarı (mio TL)			Öngörülen İstihdam (kişi)		
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
2017	183	4.056	4.239	14.044	62.216	76.260	11.440	110.638	122.078
2018	197	3.616	3.813	28.598	63.634	92.232	15.746	147.232	162.978
2019	180	2.528	2.708	11.299	76.670	87.969	7.186	99.380	106.566
2020	199	5.106	5.305	9.723	122.413	132.135	4.986	151.297	156.283
2021	229	6.573	6.802	12.486	112.916	125.402	10.457	162.982	173.439

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

2021 yılının ilk yedi ayı içerisinde alınan 6.802 adet teşvik belgesinden 6.573 tanesi yerli firmalara ait iken 229 tanesi yabancı sermayeli firma tarafından alınmıştır. Yerli firmalar için sabit yatırım tutarı 112,9 Milyar T'den oluşmaktadır. Yabancı sermayeli olanların toplam sabit yatırım tutarı ise 12,5 Milyar TL'dir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021). 2021 yılının ilk yedi aylık döneminde verilen bu teşvik belgelerinin 3.137 adedi 1. Bölgede, 1.181 adedi 2. Bölgede, 1.001 adedi ise 3. Bölgede, 397 adedi 4.Bölgede, 339 adedi 5. Bölgede, 744 adedi 6. Bölgede ve 3 adedi ise Diğer Bölgelerdedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

Tablo 3.2. 2017-2021 Dönemi Bölgelere Göre Teşvik Belgeleri İstatistikleri

	Belge Adedi					Öngürelen Yatırım Tutarı (mio TL)				
	2017	2018	2019	2020	2021	2017	2018	2019	2020	2021
I.Bölge	1.320	1.490	1.203	2.213	3.137	35.258	48.346	37.761	45.814	56.471
II.Bölge	674	627	415	914	1.181	11.162	14.286	16.083	34.569	25.798
III.Bölge	589	496	351	729	1.001	8.116	10.493	19.635	22.330	20.824
IV.Bölge	657	391	263	442	397	9.996	7.171	6.692	15.035	7.556
V.Bölge	497	279	167	378	339	4.230	4.328	4.018	8.196	7.056
VI.Bölge	491	516	306	624	744	5.763	2.764	2.456	4.646	7.081
Diğer Bölgeler	11	14	3	5	3	1.736	4.844	1.324	1.545	617
Toplam	**4.239**	**3.813**	**2.708**	**5.305**	**6.802**	**76.260**	**92.232**	**87.969**	**132.135**	**125.402**

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Teşvik Belgelerinde 2021 yılı öngörülen toplam sabit yatırım tutarının 56,47 milyar TL'si 1.Bölgede, 25,8 Milyar TL'si 2.Bölgede, 20,82 Milyar TL'si 3. Bölgede, 7,56 Milyar TL'si 4.Bölgede, 7,06 Milyar TL'si 5.Bölgede, 7,08 Milyar TL'si 6. Bölgede ve 617 Milyon TL'si diğer bölgelerdedir. 2021 yılının ilk yedi aylık döneminde düzenlenen bu 6.802 adetlik yatırım teşvik belgelerinin 3.735 adedi komple yeni yatırım, 2.565 adedi tevsi, 502 adedi de diğer mahiyetteki yatırımlardan oluşmaktadır. Yine bu ilk yedi aydaki yatırım teşvik belgelerinde öngörülen 125,4 Milyar TL'lik toplam sabit yatırım tutarının 11,98 Milyar TL'si Enerji sektöründe, 18,43 Milyar TL'si Hizmetler sektöründe, 86,91 Milyar TL'si İmalat sektöründe 4,9 Milyar TL'si Madencilik sektöründe ve 3,18 Milyar TL'si ise Tarım sektöründedir. Ocak-Temmuz döneminde düzenlenen 6.802 adet yatırım teşvik belgesinin 4.107 adedi bölgesel, 2.686 adedi Genel ve 9 adedi stratejik mahiyete sahiptir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

20 Haziran 2012 tarihinden Temmuz 2021 sonuna kadar 54.810 adet Yatırım Teşvik Belgesi düzenlenmiştir. Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgelerinin 52.189 adedi yerli firmalar, 2.621 adedi de yabancı sermayeli firmalar tarafından alınmıştır. Bu dönemde yerli firmalara düzenlenen belgelerde öngörülen toplam sabit yatırım tutarı 1,1 trilyon TL olurken, yabancı sermayeli firmalara düzenlenen belgelerde öngörülen toplam sabit yatırım tutarı ise 301,2 milyar TL'dir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021).

Tablo 3.3. Haziran 2012- Temmuz 2021 Düzenlenen Yatırım Teşvik Belge Adetleri

	Yabancı Sermaye	Yerli Sermaye	Toplam
Belge Adedi	2.621	52.189	54.810
Sabit Yatırım (milyon TL)	301.198	1.104.433	1.405.631
İstihdam	157.222	1.725.130	1.882.352

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

2012 ve 2021 yılları arasına kapsayan bu dönemde Belge adetlerinde 1.Bölgede %38,2, 2.Bölgede %17,7, 3.Bölgede %14,3, 4.Bölgede %10,2, 5.Bölgede %8,2, 6.Bölgede %11,1 ve diğer bölgelerde ise %0,3 pay almıştır.

Tablo 3.4. Haziran 2012- Temmuz 2021 Düzenlenen Teşvik Belgelerinin Bölgelere Göre Dağılımı

	I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge	IV. Bölge	V. Bölge	VI. Bölge	Diğer Bölgeler	Toplam
Belge Adedi	20.940	9.710	7.811	5.589	4.508	6.111	141	54.810
Sabit Yatırım (Milyon TL)	581.014	261.848	267.792	111.121	79.781	53.393	50.682	1.405.631
İstihdam	701.238	270.658	207.755	168.236	158.758	367.026	8.681	1.882.352

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Gelişen bilgi ve iletişim teknolojileriyle birlikte dünya genelinde bilgi akışkanlığı ve alt yapı sistemleri hızlı paylaşımlarla çoğalış göstermektedir. Uluslararası alanlarda bu hızlı bilgi akışları sayesinde belirli organizasyonların daha hızlı ve etkin yönetilebilmesini kolaylaştırmıştır. Bu gelişimler sanayi ve ticarette de etkisini oldukça göstermektedir. Altyapı iyileştirmeleri, ulaştırma ve taşımacılık kolaylıkları gibi etmenler sayesinde yurtdışı yatırımcılarının avantaj kazandıkları ülkelerde yatırımlara öncelik verme

oranlarının arttığı da gözlenmektedir. Rekabet için yeni ürün geliştirme, farklı pazar arayışları, modaya ayak uydurma gibi farklı beklentiler de işin içine girdiğinde yatırımcıların yeni ve sürdürülebilirlik için farklı ülke avantajlarından yararlanmaları globalleşen dünyada kaçınılmaz olmuştur. Firmalar düşük üretim maliyeti, pazara yakınlık, ucuz iş gücü, hammadde ve yarı mamule yakınlık, ulaştırma kolaylığı ve çeşitli yatırım teşviklerinden dolayı üretim faaliyetlerini avantajlı gelen ülkelere doğru taşımaya başlamışlardır (Eser, 2021).

3.2. MANİSA İLİ VE OSB'LERİ

Manisa ili, Ege Bölgesinde yer alan 13.810 km² alan üzerinde 1,43 Milyon nüfusa sahip Türkiye'nin en kalabalık 14. şehridir. Manisa ilinin sanayisi yıllar boyunca oldukça gelişim göstermiştir. Şehirdeki sanayi yapısını incelediğimizde beyaz eşya, elektronik ve tarıma dayalı bir sanayi yapılanması görülmektedir. 4 adet aktif organize sanayi bölgesi bulunmaktadır. Manisa OSB, Akhisar OSB, Turgutlu OSB, Salihli OSB aktif olarak faaliyette bulunan organize sanayi bölgeleridir. Soma OSB ve Kula OSB henüz faaliyete alınmamıştır. 2004-2005 yılları arasında Financial Times tarafından Geleceğin Avrupa Şehirleri ve Bölgeleri Yarışmasında Manisa, Doğrudan Yabancı Yatırım İçin En Uygun Maliyetli Şehir seçilmiştir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı,2019). Yatırıma elverişli bir coğrafya üzerinde bulunan Manisa, birçok sektörde faaliyet gösteren yerli ve yabancı çok sayıda yatırımcıya ev sahipliği yapmaktadır. 220 işletme ve 51.000 kişiye istihdam olanağı sağlamaktadır. 2019 yılında yayınlanan son verilere göre şehrin ihracat rakamı 4,5 Milyar dolardır. TUİK verilerine göre yine aynı yılın ithalat rakamı 2,5 Milyar dolardır. İlin sektörel olarak incelemesini yaptığımızda; sırasıyla %28,47 ile gıda ürünleri, %11,79 ile metal ürünler, %9,18 ile makine ve diğer ekipmanlar olarak sektörel dağılımları görülmektedir. İstihdam sıralamasını incelediğimizde yine sırasıyla; %16,19 gıda ürünleri, %15,08 metal ürünler, %9,46 ile de elektrikli teçhizat sektörleri yer almaktadır.

Manisa ilinin çalışan sayısına göre ilk beş büyük işletmesi ise aşağıdaki gibidir;

Tablo 3.5. Manisa OSB'de Yer Alan İlk Beş Büyük İşletme

FİRMA ADI	MANİSA'da BULUNDUĞU BÖLGE
Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş	MOSB OSB 1.KISIM
Vestel Beyaz Eşya Sanayi ve Ticaret A.Ş (Buzdolabı)	MOSB OSB 3.KISIM
İmbat Madencilik Enerji Turizm San.Tic.AS.	SOMA OSB
Vestel Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş	MOSB OSB 3.KISIM
Yeni Anadolu Madencilik ve Teknolojileri San.Tic.AS	SOMA OSB

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Manisa ilinde OSB'ler haricinde bakanlık kredi desteği ile yapılmış toplam 2.696 iş yerine sahip 11 adet sanayi sitesi de bulunmaktadır. Manisa'da yürütülen teknoloji destek programları da bulunmaktadır. Sanayinin ilerleyen teknoloji koşullarına ulaşması için yapılan çeşitli destek programlarıyla, olanaklar yatırıcım firmalara sunulmaktadır. Teknokent ve AR-GE destek programları da bunlara ilave olarak sağlanan unsurlar arasında sayılabilir. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından sağlanan desteklerde Manisa ili içinde oldukça önemli bir paya sahiptir.

Tablo 3.6. Manisa KOSGEB Destekleri

2012-2019 YILLARI ARASI		
TOPLAM DESTEK TUTARI (TL)	86.298.661,16	
KREDİ FAİZ PROGRAMLARI (TL)	OLUŞTURULAN KREDİ HACMİ	KOSSGEB TARAFINDAN KARŞILANAN FAİZ
	258.340.403,08	60.160.176,73

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Yatırım Teşvik programları, KOSGEB Desteleri haricinde Manisa'da TUBİTAK Destekleri de yatırımcılar için sağlanan bir diğer destek türüdür. Yaklaşık bir iş yılı içerisinde 27 farklı kuruluşun toplamda 77 farklı projesi için 12.933,132 TL destek sağlanmıştır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı,2019). 2020 yılında kurulacak tekno-girişim firmalarına 73.343 TL bütçe tahsis edilmiştir.

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme (KOBİ) Hibe Programları ise Manisa ilinin de içinde bulunduğu Zafer Kalkınma Ajansı aracılığıyla 2014 yılından beri yürütülen bir diğer destek programıdır. Amaç KOBİ'lerin rekabet güçlerini arttırarak bölgeler için

sürdürülebilir kalkınmaya ve ekonomik gelişmeye katkı sağlamaktır. Yıllık ayrılan toplam program bütçesi ise 16.000.000 TL'dir.

3.3. MANİSA İLİNDE YATIRIM TEŞVİK UYGULAMALARI

3.3.1. Yatırım Teşvik Belgeleri ve Yatırımlara Genel Bakış

Teşvik Uygulamaları ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğünce sağlanan yatırım teşvik uygulamalarından yukarıdaki bölümlerde detaylı olarak bahsedilmiştir. Sonrasında Teşvik Belgeleri ile ilgili verilere de değinilmiş olup bu bölümde ise Manisa ili açısından verilen teşvik belgeleri incelenecek ve ilin yatırım teşvikleri hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Tablo 3.7. Manisa İlinde Yıllara Göre Düzenlenen Belge Sayları

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

2019 yılı verilerine bakıldığında Manisa'da toplam 139 adet yatırım teşvik belgesi bulunmaktadır. 15'i yabancı 124 tanesi ise yerli yatırımdır. Toplam Sabit Yatırım Tutarı 13,07 Milyon TL'dir. Yabancı sermayeli yatırımların 13 tanesi imalat sektöründedir. İlde 2010-2019 yılları arasında toplam 1.205 adet belge düzenlenmiştir. Toplam yatırım tutarı ise 33.840 Milyon TL'dir.

Tablo 3.8. Manisa İlinde Sektörlere Göre Düzenlenen Belge Sayıları

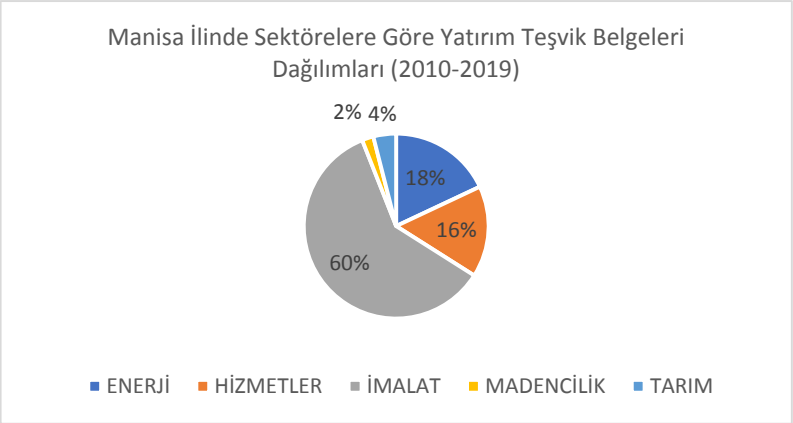

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Yerli yatırımlarda ise çoğunluk olarak imalat, hizmetler, enerji, madencilik ve tarım sektörleri yer almaktadır. 2019 yılında yapılan 139 adet belgenin toplam sabit yatırım tutarı 13.074 Milyon TL değerindedir. 2018 yılındaki 166 belgenin değeri ise 3.462 Milyon TL'dir. Hızla gelişen teknoloji ve globalleşen dünya da yatırımların da bu hızla ilerlemesi ve yatırımcıya kaynak sağlaması yadsınamaz boyutlara gelmiştir. Yatırım teşvikleri ne kadar cazip olursa yatırımcının dikkatini o kadar çok çekmektedir. Manisa gelişen sanayisi ve coğrafi konumundan dolayı bu konuda başarılı ve cazip bir şehir olmuştur. Yerli ve yabancı yatırımcıların dikkatini çeken şehir OSB'lerinin gelişmesiyle öncelikle bölge halkının sonrasında da ülkenin ekonomik refahına katkı sağlamaktadır. Şehir büyük şehir olan İzmir'e yakınlığından dolayı da bir nebze olsun çarpık kentleşmenin önüne geçmiştir. Gelişen sanayisi ve üniversitesi sayesinde Manisa kendisi gibi olan birçok ilin önüne geçmiştir. Çevre illerdeki taşıma ve ulaştırma potansiyelini de arttırmıştır. İzmir limanına yakınlığı sayesinde ithalat ve ihracat konusunda da ilerlemeler kaydetmektedir. Yabancı yatırımcılar için ithalat ile üretim sürecinin hammaddeler temin edilene kadar aksamadan ilerleyebilmesi önemlidir. Bu sebeple Manisa hammadde ve yarı mamule olan yakınlığının haricinde ithalat ve ihracat rahatlığının verdiği avantajları fazlasıyla güzel değerlendirebilmiştir. Son dört yılda ortalama %7 artan ithalat yaklaşık 2.462.612,443 dolar olmuştur. Türkiye genelinde 2019 yılında illerin dış ticaret performansları incelendiğinde Manisa %1,4 ihracat payıyla 10. sırada, %1,2 ithalat oranıyla 9. sırada yer almaktadır. Gelişen siyasi, ekonomik ve pandemik etkiler sonucu dünya genelinde ithalat ve ihracat oranları önemli ölçüde etkilenmiş ve düşüş

göstermiştir. Manisa ilinden yapılan ihracatların çoğunluğu Avrupa Birliği ülkelerinedir. İthalat ise yine Avrupa Birliği ve Uzak Doğu ülkelerinden yapılmaktadır.

Tablo 3.9. Manisa İlinde İthalat ve İhracat Yapılan İlk Üç Ülke ve Payları

İHRACAT		İTHALAT	
ÜLKE	PAY	ÜLKE	PAY
ALMANYA	17,14%	ÇİN	28,30%
BİRLEŞİK KRALLIK	10,22%	ALMANYA	6,69%
FRANSA	8,65%	İTALYA	6,43%

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Şehirde öne çıkan ihracat kollarına değinecek olursak; işlenmiş sebze-meyveler, metal muhafazalar, motor parçaları, elektrik kontrol cihazları, plastik ürünler, piller-bataryalar, meyve ve sert kabuklu yiyecekler, atık ve hurdalar olarak sıralamak mümkündür. İthalata konu olan ürünler ise; elektrik cihazları, kil ve seramik ürünler, pompa ve musluklar, radyo ve televizyon vericileri şeklinde sıralamak mümkündür.

3.3.2. İl Sanayisinde Öne Çıkan Yatırımlar

Manisa'da 2001-2019 yılları arasında farklı bir sürü sektöre 185 tanesi yabancı sermayeli, 1530 tanesi yerli olan ve toplam sabit yatırım tutarı 37,24 milyar TL olan 1715 tane yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir.

Tablo 3.10. Yatırım Teşvik Belgelerinin Sektörel Dağılımı

SEKTÖR	TEŞVİK BELGE ADEDİ	TOPLAM SABİT YATIRIM (MİO TL)	TOPLAM İSTİHDAM
ENERJİ	236	8.997	2.039
HİZMETLER	279	3.518	9.644
İMALAT	1.103	18.734	52.060
MADENCİLİK	41	5.557	5.784
TARIM	56	436	2.689
GENEL TOPLAM	**1.715**	**37.242**	**72.216**

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Manisa ilinde 2001-2019 döneminde en çok yatırım alan imalat sektörünün alt sektörleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.11. En Çok Yatırım Yapılan İmalat Sanayi Alt Sektörleri (2001-2019)

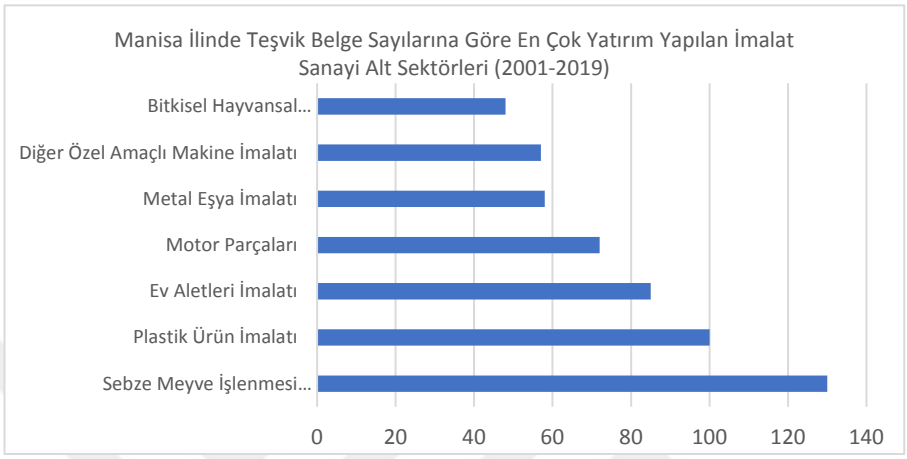

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Teşvik belgesi sayısına göre imalat sanayinde yatırım yapılan alt sektörlerin başında sebze meyvelerin işlenmesi ve saklanması, plastik ürün imalatı ve ev aletleri imalatları gelmektedir. Sanayiye sahip şehirlere yakın olmasının avantajını yaşayan Manisa yerli ve yabancı yatırımcılar için cazibe merkezidir. Bu avantajını hala devam ettiren şehir, altyapı çalışmalarını geliştirmek için şehirdeki planlanmış düzenlemelerini sürdürmektedir. Sanayi akla ilk otomasyonu getirse de insan gücüne hala ihtiyaç vardır. Bu yüzden çarpık kentleşmenin de önüne geçmek ve şehrin modernizasyonu da korumak oldukça önemlidir. Tüm bunun yanında şehirdeki üniversitede hem sanayiye yakınlık hem de şehrin kalkınması için göz ardı edilemeyecek bir faktördür. Manisa Celal Bayar Üniversitesi (MCBÜ) ile sanayi iş birliği oldukça kuvvetlidir. Sanayi ve Teknokent destekli çok sayıda proje yürütülmektedir. Üniversite Sanayi İş Birliği (ÜSİTEM) ile de okuldaki öğrencilere sanayideki firmalarda staj yapma imkânı dahi sağlanmaktadır.

Tablo 3.12. Manisa İli 2020 Yılı Teşvik Belgesi Yatırım tutarı En Yüksek 10 Firma

Firmanın Adı	Cinsi	Destek Sınıfı	Öngörülen Destek Unsurları	YATIRIM TUTARI TL	İTHAL MAKİNE VE TEÇHİZAT(USD)
TPCL YENİLENEBİLİR ENERJİ ÜRETİM AS	KOMPLE YENİ YATIRIM	GENEL	Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası	538.156.132,00	57.650.081,00
META NİKEL KOBALT MADENCİLİK SAN.TIC.AS	KOMPLE YENİ YATIRIM	BÖLGESEL	Sigorta Primi İşveren Hissesi 5 Yıl, Vergi İndirimi %60, YKO %25, Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası, Faiz Desteği	477.714.000,00	20.000.000,00
KENT GERİ DÖNÜŞÜM ENERJİ ÜRETİM AS	KOMPLE YENİ YATIRIM	GENEL	Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası	236.330.000,00	4.202.445,00
DALSAN ALÇI SANAYİ VE TİCARET AS	KOMPLE YENİ YATIRIM	BÖLGESEL - ALT BÖLGE	Sigorta Primi İşveren Hissesi 6 Yıl, Vergi İndirimi %70, YKO %30, Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası, Faiz Desteği	223.363.608,00	908.103,00
TÜRKERLER JEOTERMAL ENERJİ ARAMA VE ÜRETİM AS	KOMPLE YENİ YATIRIM	GENEL	Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası	208.563.226,00	7.801.702,00
ÇAĞATAY EVCİL HAYVAN MAMALARI YEM ÜRÜNLERİ SAN.TIC.AS	KOMPLE YENİ YATIRIM	BÖLGESEL	Sigorta Primi İşveren Hissesi 5 Yıl, Vergi İndirimi %60, YKO %25, Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası, Faiz Desteği	101.007.244,00	7.569.000,00
WHİRLPOOL BEYAZ EŞYA SANAYİ VE TİCARET AS	MODERNİZASYON	BÖLGESEL	Vergi İndirimi %70, YKO %30, Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası, Faiz Desteği	97.722.332,00	16.271.056,00
GLOBAL ELİT TOBACCO MAKARON TÜTÜN LTD STI	KOMPLE YENİ YATIRIM	BÖLGESEL - ALT BÖLGE	Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası, Faiz Desteği, Vergi İndirimi %70, YKO %30, Sigorta Primi İşveren Hissesi 6 Yıl	81.844.886,00	9.009.485,00
TEKNİKA PLAST TEKNİK KALIP PLASTİK SAN.TIC.AS	TEVSİ, ÜRÜN ÇEŞİTLENDİ	GENEL	Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası	71.520.058,00	5.440.704,00
ALTERNATİF MERMER MADENCİLİK İNŞAAT İMALAT TURİZM GIDA TARIM HAYVANCILIK SAN.TIC.AS.	TEVSİ	BÖLGESEL	Sigorta Primi İşveren Hissesi 5 Yıl, Vergi İndirimi %60, YKO %25, Gümrük Vergisi Muafiyeti, KDV İstisnası, Faiz Desteği	68.500.000,00	7.839.081,00

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Birinci sıradaki firma tavuk atıklarının akışkan yataklı bir kazanda yakılarak enerjisi üretilmesi suretiyle bertaraf edilecek bir tesistir. Manisa ili, yukarıdaki tabloda belirtildiği gibi yerli ve yabancı yatırımcı için cazibe merkezi olarak görülen iller arasında sayılabilir. Zafer Kalkınma Ajansı, yatırımcılara yatırımların bilinirliği ve ilin yatırımlar için önemli bir bölgede olduğunu başarılı bir şekilde yansıtabilmektedir. Düzenlenen teşvik belge sayılırının benzer diğer illere oranla daha fazla olduğu gözlenmektir. Daha etkili bir kıyas yapmak için aşağıda Ege Bölgesindeki diğer bazı illerin teşviklerdeki durumlarının incelenmesine değinilecektir.

3.4. MANİSA İLİNE BENZER ÖZELLİKLERE SAHİP İLLERDE YATIRIM TEŞVİK UYGULAMALARI

Zafer Kalkınma Ajansı Manisa ile birlikte Uşak, Afyonkarahisar ve Kütahya illerine de destek vermektedir. Manisa ili ve diğer bölgeler arasındaki yatırım teşvik kıyaslamaları ve uygulanan destelerin etkilerini ön plana çıkartmak için bu bölgelerinde teşvik durumlarına kısaca değinilecektir. Ayrıca Manisa iliyle aynı bölge teşviklerinden yararlanan Aydın ilinin yatırım teşvik durumları da ele alınacaktır. Çevre illere baktığımız zaman Afyonkarahisar ve Aydın'da 7, Uşak'ta 3, Manisa ve Kütahya'da 4'er ve Denzili'de ise 1 adet aktif OSB bulunmaktadır. Türkiye genelinde ise 325 adet Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır

Uşak ili 5.342 km² alan üzerinde 367.514 nüfusa sahip Ege bölgesinde yer alan bir ildir. İldeki 2 ilçede faaliyete geçmiş 3 adet OSB bulunmaktadır. Uşak ilinde imalat sektörünün yoğunluğunun neredeyse yarısı kadarı tekstil ürünlerinin imalatından oluşmaktadır. %42'lik paya sahip olan sektör üretim sanayisine en çok katkı sağlayan sektördür. Gıda ürünlerinin imalatı ise %16'lık paya sahiptir. Yatırımların %48'lik oranı imalat sektöründedir. %30'luk oranı ile enerji, %16'lık oran ile hizmetler, %4'lük oran ile madencilik, %2'lik oran ile tarım teşvik belgelerinin dağılım oranlarını oluşturmaktadır.

Tablo 3.13. Uşak İlinde Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeleri

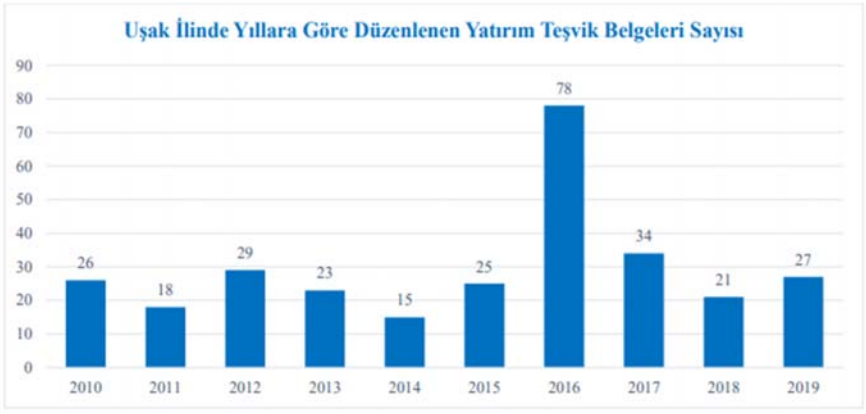

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

İlde 2010-2019 yılları arasında 296 adet yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir. Yatırımların toplam tutarı ise 3.676 Milyon TL'dir.

Afyonkarahisar ili ise 1.025 km² alan üzerinde 299.673 nüfusa sahip Ege bölgesinde yer alan ve yine Zafer Kalkınma Ajansının destek verdiği diğer bir ildir. İlde 7 adet OSB bulunmaktadır. Sanayi işletmelerinin sektörel dağılımı ise %40,18 ile metalik olmayan mineral ürünler, %22,23 ile gıda ürünleri ve %12,56 ile diğer madencilik ve taş ocakçılığı sektörlerinden oluşmaktadır.

Tablo 3.14. Afyonkarahisar İlinde Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeleri

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

İlde 2010-2019 yılları arasında toplam 750 adet yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir. Yatırımlar 6.757 Milyon TL'lik paya sahiptir.

Kütahya ili ise 11,634 km² alan üzerinde 266.784 nüfusa sahip yine Ege Bölgesinde yer alan ve Zafer Kalkınma Ajansının destek verdiği son ildir. İlde 5 adet OSB bulunmaktadır.

Tablo 3.15. Kütahya İlinde Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeler

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

İlde sanayi işletmelerinin sektörel dağılımı ise %25,31 ile gıda ürünleri, %17,10 ile metalik olmayan mineral ürünler ve %11,08 ile elektrik, gaz ve buhar sektörlerinden oluşmaktadır. İlde 2010-2019 yılları arasında toplam 428 adet yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir. Bu yatırımların toplam tutarı 7.157 Milyon TL'dir.

Aydın ili ise 8.117 km² alan üzerinde 1.119.084 nüfusa sahip Ege Bölgesinde yer alan ve Güney Ege Kalkınma Ajansının destek verdiği bir ildir. İlde 7 adet OSB bulunmaktadır. Aydın ilindeki sanayi işletmelerinin sektörel dağılımı %33,42 ile gıda ürünleri, %9,57 ile ağaç ve mantar ürünleri ve %8,97 ile metalik olmayan mineral ürünler sektörlerinden oluşmaktadır.

Tablo 3.16. Aydın İlinde Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgeleri

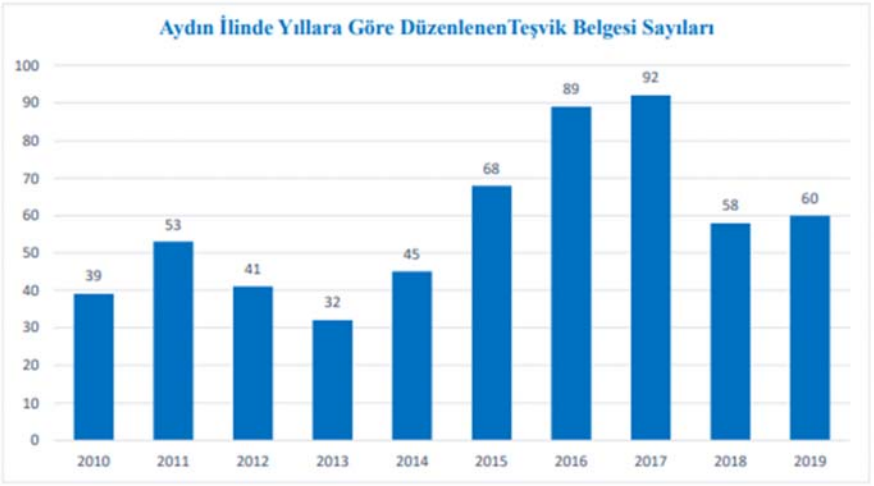

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

İlde 2010-2019 yılları arasında toplam 577 adet yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir. Bu yatırımların toplam tutarı 18.766 Milyon TL'dir.

Tablo 3.17. 2010-2019 Yılları Arasında Düzenlenen Yatırım Teşvik Belge Adet ve Tutarları

	YATIRIM TEŞVİK AJANSI	YATIRIM TEŞVİK BELGE ADEDİ	SABİT YATIRIM TUTARI (Mio TL)
MANİSA	ZAFER KALKINMA AJANSI	1.205	33.840
UŞAK	ZAFER KALKINMA AJANSI	296	3.676
AFYONKARAHİSAR	ZAFER KALKINMA AJANSI	750	6.757
KÜTAHYA	ZAFER KALKINMA AJANSI	428	7.157
AYDIN	GÜNEY EGE KALKINMA AJANSI	577	18.766

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Benzer özelliklere sahip ve aynı coğrafya üzerinde bulunan illerin yatırım teşvik belge adetlerine göre kıyaslamarı yapılmıştır. Bu iller içerisinde Manisa'nın toplam yatırım tutarı ve belge adetlerine bakıldığında yatırım teşvikinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Zafer Kalkınma Ajansı'nın Manisa ili için destek unsurlarını yatırımcılara doğru aktardığı ve fırsatları iyi değerlendirdiği gözlemlenmektedir. Manisa'nın jeopolitik konumu ve diğer illere kıyasla daha büyük bir OSB bölgesine sahip olması da olumlu etkilerin başında gelmektedir. Yatırım teşvik belgelerinin sektörlere göre dağılımları ve sabit yatırım tutarları ise aşağıdaki tabloda detaylı olarak gösterilmiştir;

Tablo 3.18. 2001-2019 Yılları Arası İllere Göre Teşviklerin Sektörel Dağılımı

	SEKTÖR	TEŞVİK BELGE ADEDİ	TOPLAM SABİT YATIRIM	TOPLAM İSTİHDAM
UŞAK	ENERJİ	92	416	213
	HİZMETLER	68	324	1.749
	İMALAT	261	1.372	7.689
	MADENCİLİK	17	2.007	1.205
	TARIM	8	121	871
		446	**4.240**	**11.727**
AFYONKARAHİSAR	ENERJİ	267	2.832	1.200
	HİZMETLER	149	1.680	786
	İMALAT	138	1.157	6.458
	MADENCİLİK	138	617	1.648
	TARIM	58	471	377
		750	**6.757**	**10.469**
KÜTAHYA	ENERJİ	135	1.146	678
	HİZMETLER	155	700	4.238
	İMALAT	229	4.950	13.344
	MADENCİLİK	44	885	2.529
	TARIM	5	57	177
		568	**7.738**	**20.966**
AYDIN	ENERJİ	170	8.177	1.314
	HİZMETLER	282	3.414	14.917
	İMALAT	341	7.682	16.733
	MADENCİLİK	46	486	1.228
	TARIM	24	187	900
		863	**19.946**	**35.092**
MANİSA	ENERJİ	236	8.997	2.039
	HİZMETLER	279	3.518	9.644
	İMALAT	1.103	18.734	52.060
	MADENCİLİK	41	5.557	5.784
	TARIM	56	436	2.689
		1.715	**37.242**	**72.216**
	GENEL TOPLAM	**4.342**	**75.923**	**150.470**

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Diğer iller ve Manisa ilinin sektörlere göre teşvik belge sayıları, toplam sabit yatırım tutarları ve toplam istihdam rakamları kıyaslanmıştır. Manisa ilinin teşvik belge adetleri neredeyse diğer 4 il'in belge sayıları kadardır. Toplam sabit yatırım tutarı ve istihdam oranları da aynı şekilde diğer illerin toplam verileri kadardır.

Tablo 3.19. Kalkınma Ajansalarının Desteklediği Proje Sayı ve Tutarları

	KALKINMA AJANSI ADI	PROJE YILLARI	AJANS TARAFINDAN DESTEKLENEN PROJE SAYISI	AJANS DESTEĞİ (TL)
UŞAK	ZAFER KALKINMA AJANSI	-	-	-
AFYON	ZAFER KALKINMA AJANSI	2018-2019	11	2.090.458
KÜTAHYA	ZAFER KALKINMA AJANSI	2015-2016	12	3.116.015
AYDIN	GÜNEY EGE KALKINMA AJANSI	2019	41	16.829.288
MANİSA	ZAFER KALKINMA AJANSI	2018-2019	35	14.876.914

Kaynak: (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verileri dikkate alınarak derlenmiştir.)

Yukarıdaki tabloda ise illerin kalkınma ajansları tarafından desteklenen ve uygulamaya geçirilen proje sayıları gösterilmiştir. Bu projelerin ajanslar tarafından sağlanan desteklerinin tutarları da tabloda yer almaktadır. Proje yıllarına bakıldığında ise illerde hangi yıllarda projlerin faaliyette olduğu görülmektedir. Bazı yıllarda hiç proje olmamakla birlikte Uşak ilinde ajans tarafından desteklenen bir proje henüz bulunmamaktadır. Tabloya baktığımızda Manisa ve Aydın illerinin yatırım destek ofislerinin projelerinin başarılı olduğu görülmektedir. Ajans, diğer illere kıyasla daha aktif bir şekilde proje oluşturup destek sağlamıştır. Yatırım destek ofislerinin bölgesel kalkınma için ne kadar önemli olduğu görülmektedir.

3.5. YATIRIM TEŞVİKLERİNİN BÖLGESEL KALKINMAYA ETKİLERİ ÜZERİNE LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan araştırmalar sonucunda 2010-2020 yılları arasında yapılan çalışmalardan oluşan bölgesel yatırım teşviklerinin kalkınmaya etkileri üzerine literatür taramaları aşağıdaki gibidir.

Ağıralioğlu, Ş. (2018). Kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınma üzerine etkilerini araştırmaktadır. Çalışmasını Siirt örneği özelinde tamamlamıştır. Tümdengelim yöntemini esas alarak hazırladığı çalışmasında bölgesel kalkınma politiklarını ele almıştır. Kalkınma ajanslarının neler olduğuna değindikten sonra ülkemizde kalkınma ajanslarının tarihçelerine ve kuruluş amaçlarına yer vermiştir.

Danyıldız, B. (2019). Avrupa Birliği bölgesel politikasında kalkınma ajansları ve Türkiye'de kalkınma ajansları üzerine çalışmasını tamamlamıştır. Çalışmasında İstanbul Kalkınma Ajansının uygulamarını ele almıştır. İBBS uygulamasının başlatılması ve kalkınma ajanslarının kuruluşlarına yer vermiştir. Kalkınma ajanslarının güçlü ve zayıf yönlerine değindiği araştırmasında ajanslara yönelik olumlu ve olumsuz düşünceleri de vurgulamaktadır.

Dulupçu, M., Sungur O. ve Keskin H. (2010). Bölgesel kalkınmada yeni yaklaşımlar ve Türkiye'deki kalkınma planlarına yansımaları üzerine çalışmışlardır. Araştırmalarında kalkınma planlarının yeni teoriler açısından değerlendirilmesini yapmışlardır. Türkiye'nin kalkınma üzerinde yaşadığı deneyimlere ve bunun sonucunda ortaya çıkan değişimlere yer vermişlerdir. Yeni bölgesellik anlayışının üzerinde durdukları çalışmalarında meydana gelen teorileri analiz etmişlerdir.

Erel, M. (2018). Kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınmaya etkileri üzerine hazırladığı çalışmasında örnek olarak Mevlana Kalınma Ajansını ve TR 52 bölgesini seçmiştir. Dünyada ve ülkemizdeki kalkınma ajanslarının çalışmalarına yer verdiği araştırmasında Mevlana Kalkınma Ajansının TR55 bölgelerinde yaptığı çalışmalara değinmiştir. Bu çalışmaların bölgeler üzerindeki olumlu ve olumsuz yönlerini sonuç olarak araştırmasında kullanmıştır.

Eser, E. (2011). Türkiye'de uygulanan yatırım teşvik sistemleri ve mevcut sistemin yapısına yönelik öneriler üzerinde çalışma yapmıştır. Çalışmasında geçmiş yıllarda uygulanan yatırım teşvik sistemlerinin analizlerine değinmiştir. Bu sayede Türkiye'de uygulanan yatırımlara yönelik teşviklerin etkinliğinin arttırılması için önerilerde

bulunmaktadır. Uygulanan teşvik sistemlerindeki değişiklerin kıyaslamasını yaparak karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmıştır.

Gülmez, M. (2010). Yatırım teşviklerinin bölgesel kalkınmaya etkileri üzerine tamamladığı çalışmasında örnek olarak Sivas ilini ele almıştır. KOBİ'lerle yüz yüze yaptığı anket verilerine Ki Kare Analizi ve T Testinini uygulamıştır. Teşvik kanunlarındaki değişikliği incelediği çalışmasında, yapılan değişikliklerin ekonominin kalkınma ve büyümesindeki etkilerini analiz etmiştir. Değişikliklerden Sivas ilinin hangi ölçüde etkilendiğine de vurgu yapmıştır.

Özbozkurt, O (2011). Bölgesel kalkınma ajanslarının Türkiye üzerine yaptığı çalışmasında Çukurova Kalkınma Ajansının faaliyetlerini incelemiştir. Mevcut kalkınma ajanslarını değerlendirdiği çalışmasında ajansların organizasyon yapılarına da yer vermiştir. Kalkınma ajanslarına yönelik eleştirileri de irdelidiği çalışmasında ajansların verimliliklerini arttırmak için önerilerde bulunmuştur.

Recepoğlu, M ve Değer K. (2016). Türkiye'de bölgesel yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyüme üzerine etkileri üzerine çalışmışlardır. Çalışmada Düzey 2 üzerine Panel Veri Analizlerine değinilmiştir. Teşviklerin geçmişten günümüze ekonomik hayata müdahale için oldukça sık kullanıdığına değinilmiştir. Teşviklerin ulusal düzeydeki katılarına ve en çok da bölgesel düzeydeki olumlu katkıları üzerine yoğunlaşılmıştır.

Selim S. Koçtürk, M. ve Eryiğit P. (2014). Türkiye'de yatırım teşvikleri ve sabit yatırımların istihdama etkisi üzerine çalışmışlardır. Araştırmalarında Panel Veri Analizini kullanmışlardır. Yatırım teşviklerinin gelişimlerini ele almışlardır. Türkiye'nin gelişimi ve gelişmiş ülkeler seviyesine ulaştırılması için uygulanan sanayi politiklarına, teşvik ve sabit yatırımların önemine vurgu yapmışlardır.

3.6. SWOT ANALİZİ

SWOT-FÜTZ (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats - Güçlü yönler, Zayıf yönler, Fırsatlar, Tehditler). Bir projede veya herhangi bir ticari girişimde kurumun veya kişinin güçlü (strengths) ve zayıf (weaknesses) yönlerini belirlemek, iç ve dış etkilerden oluşan fırsat (opportunities) ve oluşabilecek tehditleri (threats) önceden tespit için kullanılan stratejik bir yöntemdir. Bu yöntem 1960'lı yıllarda Harward üniversitesinin bazı profesörleri tarafından geliştirilmiştir. Yöntem bu temel başlıklar sayesinde firma veya kişilere durumların analiz edilmesini, stratejik ve planlamacı yaklaşılarımlarla hareket etme imkanı sağlar. (Şahin, 2003). Bir işin planlama süreci için bu analiz oldukça önemlidir. Manisa ilinin kalkınmadaki güçlü ve zayıf yanları, yakaladığı fırsatlar ve karşılaştığı tehditlerin incelemesi ise aşağıdaki gibidir.

Yapılan analize ve değerlendirilmelere göre Manisa ilinde yatırım teşviklerinin kalkınma üzerinde yarattığı fırsatlar, diğer illere göre üstünlükleri, var olan sistem içinde zayıf kalan yanları, yaşanan ve yaşanabilecek tehditleri belirlenmeye çalışılmıştır. Analizi değerlendirecek olursak, kıyaslamak açısından çalışmanın önceki bölümlerinde aynı coğrafya üzerindeki birkaç ilin detaylarına da değinilmiştir. Yatırım teşviklerinin uygulanabilirliğinin ve ulaşılabilirliğininin arttırılması için gerekli çalışmaların hızlandırılmasının gerekliliği öne çıkmaktadır. İl sanayisi önce ile sonrasında da ülke kalkınmasına etki ettiği için devlet desteklerinin uygalanırlığının ilgili kurumlar tarafından da denetimlerinin sıkılaştırılmasının gerekliliği gözlemlenmiştir. İlin çıkan fırsatları değerlendirmesi için güncel olarak yenilikler ve gündemi yakından takip etmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Yine ülkede ve dünyada yaşanan küresel olaylar neticesinde oluşacak tehlikelere karşı önceden planlanan yardım ve destek programları oluşturulmalıdır. Bunun için yine yerel yönetim ve kalkınma ajanslarının aktif olarak rol almaları oldukça önemlidir. Yatırım ve yatırımcı bölgeye çekmek için destek ofisleri tarafından yatırımcılara gerekli bilgi ve eğitimler verilebilir. Yatırımcıyı OSB'lere çekmek ve kurulacak tesis ve bölge şartalarının en iyi şekilde yansıtılarak ilin üstünlükleri ön plana çıkarılmalıdır. Manisa ili coğrafi konum olarak Ege bölgesindeki diğer illere oranlara sanayi tesisleri ve yabancı yatırımcı potansili yüksek bir ildir. Bu sebeple sanayisi ve il gelişmişlik göstermektedir. Potansiyel olarak oldukça yüksek bir konuma sahiptir. Bazı noktalarda İzmir gibi büyük bir şehire yakın olmasının güçlü yanları olsa da ilin kendisini geliştirmeye ihtiyaç duymadığı durumlar da ilin zayıf yönlerinin oluşmasına neden olmaktadır.

Tablo 3.20. SWOT Matrisi

ÜSTÜNLÜKLER	ZAYIFLIKLAR
• Bulunduğu bölgenin teşvik kapsamının iyi olması, • Zafer Kalkınma Ajansının etkili ve başarılı olması, • Ucuz iş gücü sayesinde yatırıcımcıların tercihi olması, • MOSB alanında lojistik ağının ithalat ve ihracat için oldukça elverişli olması, • Devletin yerli ve yabancı yatırımcıyı desteklemesi, • Verimli ve ulaşılabilir alanlara sahip olması, • Stratejik konumu sayesinde daha özgür ve daha ulaşılabilir olması, liman ve havaalanına yakın mesafede olması, • Bulunduğu coğrafyanın koşullarının ticarete elverişli olması, • Çevredeki illere yakınlığı ile kalifiye iş gücü transferinin servisler aracılığıyla kolayca sağlanabilmesi, • Büyük bir üniversiteyle işbirliği içinde olması, • ÜSİTEM ile işbirliğinin kuvvetli olması, • MOSB içerisinde bulunan meslek lisesi ile kalifiye iş gücünü yetiştirebiliyor olması, • Teknokent ile işbirliğinin kuvvetli olması, • Vestel, Bosch, Viessmann gibi global şirketlerin fabrikalarının burada bulunması,	• Organize Sanayi bölgesinin hakettiği yeterli tanıtımın yapılamaması, • Büyük şehirlere yakınlığından dolayı tercih edilme oranın değişmesi, • Stratejik yatırım planlarında istenilen yere henüz ulaşılamaması, • Manisa ve OSB'de çalışanların yakınlık ve ulaşım kolaylığından dolayı İzmir'de yaşamayı tercih etmesi, • OSB alanının doluluk oranının fazla olması, • Yatırım destek ofislerinden yatırımcıların yeterince yararlanmaması, • Yerli üreticinin büyük şehirleri fırsat olarak görmesi ve ili tercihten vazgeçmesi, • Şehrin kültürel ve sosyal alanlarının hala gelişmekte olması, • İlin yüz ölçümünün çok büyük olmasından dolayı köy ve ilçelerinin dağınık olması.
FIRSATLAR	**TEHDİTLER**
• Manisa halkı için büyük iş potansiyeli, • Devlet tarafından sağlanan teşviklerden her alanda yararlanma imkanı, • İlin çektiği yabancı yatırımcı sayesinde ekonomik ve sosal öneminin artıyor olması, • İle gerçekleşen iş gücü göçü sayesinde konut ve kentleşme miktarının artıyor olması, • Küçük girişimci için ekonomik canlılık sağlaması, • Stratejik olması sayesinde yabancı yatırımcı için cazibe merkezi sayılması, • İldeki küçük sanayi bölgelerindeki girişimci için fason işçilik ve yan sanayi imkanlarının doğuyor olması, • Üniversite öğrencileri için staj ve iş imkanı sağlıyor olması.	• Dünya genelindeki rekabetin daha yıkıcı olmaya başlaması, • Dünya,ülke ve bölge özelindeki ekonomik, politik ve siyasal olayların gündemde olması, • Ekonomik kalkınma planlarının uygulanmasında zorlukların olması, • Şehrin yatırım açısından sınırlarını zorlamaya başlaması, • Sanayide kalifiye iş gücü sıkıntılarının fazla yaşanıyor olması.

SONUÇ

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de bölgeler arasında gelişmişlik ve kalkınma farkları görülmektedir. Bu farkların giderilmesi için 3305 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Yatırım Teşvikleri kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu karar teşvik sistemi ile bölgeler arası gelişmişlik farklarını olabildiğince en aza indirmek üzere çeşitli destekleri kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Yatırımcılara sağlanan çeşitli teşvikler ve desteklerle yerli ve yabancı yatırımı desteklemek, bölgesel farkları azaltmak, ekonomide âtıl kapasitenin önüne geçmek için yatırım teşvik uygulamaları genel, bölgesel, öncelikli ve stratejik yatırımları kapsayacak şekilde başlıklara ayrılıp yürürlüğe alınmıştır.

Planlı döneme geçiş ile 1960'lı yıllardan itibaren kalkınma planları oluşturularak kalkınmanın sürdürülebilirliğinin arttırılmasına yönelik çalışmalarda bulunulmuştur. Kalkınma planlarının etkilerinin yetersiz kaldığı yıllar içerinde gözlemlenerek yeni bir müdahalenin gerekliliğine zemin hazırlamıştır. Bu yetersizliğin en temel sebebi olarak merkezi uygulamaların bölgelerde etkisinin yetersiz kalması söylenebilir. Merkezler bölgelerin istek ve ihtiyaçlarından tam olarak haberdar olamayışları ve bölgelere olan uzaklıkları sebebiyle uygulamalarda istenilen sonuçları sağlayamamışlardır. Bu sebeple kalkınma ve sürdürülebilirlik için bölge kavramı olgusu oluşmaya başlamış ve bunun üzerine çalışmalar hazırlanmaya başlanmıştır. Bölgelerin kaynaklarının yerinde ve etkin kullanılması, ulusal kalkınma planlarına yönelik çalışmaların yürütülmesi, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere devletle koordineli bir şekilde yerinde uygulanabilirlik ve takip için kalkınma ajansları kurulmuştur. Üç ayrı düzeyde İBBS bölgesi oluşturulmuştur. İller Düzey 1'de 12, Düzey 2'de 26, Düzey 3'te 81 bölgeye ayrılmış ve faaliyetlerini sürdürmeye başlamışlardır. Yatırım planlamaları bu çerçevede ele alınarak bölgesel yatırım teşvikleri de bu sınır dahilinde yeniden şekillendirilerek bölgelerde illerde uygulanmaya başlanmıştır.

Anadolu ve Doğu başta olmak üzere sosyo-ekonomik açıdan geri kalmış bazı bölgeler ise Kalkınmada Öncelikli Yöreler olarak sınıflandırılmıştır. Bölgesel yatırım teşviklerinin başarılı olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Gelişmekte olan ve geri kalmış bölgelerdeki iller için ekonomide canlılık ve çeşitlilik sağlanmıştır. Ancak bu başarının yanı sıra yatırımlar hala ülkenin batı bölgelerin de yoğunluk göstermektedir. Bu batıdaki iller için her ne kadar iyi sonuçlar meydana getirse de ülkenin doğusu ile batısı arasındaki farkın kapanması açısından ne yazık ki olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu da ülke içindeki gelir adetsizliğinin kapanmak yerine neredeyse aynı kaldığını göstermektedir. Bu

sebeple bölge bazlı teşviklerin bilinirliğinin ve etkinliğinin arttırılması için teşvik sistemlerinin dağılımında bu hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Yapılan istisnaların bu bölgelerde daha dikkat çekici olması için yeni düzenlemeler getirilmelidir. Yerli ve yabancı yatırımcıyı bu topraklara çekip kalkınma hareketinin ülkünün bütününe yayılması sağlanmalıdır. Bu kapsam sayesinde bölgeler arası dengesizlikler için çeşitli iyileştirmeler mevcuttur.

2021 yılının ilk yedi ayının verilerine bakacak olursak, toplamda 6.802 adet yatırım teşvik belgesi düzenlenmiştir. Bu belgelerin 6.573 tanesi yerli firmaya aitken 229 tanesi ise yabancı sermayeli firma tarafından alınmıştır. Bu belgelerin 3.137 adedi 1. Bölgede, 1.181 adedi 2. Bölgede, 1.001 adedi 3. Bölgede 397 adedi 4. Bölgede, 339 adedi 5. Bölgede, 744 adedi 6.Bölgede ve 3 adedi ise Diğer Bölgelerdedir. Manisa ilinin rakamlarına bakacak olursak eğer, 139 adet teşvik belgesinin 15 tanesi yabancı sermayeli firma iken 124 tanesi de yerli yatırımdır. Manisa ilinin de içinde bulunduğu illerin bağlı olduğu kalkınma ajansı olan Zafer Kalkınma Ajansı yatırımcılarıyla ilişkisi ve yeterli destekleri sayesinde gelişen Manisa OSB'nin yatırımcılar için cazip gelmesinde oldukça etkili rol oynamaktadır. Manisa ilinde yerli yatırımlarda çoğunluk imalat, hizmetler, enerji, madencilik ve tarım sektörleri olarak sıralanabilir.

Kalkınma planlarının, yatırım teşviklerin ve bölgesel kalkınmanın daha başarılı olması için aşağıdaki gibi bazı önerilere yer verilebilir;

- Sürdürülebilir kalkınma için düzenli ve istikrarlı kalkınmanın devamlılığı sağlanmalıdır,
- Kalkınma Ajansları ve yatırımcılar arasındaki iletişimi güçlendirici eğitimler düzenlenmelidir,
- Kalkınma ajanslarının çalışmaları daha sık ve düzenli denetlenmelidir,
- Kalkınma ajansları ve yatırım teşviklerinin bilinirliği arttırılmalıdır,
- Haksız rekabetin önüne geçilmesi için teşvik destek unsurları planlı bir şekilde yürütülmelidir,
- Kamu tarafından yürütülen yatırım teşvik politikaları ve araçları yatırım tercihleri üzerinde büyük etkiye sahiptir, il sanayisinde bu adımlar öne çıkarılmalıdır,
- Bölgesel büyüme hedeflerine daha fazla önem gösterecek şekilde bölgeler, iller ve ilçeler bazında yeniden değerlemeye gidilmelidir,
- Ülkenin doğusu ve batısı arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak için doğu bölgelerini daha cazip hale getirici planlar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

Acinöroğlu, S. (2009). Genel Olarak Vergi Teşviklerinin Ekonomi Üzerine Etkinliği. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi. Cilt (2).

Ağıralioğlu, Ş. (2018). Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkileri: Siirt Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Siirt: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Akdeve, E ve Karagöl, E. (2013). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt (37): 329-350.

Akgül, B. ve UZAY, N. (2010). Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Kalkınma Ajansları. Bursa: Ekin Yayınevi.

Akıncı, M. (2014). Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. Bursa: Dora Basım-Yayın ve Dağıtım A.Ş.

Andırın, F. (2007). Türkiye' de Genel Olarak Uygulanan Teşvikler ve 5084 Sayılı Kanun'la Kalkınmada Öncelikli Yörelere Getirilen Teşvik Uygulamaları. (Milli Emlak Uzmanlığı Tezi). Hatay: Milli Emlak Genel Müdürlüğü.

Atamer, M. (2015). Türkiye'de Yatırım Teşvik Sisteminin Yatırımlar Üzerindeki Etkisi. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ay, Hakkı M. (2005). Yatırım Teşviklerinin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi. Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt 5(2): 176-184.

Bakırcı, F, Ekenci D ve Şahinoğulu T. (2014) Bölgesel Kalkınma Politikalarının Etkinliği: Türkiye Alt Bölgeler Bazında Bir Uygulama. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt(18):281-298

Çetin, M. (2006). Teori ve Uygulamada Bölgesel Sürdürülebilir Kalkınma. Cumhuriyer Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt (7).

Çiloğlu, İ. (2000). Teşvik Politikasının Yönlendirme Gücü. Hazine Dergisi. Cilt (13).

Danyıldız, B. (2019). AB Bölgesel Politikasında Kalkınma Ajansları, Türkiye'de Kalkınma Ajansları ve İstanbul Kalkınma Ajansı Uygulaması. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demircan, E. (2003). Vergilendirmenin Ekonomik Büyüme ve Kalkınmaya Etkisi. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt (21): 97-116.

Deviren, N ve Yıldız, O. Bölgesel Kalkınma Teorileri ve Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımının Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Politikalarına Etkileri. Akademik Bakış Dergisi. Cilt (44).

Devlet Planlama Teşkilatı (2000). Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005. Ankara: DPT Yayınları. http://www.dpt.gov.tr/ DocObjects/ Download/1969/plan8.pdf, Erişim Tarihi: (28.04.2021).

Dinçer, B, Özaslan, M ve Kavasoğlu, T. İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt (0):147-167.

Dinler, Z. (1998). Bölgesel İktisat. Bursa: Ekin Kitap Evi.

DPT, 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-2013), DPT Yay, Ankara, https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Birinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1962-1967.pdf . (01.05.2021).

Duran, M. (2003). Teşvik Politikaları ve Doğrudan Sermaye Yatırımları. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomi Araştırmalar Genel Müdürlüğü. Ankara

Ekonomi Bakanlığı (2013). Yatırım Teşvik Sistemi Yıllık Değerlendirme Raporu. Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü.

Erel, M. (2018). Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Kalkınmaya Etkileri Mevlâna Kalkınma Ajansı ve TR 52 Bölgesi Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Erol, O. (1993). Türkiye'nin Doğal Yöre ve Çevreleri. Ege Coğrafya Dergisi. Cilt (7):13-41.

Eser, E.(2011). Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Sistemleri ve Mevcut Ssitemin Yapısına Yönelik Öneriler. (Uzmanlık Tezi). Ankara: (Devlet Planlama Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı).

Geray, U. (1991). Ekonomi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi ve Film Merkezi.

Gerni, C. Geçiş Ekonomilerinde DYSY' nin Belirleyicileri: Panel Veri Analizi. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi. Cilt (13).

Gülmez, M ve Yalman, İ. (2010). Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Sivas İli Örneği. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt (249).

Gülmez, M. (2010). Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Sivas İli Örneği. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Cilt (24).

İnce, M. (2008). Yatırım Teşviklerinin Yatırım Kararına Olan Etkisi ve Türkiye Uygulaması. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Işık, N, Baysal, D ve Ceylan, O. (2010). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bir Politika Aracı Olarak Kalkınma Ajansları. Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. Cilt (3):1-18

Kumral, N. (1993). Bölgesel Gelişme Politikası Aracı Olarak Ekonomik Kalkınma Ajansları ve Girişimciliğin Teşviki. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.

Oakley, P. ve Garforth, C. (1985). Guide to Extension Training, FAO Training Series Rome. UK: School of Education University of Reading.

Özbozkurt, O. (2011). Bölge Kalkınma Ajanslarını'nın Türkiye Uygulaması Örnek Olay: Çukurova Kalkınma Ajansı. (Yüksek Lisans Tezi). Mersin: Çukurova Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı.

Özçağlar, A. (2003). Türkiye'de Yapılan Bölge Ayrımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri. Coğrafi Bilimler Dergisi. Cilt (1):3-18.

Özden, E.(2016). Kalkınma Aracı Olarak Organize Sanayi Bölgelerini Yeniden Kurgulamak. Megaron Dergisi. Cilt (16): 106-124.

Pehlivan, P. (2013). Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Yerel Ekonomi Üzerine Etkileri: Zafer Kalkınma Ajansı Örneği, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 11(33): 412-438

PricewaterhouseCoopers (Pwc), (Nisan 2020) https://www.pwc.com.tr/, (01.03.2021).

Recepoğlu, M ve Değer, K. (2016). Türkiye'de Bölgesel Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Düzey 2 Bölgeleri Üzerine Panel Veri Analizleri. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt (14).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/yatirim-ve-tesvik-yayinlari/cr1103011915, (02.02.2021).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). 2019 Manisa Sanayi Durum Raporu.

Selim, S, Koçtürk, M ve Eryiğit P. (2014). Türkiye'de Yatırım Teşvikleri ve Sabit Yatırımların İstihdam Üzerine Etkisi: Panel Veri Analizi. Ege Akademik Bakış Dergisi. Cilt (14):661-673.

Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye'de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi. Cilt (6): 35-54.

Sevinç, H. (2016). Yatırım Teşvik Politikalarının Bölgesel Belirleyicilerine Yönelik Bir Analiz: Türkiye Örneği, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt (6).

Şahin, K. (2003). Coğrafya Araştırma Yöntemleri 2. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt (2).

T.C. Kalkınma Bakanlığı. Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi 2014-2023. (2016). Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. (16.04.2021).

T.C. Sayıştay https://www.sayistay.gov.tr/tr/. (18.04.2021)

Tamer, A. (2010). Kalkınma Ajanslarının Türk Hukuk Sistemindeki Yeri. (Uzmanlık Tezi). Ankara: (Kalkınma Bakanlığı).

Taş, B. (2006). AB Uyum Sürecinde Türkiye İçin Yeni Bir Bölge Kavramı: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS). Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt (8).

Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Yeni Yatırım Teşvik Sistemi 1. Yıl Uygulama Sonuçlar, Eylül 2010) https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/yatirim-tesvik-sistemleri.

Tunç, M. ve Taşdöken, Ö. (2018). Kalkınmada Eğitim Sürecinin İktisadi Analizi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt (21).

TÜBİTAK (2003). Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Paneli Vizyon ve Öngörü Raporu https://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/CSK_son_surum.pdf. (01.05.2021).

Türkiye İstatistik Kurumu (2011). Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri 2000-2009, http://www.tuik.gov.tr (01.05.2021).

Uzay, N.(2005). Bölgesel Gelişmişlik Farklarının Giderilmesi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Yavan, N. (2011). Teşviklerin Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir Analiz. Ekonomik Yaklaşım Dergisi. Cilt 22(81): 65-104.

Yıldırım, A. ve Akin, A. (2020). Küreselleşme, Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Türkiye. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt (6).

Yılmaz, E. (2016). Türkiye'de Yatırım Teşviklerinin ve Desteklerinin Dağılımında Etkinliğin Artırılması ve Konya Örneği. (Yüksek Lisans Tezi). Konya: KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Zafer Kalkınma Ajansı Kurumsal Stratejik Plan, 2016. https://zafer.gov.tr/Portals/0/dys/kurumsal/hakkimizda/kurumsal-dokumanlar/zafer-kalkinma-ajansi-kurumsal-stratejik-plan-2016-2020.pdf. (15.05.2021).